

105.
SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

105.
SZÁM

P. TAKÁCS INCE NÉRÓTÓL DIOKLÉCIÁNIG A KERESZTÉNY ÜLDÖZÉSEK TÖRTÉNETE

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

NÉRÓTÓL DIOKLECIÁNIG

A KERESZTÉNY ÜLDÖZÉSEK TÖRTÉNETE

IRTA

P. TAKÁCS INCE O. F. M.

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1933

Nihil obstat.

Dr. Michaël Marczell,
censor dioecesanus.

Nr. 2802.

Imprimatur.

Strigonii, die 23. Septembris 1932.

Dr. Julius Machovich,
vic. gen.

Nihil obstat.

Dr. P. Theodoricus Vargha O. F. M.,
censor provinciae.

Nr. 14/1932.

Imprimatur.

Budapest, die 11. Januarii 1932.

P. Victor Vinkovits,
minister provincialis.

ELŐSZÓ.

Az Egyház első három véres századának története tele van érdekességgel és aktuális vonásokkal. Mindenkinek a lelkét megragadja ugyanis az a tény, hogy hitének hősei mennyit szenvedtek valamikor igazukért, a keresztény elvekért, másrésztől pedig mindig is aktuális ez a téma, mert minden időben üldözték az Egyházat ; üldözik korunkban is, amikor is több-kevesebb különbséggel mutat fel országonként vagy vidékenként hitvallókat a küzdő Egyház. Vértanuk születnek Mexikóban, Kínában, Spanyolországban és ahol csak üldözik a Krisztus alapította Egyházat. Az Egyháznak ez a története pedig mindig hatalmas erővel ragadja meg a hívőket.

A véres, majdnem három százados keresztényüldözés történetét nem írták meg egységesen, azért úgy kell azok részleteit a korabeli és későbbi írók műveiből, feljegyzéseiből összegyűjteni.

Több üldözésről kortársak, vagy majdnem korabeli írók értesítenek bennünket. Így pl. a Néró által okozott katasztrófáról a pogány római Tacitus ad Annalesében elég részletes leírást ; Traján császár idejében a keresztényekkel való bánásmódról az ifjú Pliniushoz írt császári leirat, valamint Pliniusnak e császárhoz beadott relációja hoz érdekes adatokat. A keresztény író Tertullián a Septimius Severus-féle üldözésre a legjobb forrás. Szent Cyprián Décius és Valérián császárok idejében elsőrendű tanu «tractatusaival» és leveleivel a szenvedő kereszté-

nyeket illetőleg. Míg a legvéresebb és utolsó nagy üldözésről, a Dioklécián-féle keresztényellenes rohamozásról az abban az időben élő Lactantius és Eusebius, ez a nagy történetíró és adatgyűjtő, színes ecsetvonásokkal örökítik meg az akkori császárok okozta tengernyi keresztény szenvedést.

Amikor azonban ilyen jó forrásokra nem támaszkodhatunk, akkor azokhoz a segédeszközökhöz kell fordulnunk, amelyek legalább egy-egy adattal hozzájárulnak az elfogulatlan történetírás épületének megszilárdításához. Ilyenek főképen az ú. n. vértanuk aktái, vagyis a vértanuk perének, elítélésének és szenvedésének írásba foglalása. Ezek háromfélék: *acta proconsularia*, vagyis hivatalos, szűkszavú, korabeli jegyzőkönyvi kivonatok, amelyek éppen azért történeti szempontból a legértékesebbek; azután az *acta* vagy *passiones martyrum*, amelyekben megvan ugyan a történeti alap és háttér, azonban többé-kevésbé már későbbi írók tollán keresztül megtoldva és bővebb formában jutottak el hozzánk. Végre a *legenda martyrum*, amelyben már csak keresve találhatjuk meg a történeti magvat, mivel a későbbi korok csodátkereső és szokatlant hajhászó jámbor írói majdnem a felismerhetetlenségig elváltoztatták a valót. A legenda martyrum éppen azért a legtöbb kritikát igényli. Ezenkívül a keresztény üldözések korára fényt deríthetnek a katakombák felfedezései, feliratai, sokszor festményei, továbbá a régi martirológiumok és kalendáriumok.

A keresztények üldözésének három századáról szóló irodalom szinte beláthatatlan sok írásművet ölel föl. Utaljunk csak ez irodalom fellendülését okozó főbb útjelzőkre. A középkori legendák után a XVI. században döntő jelentőségű volt az az esemény, hogy 1578-ban a mostani Via Salaria Nuován véletlenül felfedezték a jelenlegi Trason és Saturnin katakombát; *Bosio Antal*

tovább kutatta annak környékét, majd megírta és kiadta 1632-ben *Roma sotterranea* c. alapvető munkáját. Ezzel a katakombák nagy titkai, a vértanuk ereklyéi iránt elemi módon felkeltette az érdeklődést. Ebből kifolyólag, még szintén a XVII. században, 1643-ban Bollandus és társai Antwerpenben megindítják az *Acta Sanctorumot*, amelynek legnagyobb része vértanukról szól. Th. Ruinart 1689-ben Párizsban *Acta primorum martyrum sincera et selecta* című gyűjteményét közli, amely szakszerűen foglalkozik az egyes vértanuságok történeti háttérével, az üldözések körülményeivel is. Későbbben, a múlt század folyamán Marchi újra kutatni kezdi a katakombákat, egész írógárdát nevel magának, akik a keresztény őskor minden katakombai vonatkozását igyekeznek kiaknázni. Világhírű tanítványa J. B. de Rossi, ezé meg Orazio Marucchi, továbbá Stevenson, Armellini, Wilpert és Styger, azok, akik fölkellették az érdeklődést az első századok vértanui és üldözései iránt. Ugyanakkor Th. Mommsen az üldözések rendszerét, jogi háttérét és indokait igyekezett nagy készséggel megvilágítani. Ezek után méltán sorakozik az üldözések történetének egyik legjobb irodalmi megnyilatkozása, Paul Allard munkája: *Histoire des persécutions* 3 k., 1885—1886 és az 1890-ben a kétkötetes *La persécution de Dioclétien et le triomphe de l'Eglise*. Erről a kettős munkáról együttvéve elmondhatjuk, hogy klasszikus foglalata a Nérótól Diokléciánig terjedő véres eseményeknek.

E mű rövid áttekintést akar nyújtani az üldözések koráról. Ezt egyrészt a minél szélesebb körben való érthetőség és közlékenység közvetlenségével teszi, másrészt pedig a lényegesebb és legszükségesebb tudományos munkákra vagy éppen forrásokra való utalással, hogy így tulajdonképpen célját, az Egyház véres, de dicső őskora iránti érdeklődés felkeltését elérje és az Egyház isteni eredetében való hitet megszilárdítsa. A szerző.

BEVEZETŐ RÉSZ.

1. A keresztény üldözések okai.

Krisztus Urunk idejében a pogány római birodalom hatalmának és kiterjedtségének legszélesebb határai felé közeledett. A mai Európának legnagyobb része : a Rajnán túl (Gallia) és a Dunán innen mind Rómának hódolt. Észak-Afrika, Egyiptom, Mauretánia, egész Kis-Ázsia és Szíria a perzsa határokig a római sasok éles tekintetétől remegett. E roppant világbirodalomban a pogány vallás volt az uralkodó az ő számtalan isteneivel, félisteneivel és a képzeletet gyönyörködtető mitológiai alakjaival. A sokistenhívés babonásága az egész pogány római társadalmat áthatotta és uralkodott a közélet minden rétegében. A római istenek szobrai ott voltak az utcákon, ott meredeztek a ligetekben és berkekben. A római polgár kertjei és parkjainak virágai között Vénusz, Ámor, Diána szobrai rejtőztek. A szenátus és az amfiteátrum tele volt mitológikus szobrokkal. A rómaiak házi szentélyeiben a nagyobb és kedvenc istenségek foglaltak helyet. A pogányok áldozatot mutattak be ezeknek az isteneknek és csak azután indultak háborúba, kezdték meg a perrendtartást. Istenszobrokkal kedveskedtek egymásnak. Sok kereskedő, aranyműves, szobrász, istenképek gyártásából élt. Egyszóval az állami és polgári élet legkisebb szövevényeit is a pogányság vonatkozásai tarkították. A pogány embernek egész gondolatvilága az istenekkel volt kapcsolatos ; mindenben azoknak megszemélyesítését látta : a szerencsében (Fortuna),

a szerelemben (Ámor, Vénusz), a szórakozásban (Diana stb.), bosszúállásban, egyszóval az erényekben vagy bűnökben mindig az istenek alakjai lebegtek szemei előtt. Természetes, hogy az ilyen vallás tetszett az ösztönös emberi természetnek, mivel önmegtagadást vagy lemondást nem követelt.

A keresztény hit a pogány vallás ellensége.

Képzeltető, mennyire elevenére talált a római embernek az, aki vallása, misztériumai és hitrendszere ellen merészelt valamit is szólni, vagy tenni. A keresztény vallás tehát, amely éppen ez időben kezdett terjeszkedni Palesztinából, homlokegyenest ellenkezett a pogány római bálványimádás és sokistenhívés mindennemű formájával. Az ellentét főleg a kereszténység egyistenhívésében és a pogányság számtalan sok istenében ütközött ki. A keresztények joggal hirdették az egy Istenről, hogy csak egyedül Ő az igaz Isten, aki föltétlen meghódolást, abszolút elismerést kíván minden ember részéről. A keresztények Istene nem tűr maga mellett vetélytársakat. Azért a keresztények a római istenképeket csak faragványnak, festménynek és szobornak tartották, amelyek a bálványimádásnak és a babonáságnak tényezői voltak. A zsoltáros szerint (95, 105.) «A pogányok minden istenei gonosz lelkek, ördögök»; míg a keresztények Istenükről azt énekelték: «Nagy az Úr és igen dicsérendő, rettenetes minden istenek fölött». (95. zs.) Ebből következtethető, hogy amily szöges ellentétben van az igazság a hamissággal, olyan nagy a különbség a keresztények egy Istene és a pogány bálványok sokaága között. Sejthető, hogy ennek a nagy ellentétnek nagy külső eseményei lesznek; véres összeütközésnek kell eldönteni, hogy melyik fél fogja uralmát a lelkek fölött megerősíteni. És bár ebben a harcban, három századon keresztül kül-

sőleg a kereszténység veszített, mégis ez a küzdelmes három század, elpusztíthatatlanságának is tanubizonysága, amint az igazság is elpusztíthatatlan. Krisztust a keresztény vallás nem adta föl. A pogányok éppen a keresztények nagy állhatatosságából győződtek meg arról, hogy mily fönséges erőt kölcsönzött híveinek a keresztények Istene. Addig azonban sok Krisztushívó vérének kellett elfolynia.

De tegyük föl, hogy valamelyik műveltebb pogány római főnemes lassan-lassan belátta azt, hogy az ő vallásának mesés változatossága, a bálványok és istenek tarka sorozata csak a képzeletet tudja lekötni, vagy foglalkoztatni, de nem tudja a szívet-lelket és az igazság után vágyódó jobb meggyőződést kielégíteni; akkor természetesen az evangéliumi új hír felé, a keresztény vallás felé hajlott, amely — az ő egyistenségével, egyszerűségével, fönségével és józanságával, mint mágnesközpont az iránytűt — vonzotta maga felé az igazságotkereső pogány embert. De az utolsó pillanatban, amidőn a délceg patricius a keresztény vallás iránt érdeklődve óhajtott annak igazságait átkarolni, megdőbbsen arra a gondolatra, hogy ennek a vallásnak alapítója, lelke és központja az a Krisztus, aki a rómaiaktól annyira megvetett és lenézett zsidók közül való és olyan rettenetes, megszégyenítő és meggyalázott módon halt meg a keresztfán, amelyre a római felfogás szerint csak a lélek nélküli rabszolgákat és a legelvetemültebb bűnösöket szokták fölfeszíteni. Hogyan higgyen ebben a Krisztusban a büszke római jellem? Ez az a *stultitia crucis*, a kereszt oktalansága, amelyet Szent Pál is említ és amely a pogányok áttérésének legnagyobb akadálya volt. A legtöbb római a megfeszített Krisztus hallatára megtorpant és azért inkább az Olympuson székelő Zeusnak, a habokból született Vénusznak, a nap felé lovagló Mithrasznak hódolt, mint a keresztnek. De még itt sem

állt meg a büszke római polgár Krisztushoz való viszonyában, hanem egyenesen gúnyolta, ócsárolta, tagjaiban üldözte, legjobb esetben kinevette a keresztények Istenét. Igen! A pogányokra ijesztő árnyként nehezedett a megfeszített Istenember, akit, mivel nem értettek, még fönséges intézményében, az Egyházban is üldöztek.

A krisztusi erkölcs szentsége.

A gyakorlati életben még kiáltóbb ellentétte nőtt a keresztény és pogány erkölcsnek egymáshoz való viszonya. A keresztények nyilvános és magánélete oly tündöklő fényben ragyogott a pogány társadalom szemében, hogy megmagyarázhatatlannak mondták azt. Mivel azonban utánozni nem volt erkölcsi erejük és mert a pogányok erkölcstelenségével szemben a kereszténység folytonos tiltakozás volt, azért tehetetlen dühükben Krisztus hívei ellen fordították sértett hiúságuk és felfedezett bűneikből származott nyilaikat és üldözni kezdték az Egyház tagjait. Ezen nem is csodálkozhatunk! Régi, a II. századból eredő keresztény irat mondja, hogy a keresztények «csodálatraméltó és a közmeggyőződés szerint hihetetlen életmódot» folytatnak. «Úgy házasodnak, mint mások, de magzatot nem hajtanak el... Testben vannak, de nem test szerint élnek... Mindenkit szeretnek, de őket mindenki üldözi... Koldusok és mégis sokakat gazdaggá tesznek... A keresztények a világban laknak, de nem e világból valók. A világ azért gyűlöli a keresztényeket..., mivel lemondanak az élvezetekről... Ők szeretik ellenségeiket is.» Ezért igaz, amit ugyanez a levél mond róluk: «A zsidók ellenük, mint idegenek ellen háborúskodnak és a pogányok őket üldözik». (Epist. ad Diogn. 5, 6.) Így a keresztények élete folytonos fölkiáltójel gyanánt meredezett az erkölcsi fertőben fuldókló rómaiak és görögök elé. Ez érthető is; hiszen teljesen ellenkező síkban mozogtak. A pogányok

az ellenségszeretetet nem ismerték, a felebaráti szeretet náluk nagyon korlátozott volt, az atyai jogok az ókorban zsarnoksággá fajultak, a házassági elválások egyéni szeszélytől, elhamarkodott fölhevüléstől függöttek (*diversitas mentium*; v. ö. D. 24, 2), az ágyasságok a római jog megengedése folytán közönségessé váltak (v. ö. D. 25, 7: *Cuiuscumque aetatis concubinam habere posse palam est, nisi minor annis duodecim sint*; *Concubinam ex ea provincia in qua quis aliquid administrat, habere potest*), a legvadabb erkölcstelenségek nyilvánosan, isteni tiszteletek alkalmával, amfiteátrumi és színházi szórakozások közt szemlélhetők és dicséret tárgyai voltak. Tiberius, Nero, Commodus, Caracalla, Carinus és Maxentius nemcsak a római birodalom legfőbb hatalmának birtokosai, de egyúttal a szabadosság, a romlottság, aljasság és az erkölcstelenség minden nemének megtestesítői.¹ Képzetetet fölülmuló az ilyen császárok nyomában fakadó és sütkérező hivatalnoksereg és népnek a züllése! Ezekkel szemben a keresztények tiszta levegőjű, üde oázist nyújtottak a birodalom gonoszságának sivatagja közepette! Az első századokban nagyon sok Krisztus-hívő túlvilági jelenség, szinte földönjáró angyal volt, aki csak hódítani tudott a még teljesen meg nem romlott szívekben. Sajnos, a nagy többség már fertőzött volt. Ezek gyűlölettel, vak elfogultsággal fordultak a keresztények ellen. Hogy sokan

¹ Tacitus (*Annales* XIV, 20) a Néró alatti erkölcsi romlást így jellemzi: «*Ceterum abolitos paulatim patrios mores funditus evertit per accitum lasciviam, ut quod usquam corrumpi et corrumpere queat in urbe visatur, degeneretque studiis externis juvenus, gymnasia et otia et turpes amores exercendo, principe et senatu auctoribus, qui non modo licentiam vitiis permiserint, sed vim adhibeant, ut procures Romani specie orationum et carminum scaena polluantur, quid superesse, nisi ut corpora quoque nudent et caestus adsumant easque pugnas pro militia et armis meditentur? ... noctes quoque dedecori adjectas, ne quod tempus pudori relinquatur sed coetu promisco, quod perditissimus quisque per diem concupiverit, per tenebras audeat*».

a józanabb pogányok közül a keresztény hit elfogadása előtt visszatekintettek és meghátráltak, ennek oka is az elképzelhetetlen erkölcstelenség, mivel Jupitert, Junót, Minervát stb. el tudták volna hagyni, de Vénuszt, Ámort, a daphnei ligeteket nehezen !

Kereskedők, szobrászok, papok.

Az eddig vázolt két ok a keresztény hit és erkölcs belső mivoltából, szentségéből kifolyólag hangolta a pogányokat az Egyház fiai ellen. De voltak egyéb külső okok is, főleg a társadalom egyes rétegei részéről, amelyek már izgatóbb módon léptek fel az evangélium ellen. Ide kell számítanunk a pogány kereskedőket, akik a római világbirodalmat szélteiben-hosszában beutazták és mint világlátott emberek, a keresztények ellen szórt és hallott rágalmakat a másik vidékre csempészték és így már előre is talajt készítettek a vértanuságra a keresztényeknek. Azok a kézművesek, akik istenszobrokat faragtak kőből, bronzból, fából, akik jó részben a bálványimádásból éltek, a legveszedelmesebb ellenségei voltak Krisztus követőinek ; tudták ugyanis, és sok helyen tapasztalták, hogy ha a kereszténység valahol nagyon elterjedt, ott kevesebben vásárolták a bálványszobrokat és a babonaság egyéb eszközeit, éppen a keresztény egyistenhívés miatt. Ezt a jelenséget látjuk már akkor, amikor Szent Pál apostolt az efezusi Demetrius pogány szobrász lázítására a tömeg a városból valósággal kikergette. Ennek oka a pogány ezüstműves üzleti vesztesége volt, mert az látta, hogy ha Pál apostol tovább is folytatja a térítést, akkor senki sem vásárolja majd nála a nagy Diána istennő szobrát. A papok, a pogány jósok pedig teljesen a pogányság és bálványimádás melengetésével keresték kenyerüket. Természetes tehát, hogy ezek olthatatlan gyűlölettel viseltettek Krisztus vallása iránt. Izgatták a népet és magát a császárt, rágalmakat

szórtak a keresztényekre, amint azt látjuk Septimius Severus, Valerián, Dioklécián uralkodásai alatt. Érthető tehát, amikor a pogányság legyőzete után a hite-hagyott Julián császár újra vissza akarta állítani a pogányság előbbi fölényét, az újraépítést a bálványok papjainak újrászervezésével vélte leginkább megvalósíthatónak.

A nép és a rágalmak.

A kereszténység terjedésével a nép túlnyomó része gyűlölettől fűtött ráfogásoknak, rosszakaró besúgásoknak és lappangó, titkos gyűlöletnek lett rabja az Egyház ártatlan híveivel szemben. A rágalmakat néha árulkodó jóbarátok, néha pedig visszaeső pogányok dobták a köz tudatba. Nagyon sokszor maguk a buzgó keresztények életmódjukkal akaratlanul is sugdosásokra adtak alkalmat. Például, ha az újonan megtért keresztény addigi cimboráival nem látogatta a tivornyázó, megszokott és bűnös szórakozásokat, ha az egykori kebelbarát lassan-lassan elmaradozott az orgiákról, ha beszédjével, szemérmes külsejével megváltozott életmódjáról tanuskodott, pogány társai bosszúból és gonoszságból is, mivel t. i. általa magukat megszegyenülve érezték, figyelni, sőt üldözni kezdték a keresztények minden lépését. Azért igazat írt idevonatkozólag Szent Péter apostol is, amikor megállapítja: «Csodálkoznak, hogy nem tartotok velük ugyanazon bujaság undokságában és káromolnak». (I. Péter 4, 4.)

Minucius Felix III. századbeli keresztény író *Octavius* című munkájában felhossa a pogányoknak a keresztények felől táplált rágalmait. Ezek szerint vádolták a keresztényeket oedipusi vérfertőzésről, thyestei lakomákról (csecsemőevés). Ez utóbbit ilyen alakban (Oct. 9): «csecsemőt lisztrel behintenek és annak vérért mohó szomszúsággal isszák, tagjait versenyezve szét-

osztják és így egyesülnek az áldozatban». De még ezekben az elferdítésekben is meg kell látnunk azt az alapokat, amelyből ezek származtak. A sárban is fölismerjük az odavetett gyöngyöt. A vérfertőzést azért fogták a keresztényekre, mivel férfiak és nők csak lopva, titkon gyülekezhettek össze a legszentebb áldozat bemutatására, vagy a szertartások megtartására és ilyenkor egymást testvérnek, illetve nővérnek szólították. Ebből az egy szívűségből és rokonlelkűségből a pogány rosszakaratú mende-monda már egy testet, vérkeveredést gyártott. A «csecsemőézésnek» az alapja az Oltáriszentség, amelyben Krisztus él és amelyet kenyér alakjában és bor színében igazi vágyódással magukhoz vesznek. Minucius Felix felhoz egy másik, a keresztények ellen szórt aljas rágalmat (u. o.): hogy a főpapnak és papnak szemérmét tisztelik a keresztények. Ez a ráfogás csak abból származhatott, hogy a keresztények a pap, vagy püspök előtt letérdeltek áldásvételre, bűnbevallásra, vagy a szentáldozásban való részesülés végett. Minucius Felix és Tertullian (Apol. 16 ; Ad nation. I. 11.) említik azt is, hogy a pogányok számárfej imáadásával vádolták a keresztényeket. Ezt megerősíti az 1856-ban a Palatinus hegyen talált karcolat is, amelyen egy tógás számár függ a keresztén és előtte egy őt tisztelő alak látható ezzel a fölirattal: AΛΕΞΑΜΕΝΟC CEBETE ΘΕΟΝ, vagyis Alexamenos tiszteli az Istent ; 1870-ben ugyanazon a helyen leltek fel hasonló föliratot: AΛΕΞΑΜΕΝΟC FIDELIS, vagyis Alexamenos hívő. Különbözik a két utóbbi vádra illik az, amit Minucius Felix Octaviusában mond a pogányokra nézve: «Megkísérelük reánk hárítani azt, ami az ő sajátjuk».

Ezeknek a rosszindulatú és alaptalan rágalmaknak következtében a rómaiak elvetemült és sötét elemnek tartották a keresztényeket, akik gonoszságukkal az istenek bosszúálló haragját levonják az egész római

birodalomra. Azért még az elemi csapásokért is a keresztényeket okozták. Tertullián szerint a pogányok így beszéltek (Apol. 40.): «Ha a Tiberis a falakig kimegy medréből, ha a Nilus nem önti el a termőtalajt, ha az ég áll, ha a föld mozog, ha éhség, ha járvány van, azonnal ezt kiáltják: a keresztényeket az oroszlánok elé!» Marcus Aureliustól kezdve különösen a barbároknak a római birodalomba való merész beütései ellenében, megint csak úgy tüzelték fel a népet, hogy az istenek haragját magukra vonó keresztények ennek az okai és éppen azért ki kell őket irtani. Tertullián azután fordultos ügyességgel cáfolja meg ezeket a vádaskodásokat azzal, hogy azelőtt még nagyobb elemi megrázkódtatások voltak: «De hát akkor még hol voltak a ti isteneiteknek megvetői: a keresztények, sőt a ti isteneitek?!» (U. o. 40.)

A rágalmak rút özönével szemben az ártatlanok állták a harcot. Rendíthetetlen hittel és eddig még nem tapasztalt lélekbatársággal néztek szembe az ellenséggel. A nép lassanként megengesztelődött volna és szeszélye csapongó kilengéseinél fogva könnyen volt állítható a keresztények mellé is, azonban ekkor meg a császárok fordultak Krisztus hívei ellen.

A császárok.

Könyvünknek célja tulajdonképpen az, hogy kimutassuk a római császárok üldöző tevékenységét az Egyházzal szemben. Azért itt nem részletezünk, de annyit meg kell már most említenünk, hogy a római állam és a végrehajtói hatalom képviselői nagyon különböző jelleműek voltak. Tárgyunkba vág annak a kiemelése, hogy a legkegyetlenebb, keresztényeket gyűlölő és vérszopó zsarnokoktól (Néró, Domicián, Galérius, Maximinus Daja) kezdve, a legszelídebb és a keresztények iránt barátságos hajlamú egyénekig (Antoninus Pius, Commodus, Philippus Arabs, Gallienus), ültek a bíbor-

trónusban. A provincia hatóságai és az alsóbb közegek többnyire elfogultabbak voltak a keresztények iránt, mint maga az imperátor. Azért is fordulhatott elő, hogy míg a császár kegyes hajlamú, jóságos, vagy legalább türelmes volt Krisztus hívei iránt, addig a római provinciák egyik-másik városában véres üldözés dühöngött, vértanuk haltak meg Krisztus hitéért a legválogatottabb kínzások között. Meg kell állapítanunk azonban azt, hogy akármit is tettek a római császárok és hatóságok a keresztények ellen, mindenkor — legalább látszólag — a törvény nevében jártak el, mivel a római birodalom jogállam volt, amelyben az egyes ténykedéseket és az embereknek egymáshoz való viszonyát sokszor a legaprólékosabb részletekig törvények szabályozták.

Melyik volt a keresztényeket üldöző törvény?

Az a törvény, amely minden keresztény üldözésnek alapja lett volna, kifejezetten nincsen meg a római joggyűjteményben. Ellenben a vértanuk vallatásának hivatalos jegyzőkönyvei (*Acta proconsularia*), úgyszintén az üldözésekkel valamiképpen összefüggő hivatalos iratok elárulják, hogy kellett törvényerővel ellátott rendeletnek lennie, amelynek értelmében három századon keresztül eljártak Krisztus híveivel szemben a pogány rómaiak. Már Szent Péter apostol azt írja a kisázsiai keresztényeknek (I. Pét. 4, 15—16.): «Senki pedig közületek ne szenvedjen mint gyilkos, vagy tolvaj, vagy átkozódó, vagy máséra áhítózó. Ha pedig mint keresztény szenved, ne szégyelje, hanem dicsóítsa Istent e névben». Az apostolfejedelemnek ezen szavai utalnak a Néró-féle üldözésre, amelynek első felvonása őt épségben hagyta. E szavakból értesülünk arról, hogy már az első keresztény üldözésben vádolták a híveket arról, hogy

Krisztus követői, vagyis, hogy keresztények. Péter buzdítja őket, hogy a keresztény névért, ha kell, akár életüket is áldozzák fel. Néhány évtized múlva Plinius, Bithynia kormányzója, azt kérdezi Traján császártól, hogy a keresztényekben magát a nevet büntesse-e — ha egyéb bűnökkel nincs összekötve —, vagy pedig a vele kapcsolatos bűnöket fenyítse-e? Plinius azonban e kérdés föltevésekor már alkalmazott bírói eljárást és kínzást azok ellen, akiket mint *keresztényeket* hoztak eléje. Látható tehát, hogy a legrégibb időben is valami törvényt tételeznek fel e körülmények, amely a tudósok szerint így hangzott: *Christianos non licet esse*; vagy: *Christiani non sint* = kereszténynek nem szabad lenni, keresztények ne legyenek. Tertullianus keresztény író pedig beszél bizonyos «*Institutum Neronianum*»-ról, vagyis a keresztények ellen hozott néroni intézkedésről (*Ad nation. 1*), amelyet, szerinte, a pogányok így fejeztek ki: «*Non licet esse vos*» (*Apol. 4.*), vagyis: Ti nem létezhetek. Világos ebből, hogy mind a keresztény, mind a pogány köztudatban már a II. század végéig egy rendeletről van szó, amelyet Néró hozott és amelynek ez volt az értelme: Tilos a keresztény név.

Ha pedig a háromszázados üldözés utolsó fölvonásának lepergése előtt (311) Nagy Konstantin, Galérius és Licinius türelmi rendeletét olvassuk, rábukkanunk az *Institutum Neronianum* visszavonására. Ebben a türelmi rendeletben ugyanis a három császárkolléga megengedte: *Ut denuo sint Christiani* = újra lehetnek keresztények. Eladdig tehát a keresztényeknek nem volt létjogosultságuk a római állam törvényei értelmében!

Ezek alapján azt kell megállapítanunk, hogy a háromszázados keresztényüldözés ismert jogi intézkedés volt és jogi alapja így fogalmazható meg: *Christiani non*

sint, Christianos non licet esse.¹ Ez pedig középkorias kifejezéssel: a kereszténységnek birodalmi átokkal való sújtása.

2. Az üldözés előjelei.

Nem hiába mondotta az Istenember: «Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak» (Ján. 15, 20; Mt. 10, 24) és: Nem különb a tanítvány mesterénél. Ezek a szavak azt jelentették már az őskeresztények előtt is, hogy nagyon sok megpróbáltatás vár rájuk. Különben ezt már az Üdvözítő életében is észrevehették az Ő tanítványai. A Mester halála után pedig hamarosan helyt is

¹ Nagy vita volt a tudósok között arról, hogy mi volt a keresztényeknek a bűne, amely miatt őket elítélték. Továbbá vajjon rendes bűnvádi eljárással ítélték-e fölöttük valamely törvény alapján, vagy pedig rendőri beavatkozás alapján (coercitio)? *Le Blant* szerint a keresztényeket a sacrilegium, crimen laesae maiestatis, maleficium és a collegia illicita ellen hozott törvények alapján ítélték el. (Bases juridiques des poursuites dirigées contre le martyrs. Les persecuteurs et les martyrs. Paris, 1893.) *Max Cohn* szerint (Cohn) a keresztényeket nem vallásuk miatt ítélték el, hanem határozott büntettek miatt, úgymint Néró alatt gyújtogatás, később vérengző és fajtalan ritusok, majd pedig atheizmus, majestas és proselytáskodás miatt. (Die Christenverfolgungen im röm. Reiche vom Stadtpunkte der Juristen. Leipzig, 1897.) A nagy római jogismerő *Th. Mommsen* szerint pedig a rendőri coercitio alapján mint a kereszténységhez elpártoló római polgár esett büntetés alá a krisztus hívó. (Religionsfrevél nach röm. Recht. Sybel's Hist. Zeitschrift. München u. Leipzig, 1890. 389—420; Christianity in the Roman Empire. The Expositor London, 1893.) De jól jegyzi meg *dr. Vargha Dezső* (A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban. 1901, 21), hogy Mommsen véleménye ellenkezik a tényekkel. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a keresztényt soha másért halálra nem ítélték, mint csak hite miatt. *C. Callewaert* Mommsent cáfolva alkotja meg a véleményét, amely nekünk is legjobban tetszik, hogy t. i. a keresztényeket nemcsak rendőri beavatkozással ítélték el, hanem a kivételes jogi bünt képező kereszténység miatt. Azért is, szerinte, a keresztények ellen különleges törvényhózással alkották meg e törvényt. Traján leiratából és Plinius megkereséséből ő azt következteti, hogy már Plinius előtt is volt ilyen törvény a keresztények ellen, amely így hangzott: Non licet esse Christianum. Ennek a kivételes törvénynek megalkotója Callewaert szerint Néró volt. (V. ö. C. Callewaert: Les premiers chrétiens furent-ils persecutés par édits généraux ou par mesures de police? In Revue d'Histoire Ecclesiastique. Louvain, 1901, 780, 781; u. o. 1902, 12, 328, 614.)

kellett állniok Krisztus tanításának védelmében. A gyűlölt «Názáreti» tanítványainak az volt már Jeruzsálemben a legnagyobb bűnök, hogy hirdetni merték Krisztust. Mikor ezt megtiltották nekik, az apostolfejedelem és társai mégsem hajoltak meg e tiltó parancs előtt, mivel arról nem hallgathattak, amiket láttak. (Ap. Csel. 4, 9.) Ezután megfenyegették, majd bebörtönözték őket; mikor pedig az angyal kiszabadította onnan, megvesszőzték őket. Nemcsak az a nagyobb mérvű zendülés támadt a jeruzsálemi keresztények ellen, amelynek bevezetése Szent István szerep megkövezése volt, majd meg idősb Jakab apostol életének vetett véget Heródes király keze által, hanem később ugyanő a nép tetszéséért Szent Péter apostolt is elfogatta, hogy kivégeztesse. Őt azonban az angyal a börtönből kivezette és az apostolfejedelem (ἑπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον =) elment másik helyre, valószínűleg Rómába. 64 után ugyancsak Jeruzsálemben az ifjabb Jakabot is meggyilkolták. A zsidók nagyon sokszor üldözték Szent Pált is, akinek igen sok kellemetlenséget és bajt okoztak apostoli útjaiban (Pisidiai Antiochiában, Iconiumban, Lystrában, Thesszalonikában, Boereában, Korintusban). Az Egyháznak tehát legrégebbi ellenségei a zsidók voltak!

Néró idejéig a *pogányoktól* nem igen kellett félniök Krisztus híveinek. Ennek oka főleg az, hogy összetévesztették őket a zsidókkal, mert még nem látták a két vallás között a nagy különbséget. Szent Pál apostol nem a pogány hatóságoktól, hanem inkább a magánvállalkozóktól állott ki sokat Filippiben és Efezusban (Ap. Csel. 16, 12—40; 19, 23—40.) Ezek ugyanis érdekeiket védték és a pogányságból származó jövedelmüket féltették. A hivatalos pogány világ a keresztényeket Néróig nem ismerte. Azonban a zsidó vallás Rómában már ismeretes volt és különösen Zsidóországnak Pompeius által történt meghódítása óta (Kr. e. 64.) Rómának

kedvencei lettek ; Julius Caesar pedig szintén a zsidók kezére játszott, azért érthető Suetonius megjegyzése, hogy t. i. a római zsidók görcsös, fuldokló zokogásban törtek ki a diktátor meggyilkolásakor. Az első császár alatt szintén békésen éltek és szaporodtak. A zsidókkal egyetemben, a velük összetévesztett keresztények is beszivárogtak lassacskán az örök városba és miután ott megvetették lábukat, számuk is rohamosan megnövekedett. (Tertull. Apol. 21, 1 : sub umbraculo insignissimae religionis certe licitae.)

Az első keresztényüldözésig tehát merészség lenne azt állítani, hogy Krisztus híveit zaklatták volna a pogányok. Viszont az is igaz, hogy minden addigi bántalmazás, ami a császárok részéről a zsidókat érte, nem vonulhatott el nyomtalanul a keresztények fölött sem.

Suetonius pl. ezt írja Tiberius császárról (Tib. 36.) : «A külföldi szertartásokat, egyiptomi és zsidó vallási szokásokat megfékezte azáltal, hogy mindazokat, akik ezekben a babonásokban éltek, rákényszerítette a szent ruhák és összes felszerelések elégetésére. A zsidók ifjait katonai hűségeskü ürügye alatt a nehezebben elviselhető éghajlatú provinciákba szórta szét, ugyanabból a nemzetből a többi főnnmaradtakat, *vagy akik hozzájuk hasonlókat követtek*, a városból (Róma) kiutasította örökös rabszolgaság terhe alatt, ha nem engedelmeskednek». E szavakban mindenesetre figyelemreméltó az, hogy a zsidókat vallási gyakorlatuk miatt üzte ki a császár. Ez érthető is, ha megfontoljuk, hogy a zsidók egyistenhívők voltak és rajongó követői a mózesi törvénynek. Amennyiben a keresztényeket összetévesztették a zsidókkal, annyiban reájuk is vonatkozik ez a császári rendelet. Sőt Suetonius azt engedi következtetni, hogy már valamelyes különbséget is tudtak tenni a kettő között ; legalább is annyit, hogy a kereszténység a zsidók vallásához hasonló. Ezek a szavak azonban a leg-

rosszabb esetben — mint föltehető — csak a zsidókból lett keresztényekre vonatkozhatnak. Hogy ez a zaklatás nagyobb port nem vert föl, annak az az oka, hogy a zsidók nem voltak olyan sokan, továbbá nem egyenesen halálbüntetést róttak ki rájuk. Éppen azért itt inkább csak nagyobb mérvű kitoloncolásról lehet szó.

Claudius császárról (41—54) ezt írja Suetonius (Claud. 25): «A zsidókat, mivel Chrestos (Krisztus) bujtogatására folyton zavarognak, kiűzte Rómából». ¹ Látszik, hogy a pogány Suetonius nem igen izgatja az a kérdés, hogy vajjon ki is volt az a Krisztus, Rómában volt-e, nem-e; a zsidóknak vezére volt-e; a zsidók és pogányok között csinált-e zavart, vagy csak maguk a zsidók között? Ez őt egyáltalában nem érdekli. E szavakból azonban arra következtethetünk, hogy a zsidók és a keresztények valószínűleg Krisztus személyéről vitatkoztak, vagy még inkább arra, hogy a zsidók még a hatóságoknál is fennekedtek a keresztények ellen. Ezért kergette ki azután a császár a zsidókat és a zsidókból lett keresztényeket is. Ennek a kiutasításnak áldozata: Aquila és Priscilla, akik Rómából Korintusba menekültek és akikről az Apostolok Cselekedeteiben is olvashatunk. (I8, 2.)

Lassan azonban már a pogányok is kezdik megkülönböztetni a keresztényeket a zsidóktól, de ezzel meg is kezdődött az ő rendszeres üldöztetésük Néro alatt.

¹ A nemrég felfedezett Claudius-féle levél Kr. u. 41-ből (Londoni 1912. sz. papyrus) utolsó részében nem az Alexandriában lévő kereszténységre, mint pestisre utal, hanem általában az ott uralkodó belső zavargásokra. A «*pestis communis*» szavak a római jogból kölcsön vett metaforikus kifejezés a zavargások megjelölésére. Figyelemreméltó azonban, hogy ez a Claudius-féle levél sokban hasonlít a Sz. Kelemennek a korinthusiakhoz írt levélhez. V. ö. St. Lösch: *Epistula Claudiana. Der neuentdeckte Brief des Kaisers Claudius vom Jahre 48 n. Chr. und das Urchristentum. Eine exegetisch-historische Untersuchung.* (Rottenburg, Bader, 48 old.); *Revue d'Hist. Eccl.* 1931 jan. 167—168.

I. FEJEZET.

A keresztények a császárok és a nép dühének áldozatai. (64—98.)

A háromszázados üldözés lefolyásában az üldözők részéről négy lélektani mozzanatot kell megkülönböztetnünk. Az első: Nérótól Trajánusig tart; vagyis jó harminc éven keresztül a császár és nép vállvetve küzdenek a kereszténység ellen. A második részben Trajánustól Septimius Severusig (98—193), amidőn maguk a császárok azok, akik az állami jog és a rend biztosítása érdekében csitítják a tömegnek a keresztények elleni önkéntes támadásait. A harmadik időszakban Septimius Severustól Déciusig (193—249) a római imperátorok vérszemet kapva Krisztus híveinek elhatalmasodásától, saját kezdeményezésükre egyedül ők lesznek a katolikus Egyház üldözésének előmozdítói. A negyedik lélektani mozzanat Déciustól egészen Nagy Konstantin diadaláig húzódik (249—313-ig), mely idő alatt az egész állami rendszer minden erejével, eszközeivel és közegeivel összefog a keresztények tűzzel-vassal történő kiirtására.

A keresztényüldözésnek az első felvonását Néro és Domicián császárok alatt játsszák meg a pogányok. Jellemzi e két üldözést a keresztényektől való általános elfordulás és utálat, amellyel létezésüktől akarják jogosulatlanul megfosztani őket. Az először hallott rágalmak, a keresztények felől megnyilvánuló általános tájékozatlansággal vegyülve császárt és csöcseléket egyaránt az ártatlan Krisztushívők ellen sorakoztatnak. Első tekin-

tetre ugyan azt vesszük észre, mintha Néró és Domicián egyesegyedül volnának az üldözésnek fölidézői ; meg kell azonban róluk jegyezni azt, amit már az Apostolok Cselekedete Heródes királyról mond (12, 3), miután öregebb Jakab apostolt megölette : «Látván pedig, hogy tetszik a zsidóknak», ennek okáért Pétert is meg akarta öletni. Mindazt a sok kegyetlenséget, szívtelen és embertelen gyilkosságot, amit Néró és Domicián a keresztényeken elkövettek, kielégítően csak úgy magyarázhatjuk meg magunknak, hogy a néptömeg és a közfelfogás e császárokat igazolta e gyilkosságok közepette. Tacitus szerint pl. a tömeg megsajnálta a keresztényeket, akiket Néró megkínzott, de azért meg volt győződve, hogy ugyanezek nevéhez sok gyalázat tapad, bár Róma felgyújtásában ártatlanok. Hogy Domicián saját nagybátyját, Flavius Clemenst istentelenséggel vádolhatta (vagyis, hogy a római isteneket nem tiszteli), ezt csak azért tehette meg, mivel számított a különben beavatatlan pogány római nép e fölött való megbotránkozására. Így császár és nép, bár nem mindig tudatosan, de eredményes valósággal működött közre a kereszténység kiirtásában. Az üldözés első stádiumában az esztelen meggondolatlanság, a hirtelen hevesség és mindent elsőpró fölindulás, szeszély és kiszámíthatatlanság tűnnek szemeink elé. Ennek a vad mohóságnak számosan esnek áldozatul Néró alatt. Ennek a szeszélyeskedésnek lesznek Domicián alatt a legkitűnőbb és legelőkelőbb keresztények szenvedő alanyai. Néró és Domicián még nincsenek tudatában a kereszténység súlyának ; kevés számuk miatt arra sem méltatják az Egyház gyermekeit, hogy rájuk irányított tetteiket kormányzati okossággal fűszereznék. Császárok és nép ebben a korban összeolvadnak abban, hogy fennen lobogtatják azt a zászlót, amelyre véres betűkkel ezek a szavak vannak írva : *Christiani non sint, keresztények nem lehetnek.*

1. Az embertelen Néró kegyetlenkedései. (54—68.)

A keresztényeket üldöző legelső pogány római császár Domitius Claudius *Nero* volt. Suetonius pogány történetíró mondja, hogy Néró édesatyja fia születésekor azt jelentette volna ki barátainak, hogy tőle és Agrippina nejétől csak szörny és a világ veszedelme származhatik. (Nero, 6.) Néró csakugyan ez volt. A legaljasabb bűnöket követte el és még csak nem is takargatta azokat. Olyan orgiákat és tivornyákat rendezett, amelyek magát az emberi természetet alázzák meg és ezeknek főhőse ő maga volt. Kezdetben elég jól uralkodott, de csakhamar beszennyezte magát a bíbortrónuson komolytalan, eszelős, a nevetségességig nagyzó viselkedésével. Hangját, művészetét a gyerekeségig fitogtatta. Költekezése határtalan volt, paráznasága leírhatatlan. Mivel pedig azt hitte, hogy ő a legfőbb hatalom birtokában mindent megtehet, a legnemtelenebb célból követett el számos gyilkosságot. Nemsokára anya-, testvér- és feleséggyilkossá vált. A római cirkusz, mitológiai játékok és dőzsölések képezték minden örömét. Néró minden bűnre képes volt. Császári bolondnak nevezhetjük, aki mindent merhetett és semmit sem lehetett neki komolyan rovására írni a józan-ság hiánya miatt. Kiszámíthatatlan és nem beszámítható volt.

**Néró fölfigyel és észreveszi
a keresztényeket.**

Rómában már az első császárok alatt beszüremkedtek a keresztények. Mióta pedig Péter, az apostolfejedelem, majd pedig Pál, a nemzetek lánglelkű apostola is Rómában megjelent, pezsdülő keresztény élet támadt. Krisztus híveinek szíve nagyot dobbant és hevesebben vert arra a gondolatra, hogy közöttük jár a mennyország kulcsainak birtokosa és a kegyelem választott edényének személye.

Ez a mozgalmas élet természetesen csak a keresztények között maradt. Idegen, beavatatlan kezdetben ezt nem is sejthette. A hívők szaporodása csakhamar annyira fel lendült, hogy nemcsak az alsóbb néposztályok között, hanem az előkelőbb kereskedők, római polgárok, sőt még az udvari emberek között is találunk keresztényeket. Szent Pál leveleiből kitűnik, hogy a legelőkelőbb római nemzetségekből vannak keresztények. (Pudens, Claudia, Linus, Julia, Junia.) A legelőkelőbb nevek között kell említenünk *Pomponia Graecinát*, Aulus Plautius konzulnak, Britannia meghódítójának nejét. Tacitus csak azt említi róla (Ann. XIII, 32), hogy külföldi babonasággal vádolták, de a bűnösség alól a házi törvények fölmentették. Külső ruházatában egyszerű és megjelenésében szomorodott volt. Róla sokáig nem tudták a tudósok sem, hogy keresztény lett volna; miután azonban *J. B. de Rossi* a Lucina-féle keresztény kriptában Pomponia családjából egy ilyen nevű embert talált: ΠΟΜΠΩΝΙΟΝ ΓΡΑΕΚΕΙΒΟΝ (= Pomponius Graecinus), ebből következtetnek annak a Pomponia Graecinának a kereszténységére is, akit Tacitus említ.

Hogyan történhetett azonban meg, hogy azokról a keresztényekről, akiket addig a hivatalos Róma császárával együtt észre sem vett, Néró hirtelen mint közveszélyes elemről akarta lelebbenteni a fátyolt. Evégből tudnunk kell azt, hogy éppen ebben az időben Nérónak már második felesége, Poppaea Sabina volt mindenható kegyeltje. Ez a nő mindent merhetett és tehetett nála. Néró «aranyházában» még most is látható egy festmény, amelyen Néró lanttal kezében, vele szemben pedig Poppaea Sabina merész, kacér tekintettel ül. Poppaea volt az, aki Nérótól eltávolította előbbi erényes nejét, Octaviát, akit miatta a császár meg is gyilkoltatott. Milyen vallású volt Poppaea Sabina? A zsidó Flavius József (Ant. Jud. XXVIII.) azt állítja, hogy «timens

Deum», vagyis az igaz Istent tisztelő nő volt. Ez a kifejezés pedig azt jelenti, hogy Poppaea bizonyos értelemben a zsidó vallást követte (proselyta portae). Eerre vall az a tény is, amit Tacitus hoz fel Poppaea temetésére vonatkozólag. (U. o. XVI, 6.) Onnét kitűnik ugyanis, hogy testét nem égették el, «amint az a rómaiak szokása volt, hanem külföldi királyok módjára» bebalzsamozták és csak azután földelték el. A testnek ilyenén módon való eltemetése pedig a zsidóknál és az egyiptomiaknál volt szokásban. A keresztényüldözéseknek legjelesebb történetírója, P. Allard ebből jogosan arra a körülményre következtet, hogy Néró körül Poppaea Sabinával együtt nagyon sok zsidó rabszolga, színész, bohóc volt. (I, 37.)

Már pedig a kereszténységet eredetétől kezdve legtisztábban és legvilágosabban a zsidók ismerték, vagy jobban mondva gyűlölték. Ők ugyanis már ekkor észrevették, hogy ha Jézus vallása diadalmaskodik, akkor a zsidó hitnek meg kell szűnnie. Ezért féltékenységből és Krisztus iránti gyűlöletből mindenhol a kereszténység terjedésének útját állták Mózes követői. *Római Szent Kelemen*, jól ismerve a körülményeket, féltékenységből és irigységből származtatja a Néró-féle keresztényüldözést (zelus). Ezt nagyon könnyen megmagyarázhatjuk magunknak, ha számolunk a mindenható Poppaea Sabina vallási magatartásával és vele együtt Néró zsidó környezetének a keresztények ellen táplált titkos gyűlöletével. Midőn Néró Róma városát fölgyújtatta, a tűz a Circus Maximusnak azon a táján ütött ki, ahol többnyire keleti kereskedők üzletei, köztük sok zsidóé volt. Ettől nem messze pedig a Porta Capenának nevezett első városkerület kezdődött, amely a zsidóknak valószínű ghettoa volt. Ebből következik, hogy a tűzvész első felángolásakor a tömeg valószínűleg azt kiabálta: a zsidók gyújtották fel a várost. Mivel azonban Nérónál hatalmas pártfogójuk akadt Poppaea Sabinában; ez a nő és a zsidó

környezet a szintén keletről származó keresztényekre terelte a császár figyelmét és gonosz szándékait. Hogy a zsidóknak a keresztények feljelentésében meglehetősen részük volt, már abból is elegendőképp világos, hogy a kereszténységet versenytársuknak ismerték s mint ilyet akarták tönkretenni. Ebből magyarázható az, hogy az újabb írók is mindig jobban hajlanak arra a véleményre, amely szerint a zsidókat kell tekintenünk az üldözések egyik főokának. Dr. Max Haidenthaler szerint a zsidók élénk szítói voltak az üldözéseknek,¹ Olaf Sild² szerint a Bar-cochba-féle lázadás után, amelyben keresztény nem vett részt, a zsidók szemében minden krisztushívó árulószámba ment és mint ilyent készek voltak mindig veszélynek kitenni a pogány előtt és mivel nem tudták a keresztényeknek megbocsátani azt, hogy a nem a mózesi törvényhez, hanem, szerintük, «az elvetemült és elátkozott Jézushoz» csatlakoztak. A Néró-féle üldözésre ugyan H. Coen³ és utána Allard nem látják teljesen bebizonyítottnak eme aljas eljárás megtörténtét, mi mégis Tertullian keresztény íróval tartunk, aki szerint éppen egy zsidónak aljas és kitalált rágalma a keresztények számárimádatáról valóságos lázba hozta Karthágót⁴ és, szerinte, az üldözések okai a zsidók zsinagógái.⁵

Róma fölggyújtása és égése.

Suetonius pogány író szerint (30, 31) Néró a pénzt csak annyira és azért értékelte, amennyire örült pazarló, költekező hajlamát és roppant építkező kedvét ki tudta vele elégíteni. Tacitus szerint pedig (u. o. XV, 42) Néró

¹ *Christenprozess und Christenrecht zur Wende des 2. Jahrhunderts*. Linz. Quartalschrift LXXXI. 1928, 332.

² *Das altchristliche Martyrium*. Dorpat, 1920, 59, 122.

³ *La persecuzione neroniana dei cristiani*, in *Atene e Roma*, nr. 21—23, Firenze, 1900, 337 o.

⁴ *Ad nationes I. 14.*

⁵ *Scorpiace*, 10 illic constitues et synagogas Judaeorum, fontes persecutionum, apud quas apostoli flagella perpassi sunt».

a hihetetlen dolgokat hajhászta. (*Incredibilium cupitor.*) Nem kell csodálkoznunk tehát azon a végzetes elhatározásán, hogy a piszkos, régies és szűkutcájú Rómát felgyújtatta, márványból újra építtette és saját nevéről nevezette el. (Tacit. XV, 40.) Tacitus szerint Kr. u. 64 július 19-én ütött ki a tűz; a nyomában fakadó következményekkel Néró nem számolt. Hat napon keresztül folyton égett Róma városa, újra kigyulladt és újra kialudt, mindenfelé üszkös romokat, hajléknélküli, zendülő csőcseléket hagyva maga után végtelen nyomorúság közepette. Róma 14 városrészéből csak négy maradt ment a tűzvésztől, míg három teljesen elpusztult, hét pedig hiányosgerendázatú házakkal, üszkös tetőzettel csonkán és füstölögve kiabált gyors segítségért. A tolongás és pusztulás közepette bérencek jártak fáklyákkal, akik a kialvó tüzet még élesztették, vagy az érintetlen tárgyakat gyújtogatták. A nyomorgó rómaiak nem tudták, legfőlőbb gyanították, hogy ezek vagy parancsból, vagy rablásból cselekedtek. — Néró ezalatt Antiumban volt. Csak akkor jött vissza, amidőn meghallotta, hogy a tűz már az ő palotája felé is közeledik. A nép pedig azt susogta, hogy az óriási tűzvész közepette palotájának tetőzetéről gyönyöríttasan, lanttal kezében Trója pusztulását énekelte. Mivel Néró a mitológikus és mondai meséket a valóságban szerette látni és ilyesmit már máskor is megtett, föl is tehető róla.

A szerencsétlen polgárság nyomorának enyhítésére gabonát hozatott, fabódékat építtetett, sőt még a mai Vatikáni-dombon elterülő saját kertjeit is fölajánlotta. Közben a tűzkárosultak, de az egész örök város, sőt az egész világ is a bűnbakot kereste. A körülmények furcsa összejátszásából azt következtették, hogy maga Néró volt a felgyújtó. Ez esetben láttuk annak a valószínűségét is, hogy Néró könnyen a zsidókra foghatta az egészet. A zsidók azonban hatalmi befolyásukkal és Poppaea

Sabina révén önmagukat kivédték és az átkozódó és szenvedő tömeg közvéleményébe beledobták ; és ez Nérónak is tetszett, hogy a keresztények a város fölgujtóí.

A keresztények elfogatása.

C. Pascal cataniai egyetemi tanár «különös» véleményével szemben, hogy t. i. a keresztények lettek volna Róma felgyujtóí, mint tarthatatlan állásponttal szállt szembe a történelmi tudományosság. Már a mult század utolsó harmadának első éveiben (1872) H. Schiller azt tartotta Tacitus idevonatkozó szövegéről, hogyha a keresztények elfogatásukkor vallottak, ez a vallomás csakis Róma fölgujtására vonatkozhatott ; ő különben néhány évvel előbb megjelent munkájával ugyanezt hangoztatta.¹ Midőn a kiváló Sienkiewicznek 1895-ben megjelent regénye, a *Quo vadis?* a többi nyelvekre lefordítva, ismét fölkelte az érdeklődést a Néró-féle üldözés és az alatta szenvedett keresztények iránt, akkor az említett Carlo Pascal helyeselve Schiller véleményét, Róma égésének, tehát felgyujtásának okaiul egyenesen a keresztényeket jelölte meg. Erre a legjobb történészek valóságos válaszózzonnal halmozták el a nem helyes történelmi fel fogásban leledző tanárt és egymásután jelentek meg a keresztény vértanuk emlékét igazoló és komoly Tacitus-értelmezésen alapuló monografiák, amelyek találóan reá mutattak Róma fölgujtásában Néró bűnösségére és a keresztények ártatlanságára. Ilyenek voltak a híres P. Semeria, aki szerint még abban az esetben is, ha egy-két keresztény vétke is lett volna, nem lehet ebből az egész kereszténységet megvádolni.² Ugyanily módon juttatja kifejezésre meggyőződését Pascal ellen Boissier, amidőn

¹ *Ein Problem der Tacituserklärung*, in *Commentationes philologiae in honorem Theodori Mommsenii*. Berlin, 1877. 42—47 ; *Geschichte des röm. Kaiserreiches unter der Regierung Nero's*. 1872. 435.

² P. Semeria : *Il primo sangue cristiano*. Roma, 1901. 55.

azt írja, hogyha a Mesternek első tanítványai közé be is férközött volna egy pár oktalan és anarchista, ezen nem kell annyira meglepődni, sem pedig a kereszténységre háritani minden felelősséget.¹ *Attilio Profumo* a keresztények ártatlanságának bebizonyításában odáig merészkedik, hogy a Néró-féle keresztényüldözést nem is Rómának Néró által történt fölggyújtásával hozza kapcsolatba, hanem kétségbevonva a Tacitustól hozott összefüggést Róma égése és a keresztények üldözése között, arra a következtetésre jut, hogy a keresztényeknek Néró által inaugurált üldözése a 65-ben kipattant Piso-féle összeütközés következménye.² Méltán írhatta a nagyon komoly és az üldözések korának egyik legkiválóbb ismerője, *Paul Allard*: Ignorée des quatre premiers siècles, l'idée de la culpabilité des chrétiens n'est née que de nos jours ;³ vagyis, hogy tulajdonképpen újabb találmány a keresztények felelőssége Róma fölggyújtása miatt, az első négy század erről nem tud. Egyetlen bűnük, ami miatt felelősségre vonták őket Néró alatt, az ő különleges vallási életük,⁴ vagy mint *Aubé* jellegzetesebben kifejezi : Tacitus a «qui fatebantur» szavak alatt nem a nekik beszámított bűnbevallást érti, hanem a keresztény hit megvallását, amelyet a veszedelmek ellenére fölényesen tettek meg.⁵ Meg is kell győződnünk a tacitusi szöveg összefüggéséből, hogy a «qui fatebantur» kifejezés nem Róma fölggyújtására, hanem keresztény mivoltuk bevalására vonatkozott. Pascal ellen tehát annyi bizonyítékunk van, hogy Néró bűnösségének ténye tudományos

¹ *L'incendie de Rome et la première persecution chretienné*, in *Journal des Savants* marc. 1902, 161.

² *Attilio Profumo : Le fonti e i tempi dell' incendio Neroniano*. Roma, 1905. 318—325.

³ *Le chrétiens ont-ils incendié Rome sous Neron?* in *Revue de questions historiques*. 1903. april.

⁴ Ehrhard : *Das Christentum in röm. Reiche bis Konstantin*. 1911. 8.

⁵ *Histoire des persécutions de l'Eglise jusqu' à la fin des Antonins*, 91.

szempontból sohasem állott erősebb talajon, mint éppen korunkban. Ha azonban az akkori csöcselék ezt szabadon hirdethette volna, amint mi hirdetjük, Nérónak vége. A gonosz császár azért folyamodott olyan szörnyű cselhez, hogy ezzel egyrészt a zendülő nép bosszúvágyát túlon túl kielégítse, másrészt pedig magától is eltereljen minden gyanút. A tömeg pedig csak bosszúvágyát igyekezett kielégíteni a szenvedett nyomorúságokért és nem gondolt arra, hogy ártatlanok is lehetnek a vádoltak. Néróban pedig gonosz lelkiületéből kifolyólag megvolt a készség az ártatlan keresztények meggyanúsítására. Mit tett tehát? Összefogdostatta a keresztényeket és saját kertjében készített a csöcselék számára vad, embertelen színjátékot. Elég arcátlan volt ahhoz, hogy győzelmes főszereplőként maga is résztvegyen abban. Néró eljárása a következő lehetett: elfogtak egy pár előkelőbb keresztényt, akiknek már a neve fölhívta Néró figyelmét vallási hovatartozandóságukra és azért már a vallatásnál a legkérésesebb, legválogatottabb büntetésekkel kínoztatta őket. Bűnük nem az volt, hogy fölgyújtották Rómát; ezt Tacitus is elismeri (V, 44), hanem hogy embergyűlölők. Ezalatt a pogány mentalitás szerint azt kell értenünk, hogy mivel a keresztények a dőzsölésekben, pogány mulatozásokban és egyéb «klasszikus» bűnökben nem vettek részt, sőt éppen ezek miatt a nyilvános életből is visszavonultak, nehogy úton-útfélen megfertőzzék keresztény mivoltukat, ezért nevezik őket embergyűlölőknek. A rövidlátó rómaiak ezt úgyis érthették, hogy embergyűlöletük miatt akarták volna fölgyújtani Rómát. Az első elfogott keresztényeket addig gyötörték, amíg elcsigázva a többi keresztények neveit is át nem adták a bíróságnak. Ezeknek bemondására vagy talán, ami szintén nem valószínűtlen, egypár gyenge keresztény hittagadó árulására, roppant sokaságot vezettek karhatalommal a törvény elé. Bizonyára meglepődtek a rómaiak, hogy

mennyi köztük az eddig ismeretlen keresztény. Bizonyos, hogy itt egyenesen rájuk nehezedett ártatlanságuk ellenére is minden gyűlölet és ráfogás, ezért már elfogatásuk is keresztény voltukat bizonyította. «Wenn sie nicht Christen gewesen wären, wären sie nicht ergriffen worden.»¹ Ime, amikor Róma Krisztus híveit fölismerte, már mint hatalommal állt velük szemben.

Feltűnő az a tájékozottság, amellyel Tacitus történetíró pogány létére a keresztények alapítójáról, a hely és idő körülményeiről, a kereszténység ismételt elnyomásáról beszél. Mintha csak a bibliát felmondó katolikus gyermeket hallanók Tacitus szavaiban! Ő így beszél: «Ennek a névnek szerzője Krisztus, akit Tiberius uralkodása alatt Poncius Pilátus kormányzó végeztetett ki». Honnét tudja Tacitus mindezt ily határozottsággal? Több, mint valószínű, hogy zsidó forrásból; a zsidók bezzeg nem fukarkodtak a keresztények megismertetésében, hogy ezzel a gyűlöletet szítsák ellenük. Innen érthető Tacitusnak jólétesültsége, amelynélfogva azt is tudja, hogy Judeában már ismételtelen elfojtották a kereszténységet, éppúgy, mint Rómában és mindennek ellenére mégis csak előre tör ez a «veszedelmes babonáság». Csakugyan, a Szentírás a tanu rá, hogy mennyire ki akarták pusztítani a jeruzsálemi zsidók Krisztus híveit. Nagy a valószínűség amellett, hogy Tacitus az itt közölteket azoktól a zsidóktól tudja, akik a keresztényeket átadták a hatóságoknak Néró nevében.

Mikép válik világhíróvé a Vatikán?

Néró pokoli örömeiben, hogy talált maga helyett bűnbakot, a keresztényeket és hogy ördögi ráfogásait teljes siker koronázta — minthogy a nép a császári cselet nem vette észre —, ki akarta magát igazán tombolni a kezeibe

¹ Olaf Sild : *Das altchristl. Martyrium*, 77.

került megvádoltak ártatlan seregén, hogy ezzel még jobban elterelje magáról a közfigyelmet.

Néró cirkusza körülbelül a mai vatikáni Szent Péter-bazilika helyén állt. A megvádolt ártatlan keresztényeket odahurcoltatta. Törzsközönségről nem kellett gondoskodnia, mivel a leégetteknek és tűzkárosultaknak éppen a cirkusz körül elterjedő vatikáni kertek szolgáltatták az ideiglenes menedéket. Az ide összetoloncoltak tehát már csak a császár iránti hálából is megnézték a följárlott ingyenes és véres tragédiát. Említettük már, hogy Néró szerette az úgynevezett mitologikus, hitregei színjátékokat úgy előadatni, amint azok a mese szerint megtörténtek. Még akkor is ilyesmiket valósított meg, amikor azoknak előadása legtöbbször közerkölcsiséget sértő, vagy véres, kegyetlen látványosságokkal volt összekapcsolva. Ő egészen benne élt a hitrege babonás világában. (Pl. Trója égésének éneklése stb.) Mi természetesebb tehát, hogy a keresztényeket is ilyen játékokra használta fel nemtelen lelkének kielégítésére.

Római Szent Kelemen a korintusiakhoz írt levelében arra enged következtetni (Ep. 6), hogy Néró vatikáni kertjeiben szégyenletes gúnyt űztek a keresztény nőkkel. Említést tesz arról, hogy voltak olyanok, akik a Danaidák és Dirke példájára szenvedtek legfájdalmasabb és legborzasztóbb módon. A görög monda szerint *Danaoszt* ötven leányával együtt az ő testvére, Aegyptus üldözte ötven fiával, akik elől a danaidák Peloponesosba menekültek. Nőül mentek Aegyptus fiaihoz, akiket azonban Danaosz parancsára a nászéjtszakán leöltek azért, hogy atyjuk, Danaosz újra férjhez adhassa őket. Atyjuk valóban, hogy eladhassa őket, versenydíjat tűzött ki reájuk. E szerint Néró kertjében a keresztény nőket vagy becsutelen üldözés, vagy szemérmetlen versenydíjazás áldozatul dobták oda. Valószínűleg mindkét esetben a női nem meggyalázása volt a cél és csak ha erre nem voltak kap-

hatók — amit Szent Kelemen levele következtetni enged —, gyilkolták és ölték le őket. *Dirke* a görög hitrege szerint Héliosz leánya és Lykus Thébaei király neje volt, aki sógornőjét, Antiopét bántalmazta; amiért is ennek fiai egy bika szarvaihoz kötötték, amely halálra vonszolta. A *Dirke* módjára szenvedett keresztény nőt tehát megvadult bikák elé dobták, amelyek agyonöklelték őket vagy addig döfték és hányták bőszerűen a levegőben, amíg ki nem multak a sok gyötrelmek miatt. Mindezt pedig a mitológia és pogány babona igazoló mezébe bujtatták Néró emberei, hogy így földözzék embertelen kegyetlenkedéseiket és a nép szemét bekössék. A keresztény nőknek különösen ez utóbbi módon való kivégzése (*Dirkei* halál) későbbben is gyakrabban megismétlődik a keresztény üldözésekben (pl. Szent Perpetua és Felicitász). Így azt kell állítanunk, hogy ennek a halálnemnek inaugurálása, bevezetése Néró «vívmánya».

Néró összes kerthelyiségeit egyetlen véres színpaddá változtatja. Az ártatlan keresztényeket állatbőrbe bujtatják és dühös ebek elé dobják, amelyek ijedtükben először megfutamodnak, de a következő pillanatban annál nagyobb és féktelenebb veszettséggel vetik magukat védtelen áldozatukra és széttépik őket, akiknek pedig nem ez a sors jutott, azokat a pogány nézők ütlegelik, köpdösik, gúnyolják, kihívó rágalmaikkal szomorítják és kínozzák. Ime a Vatikán kertjének titka! A tehetetlen, védtelen bárányok az oroszlánok körmei között vérük drága árán avatják és teszik világhírűvé Néró kertjeit.

Miközben Róma városa fölött a nap leáldoztával Itália kék ege elborul és Néró ligete mind titokzatosabbá válik a ráboruló sötétség miatt, tartaruszi, alvilágiasan sötét gondolatot talál ki az ingyenkedésekhez hozzászokott és szenvedélyektől elborult lelkű Néró. Mit tesz? Az állatbőrbe öltöztetett és szurokkal bekent keresztényeket az utak mellett fölállíttatja és világítófáklya

gyanánt meggyújtja, hogy az átmenők az éj sötétségében Néróval együtt jobban lássanak.

Hogyan tudott Néró ekkora embertelenségre vete-medni? Egyáltalában mi vethette fel előtte ezt a szörnyűséges eszmét? Suetonius írja (Nero 34), hogy anyja, Agrippina meggyilkoltatása óta soha nem tudta lelkiismeretét elcsitítani. Az anyagyilkosság vádjának bélyege újra és újra kiújult lelkén. Ilyenkor megjelent előtte anyja szelleme; őt pedig sötét tekintetű fúriák ostorral és fáklyákkal kergették, üldözték. Ezért áldozattal igyekezett könnyíteni lelkiismeretén és megkérlelni az őt üldöző szellemeket. Lehet, hogy a keresztények eme fáklyás vértanusága kínzó lelkiismeret furdalásának elaltatására és a fúriák megkérlelésére szánt áldozatok voltak.

Néró e közben kocsiversenyt rendezett a tömeg között kertjének sétaútjain és lelke megittasult a kegyetlen látványosságtól. A nép azonban sajnálni is kezdte a szegény keresztény áldozatokat, mivel tudta (Tacitus mondja), hogy mindezt egyetlen egy ember akaratából kell szenvedniök.

Ime a keresztények vére, szent hamvai így szentelték meg azt a vatikáni halmot, amely attól az időtől kezdve a kereszténység legdrágább emlékei közé tartozik és szentségének teljességéhez még csupán egy hiányzott, Szent Péter apostolnak ugyanott történő vértanusága.

Szent Péter és Pál halála.

A Néró-féle üldözésnek legbecsesebb és legnemesebb áldozatai közé kell számlálnunk a keresztényeknek akkor még élő és ragyogó két szemefényét: Szent Péter és Pál apostolfejedelmeket. Valószínű, hogy nem a keresztények ellen kitörő első 64. évi rohamban gyilkolták meg őket. Szent Péter levelei ugyanis a kisázsiai hívekhez nehéz időkről és a keresztények üldözéséről beszélnek. Lelkesíti a híveket, hogy nekik mint keresztényeknek köteles-

ségük Krisztus mellett kitartani. Ebből következtetünk arra, hogy Péter apostol a 64. évet még túlélte; épazért leginkább a 67. évre teszik halálát a tudósok. Az első századokig nyúlik vissza ugyanis az a hagyomány, amely szerint Péter 25 évig volt Róma püspöke. 42-ben jött Rómába és kisebb-nagyobb megszakításokkal 67-ig kormányzott az örök városból. Halála, Krisztus előremondása szerint (Ján. 21, 18—19), kereszthalál volt. Néró cirkuszában, a róla nevezett obeliszk mellett, a Vatikánon halt meg. Nagyon régi hagyomány mondja, amelynek első kifejezője Origenes († 254), hogy fejjel lefelé feszítették keresztre és pedig, mint a nagy történetíró Eusebius kiegészíti (III, 3), saját kérelmére tették ezt, mivel nagy alázatosságában még halálakor sem akart Mesteréhez hasonló lenni.

A tizenegyedik századig háborítatlan bizonyossággal úgy tudta mindenki, hogy Szent Péter apostol a vatikáni dombokon szenvedett vértanúságot, ahol egykor Néró cirkusza állott. Azóta a középkori legendák a vatikáni dombok mellett fekvő Janiculus hegyen épült *San Pietro in Montorio* Egyház helyén keresték Szent Péter vértanúságának a helyét. Ezzel szemben már a Kr. u. II. században élt *Cajus* presbiter a kisázsiai montanista eretnekeket felhívja, hogyha Rómába jönnek, nézzék meg a Vatikánon Szent Péter győzedelmes emlékét (τρόπαια), ugyancsak Szent Pálét a Via Ostiensen (Eusebius H. E., II, 25). Ha a *Liber Pontificalis* szerint Szilveszter pápa alatt Nagy Konstantin bazilikát építtetett *in templum Apollinis* (Apolló temploma helyére), *Duchesne* szerint az «Apolló temploma» elnevezés magát Néró cirkuszát jelentette, mely a napistennek, Apollónak volt szentelve. Ha pedig *Pseudo-Marcellus* szerint Péter apostol *sub terebinthum* halt meg, *Grisar* szerint a «terebinthus» általánosan ismeretes régi nagy fa lehetett a cirkusz mellett. Különben maga a jeles kutató, de protestáns

Hans Lietzmann (Petrus und Paulus in Rom), továbbá *Harnack* (Patres Apostolici, 1876, I, 15) is a leghatározottabban elismerik Szent Péter római tartózkodását és a Vatikánon történt halálát.¹

Dénes korintusi püspök tanúsága szerint (Euseb. II, 25) Pál apostol Szent Péterrel ugyanegy időben halt meg. Római Szent Kelemen szerint pedig (Ad Cor. 5.) Pál apostol ἐπὶ τῶν ἡγουμένων, vagyis a prefektusok alatt szenvedett vértanúságot. Néró valóban Kr. u. 67-ben Görögországban tartózkodott és távollétében a prefektusokra hagyta a kormányzást.² (V. ö. O. Marucchi : Manuale 36.) Bizonyos, hogy Szent Pál leveleiben római tartózkodásáról, kétféle fogságáról győződhetünk meg. Úgynevezett pasztorális leveleit erősen bilincsekbe verve írja; ez a második szigorúbb fogsága már a Néró-féle üldöztetéssel volt összefüggésben. Mivel Szent Pál apostol római polgár volt, azért a gyalázatos kereszthalált nem róhatták ki rá, hanem karddal végezték ki és az ostiai út mellett temették el.

Szent Péternek a Vatikán göröngyeire lehulló vére megszentelte a legméltatlanabb római császárnak földjét. Ez a lehulló vér mindenkor megigézte Krisztus híveinek lelkét. Pecsét az Róma földjén, amelyet kétezer év távlatára nemhogy elhomályosított volna, hanem inkább folyton ragyogóbbá tett. Péternek vére kihajtott, gyönyörű bazilikába szökött. A «San Pietro» a galileai halász vérehullásának legfönségesebb és legimpozánsabb tanúsága. Teste pedig, amelynek első elföldelése is ott a Vatikán

¹ V. ö. Hirschler József dr.: *Szent Péter vértanui halálának helye.* Kath. Szemle XII., 1905, 897—902; dr. Tóth Kálmán: *Szent Péter az első pápa.* Esztergom, 1931. 202—217; 237—242.

² Paul Allard szerint *Tigellinus* (praefectus praetorio) és *Helios*, akit teljhatalommal ruházott föl Néró távollétében, voltak a prefektusok. (I. 71—72.); Alfred von Domaszewski szerint (Geschichte der röm. Kaiser. Leipzig, 1921. II. 70—74) Tigellinus Néróval együtt ment el a görögországi művészi körutazásra, míg a birodalmat helyettük Helios kormányozta.

hantjai közt történt, a legféltékenyebben őrzött kincse az Egyháznak. Ez a test volt hordozója és képviselője annak a léleknek és hatalomnak, amelyre az Istenember annyit bízott, amennyit halandó emberre csak bízhatott. Péter az Ő helyettese és a mennyország kulcsainak birtokosa volt. Földi maradványai szemünkben Isten ujmutatása, ahova tekintenünk kell. *Péter testének ereklýje a legtermészetesebb és legtörténetibb örökösödési levele a pápai hatalomnak.* Ez az örökösödési levél el nem vitatható. Azért mindig a római püspök Péter utódja ; ennek oka az, mivel ott van az Isten ujmutatása, Péter teste, Szent Péter-bazilikája.

A nérói üldözés tartama, kiterjedettsége, a vértanuk száma.

Valószínű, hogy a Néró-féle üldözés Néró haláláig, Kr. u. 68-ig tartott. Nem is tehető föl, hogy Néró keresztényüldöző eljárását visszavonta, mert abban a pillanatban cáfolhatatlanul önmagára hárította volna Róma felgyújtásának felelősségét. A római események villámként cikkáztak szét az akkori világbirodalomban. Rómából, mint hírforrásból, mindenfelé ily üzenetek mennek : Keresztények ne legyenek, a keresztények az emberi nem gyűlölői, azért el kell őket pusztítani. De ugyan egy időben megszólal Rómából a másik üzenet is, amelynek nem Néró, hanem Péter apostol a forrása, aki buzdítja a kisázsiai keresztényeket és velük az egész akkori krisztusi Egyházat (I. Pét. 2, 12—13 ; 4, 12—16) : « Szeretteim ! . . . jó magaviseletet tanusítván a pogányok között, hogy abban, amiben mint gonosztevőket megrágalmaznak, a jócselekedetekből megismervén titeket, dicsőítsék Istent a látogatás napján. Engedelmesek legyetek tehát minden emberi teremtménynek az Istenért, akár a királynak, mint legfelsőbbnek (Néró !), akár a helytartóknak, mint általa küldötteknek . . . Szerelmeseim ! ne ütközze-

tek meg az égető szorongatáson (πυρώσις = incendium = tűzvész), mely a ti kipróbálásokra van rajtatok . . . Ha szidalmaznak titeket Krisztus nevéért, boldogok lesztek . . . Senki pedig közületek ne szenvedjen mint gyilkos, vagy tolvaj, vagy átkozódó, vagy máséra áhítózó. Ha pedig mint *keresztény* szenved, ne szégyelje, hanem dicsőítse Istent e névben ; mert ideje, hogy megkezdődjék az ítélet Istennek házában.» Ezekből a szavakból nemcsak a kitartásra és szenvedésre való buzdítás csendül ki, de azt is elárulják, hogy a birodalom többi részében is számosan voltak olyan keresztények, akik rászorultak az egyházfő buzdítására, mivel római mintára ők is ki lesznek téve gyötrelmeknek. Különben *Lactantius* és *Orosius* is megemlíti, hogy Néró az egész birodalomra elrendelte a keresztények üldözését.¹

Hogy a Néró alatt szenvedett és vértanuvá lett keresztények számosan lehettek, kitűnik Tacitus szavai-ból, aki az elfogottak «roppant sokaságáról» beszél ; római Szent Kelemen pedig a Néró alatt szenvedett «választottak sokaságáról» emlékezik meg. (Epist. ad Cornithios, 6.)

Igy állotta ki a kereszténység az első tűzpróbát és pedig olyan sikerrel, hogy az Egyház a vértanuk hősiességének dicsőségétől is föllelkessedve, vetette fiainak leg-

¹ Lactantius (De mort. persec. 2) következtetni engedi, hogy Néró a kereszténységet nemcsak Rómában üldözte, hanem amerre csak elterjedt és a pogány kultuszt gyengítette. Sulpicius Severus (Chron. II. 29) pedig azt állítja, hogy törvénnyel igyekezett a kereszténységet megsemmisíteni. «Hoc initio in Christianos saeviri coeptum, post etiam datis legibus religio vetabatur, palamque edictis propositis Christianum esse non licebat». Paulus Orosius (Histor. adv. paganos VII. 7.) pedig azt engedi következtetni, hogy amilyen kegyetlenséggel dühöngött Rómában a krisztushívőkkel szemben, ugyanúgy járt el ellenük az egész imperiumban. «Primus Romae Christianos supplicis et mortibus affecit ac per omnes provincias pari persecutione excruciarı imperavit». O. Marucchi «un fatto verosimile»-nek minősíti azt, hogy Néró az egész birodalomra kiterjesztette az üldözést. (La persecuzione di Nerone, in Manuale di archeologia cristiana. Roma, 1923, 35.)

jobbait a harcélre, hogy vérükkel tanuskodjanak isteni Mesterükről, bizonyítsák igazságait és ezeket az ígét : «Nem jöttem békét hozni, hanem kardot».

2. Az «isteni» Domicián (81—96) féltékenységének keresztény áldozatai.

Nérót a szenátus átkos emlékünek nyilvánította. Ez azt jelentette, hogy szobrai le kellett rombolni, alkotásait pedig megsemmisíteni ; csak, mint Tertullian mondja, a keresztények elleni üldöző rendelete maradt érvényben. E szörnyű zsarnok ellen már életében fölkelt Hispániában Galba, majd Otho és Germániában Vitellius, akik ellencsászárnak kiáltották ki magukat. (68—69.) Ezeknek rövid uralkodása után *Vespasián* lesz a római császár, aki erényesen, takarékosan és bölcsen kormányozta a birodalmat (69—79). Trónját fia, *Titus* örökölte (79—81), aki szintén mérséklettel kormányzott. Galba, Otho és Vitellius nem gondolhattak a keresztények üldözésére, mivel minden gondoskodásuk hatalmuk megszilárdítására irányult. Vespasián és Titus pedig méltányos-hajlamú emberek voltak, akiktől minden kegyetlen és erőszakos kényuraság távol volt. Ők hódították meg Jeruzsálemet és Palesztinát, és ott megtanulták bámulni a zsidó nép szívósságát és kitartását. Vespasiánnak a foglyul ejtett zsidó Flavius József jövendölte meg a táborban, hogy császárrá választják ; ugyan ő neki Alexandriában egy zsidó hódolt legelőször. Ettől az időtől fogva a Flaviusok (Vespasián családja) mindig rokonszenveztek e nemzettel és talán miattuk a kereszténységgel is.

A Flavius-családból és Vespasián fiai közül nagyon kiütközött az ő másik fia, *Domicián* (81—96), aki bátyját, Titust követte a trónon. Suetonius szerint (Domit. 12) ifjúságától fogva barátságtalan lelkületű, pöffeszkedő,

szóval és tettel kiállhatatlan viseletű volt. Mint császár nagy és fényes építkezéseket eszközölt Rómában, de emiatt mindig pénzzavarral küzdött és éppen azért kapzsvá, pénzsóvárrá, féltékennyé, majd kegyetlenné vált. Hovatovább hatalmi rögeszmévé fejlődött Domiciánban a császári trón mindenható birtoklása. Féltékenységének és kegyetlenségének a rómaiak legjobbjai estek áldozatul. Kegyetlenkedései miatt mindenkit ellenségnek tartott, folytonos rettegésben élt, mindenkitől félt, rettegett, nehogy őt is elemésszék. (U. o. 14.) Abban is elűtött a Flaviusoktól, hogy a zsidók iránt nagy ellenszenvvel viseltetett. Ezért rendelte el, hogy a jeruzsálemi templom adóját a zsidók ezentúl — mert a templomot Titus leromboltatta — a római Kapitóliumnak fizessék.

Ő volt az addigi császárok közt a legelső, aki hivatalosan, szóban és iratokban «urunk és istenünknek» szólítottatta magát. Ez a határtalan gőg és megnyilatkozó zsarnoki hajlam még a józanabb pogányok között is számos ellenséget szerzett neki. Már a Jelenések könyvében kikicsendül egy hang, amely arra utal, hogy az Isten választottai azért lettek vértanuvá, mivel nem imádták a vadállatnak a képét. Így a magának isteni tiszteletet követelő Domicián képe bontakozik ki előttünk pl. a 13, 8. helyen : «és imádnak őt mind a föld lakói, akiknek neve nincs beírva a megölt Báránynak életkönyvébe a világ kezdete óta». A 14. fejj. 9—10. v. így szól : «aki imádja a vadállatot és annak képét, és felveszi bélyegét homlokára, vagy kezére, az is inni fog az Isten haragjának borából». Ezek a kitételek a szentírást értelmezők szerint arra vonatkoznak, hogy a magát «dominus et deus»-nak nevező Domiciánt nem illették ezzel az elnevezéssel járó császárkultusszal.

A keresztények viszonya Domiciánhoz.

Ilyen császárral szemben világos a keresztények érzelmi állásfoglalása. Bűneit, roppant féltékenységét és kényuraságát nem helyeselheték. Domicián újításai, címei a keresztényekben a legnagyobb visszatetszést keltették. A pogányoknak nem tűnt fel annyira e császár «isteni» megszólítása, hiszen ezt már Caligula és Néro is, nem ugyan hivatalosan, hanem inkább eszelősségből használták és a hízelgőktől megkapták. Jellemző azonban, hogy Augustus császár (Suet. : Aug. 53.) még az «úr» megszólítást sem tűrte, hanem mint átkos és szégyenletes címet megütközve hárította el magától. Ezzel szemben mind Augustus, mind a többi császárok megengedték, hogy az ő jószellemükre, védőszellemükre (genius, numen) esküdjenek. Ha azonban megfigyeljük a keresztények elleni perrendtartás lefolyását keleten és nyugaton, akkor azt vesszük észre, hogy a császárok kettős mértékkel mértek ; mivel már Augustus császár is, bár Rómában és nyugaton nem engedte magát istennek vagy úrnak szólítani, de ugyanakkor Kisázsiaiban megengedte, hogy személyét imádják a Dea Roma mellett. Attól fogva «divus Augustus»-nak Nikomédiában és Pergamumban szentélyei vannak. A többi császárok is, amíg keleten imádtatják magukat, nyugaton legfeljebb védőszellemükre, azaz numenjeikre kívánják meg az esküt, vagy a felsőbb tiszteletadást. Látható azonban az is, hogy az ilyen kultusz-megtagadás a császárságtól való elszakadást is jelentette.¹ De a keresztények emlékükbé tartották az isteni Mester hozzájuk intézett tilalmát (Mt. 5, 34—37) : «Én pedig mondom nektek, hogy egyáltalában ne esküdjete : se az égre . . . se a földre . . . se Jeruzsálemre . . . még fejedre se esküdjél». Ha pedig a legszen-

¹ A. Pieper : *Christentum, röm. Kaisertum und heidn. Staat*. 1907, 9.

tebb dologra sem esküdhetek, hogyan tehették volna ezt a császár génuszára való hivatkozással, amely merőben pogány szokás volt. Az pedig, amit Domicián császár vezetett be, hogy t. i. istennek mondatta magát — iszonyattal töltötte el a keresztényeket ; nemcsak azért, mivel ez az emberinek és isteninek rút összekeverése, hanem azért is, mivel ezzel ők elismerték volna, hogy Domicián is azok közé a mitológikus római istenek közé tartozik, amelyekbe vetett hit annyi lelket tartott vissza az igaz Isten elismerésétől. Fülükbe zsongott az I. század keresztényeinek Urunknak az a tanítása, hogy aki nagyobb, kisebbnek mutassa magát. Domicián e címe miatt lélekben teljesen elfordultak tőle. A császár viszont kémei által hamarosan megtudhatta ezt és azért a keresztényeket felségsértőknek, istenteleneknek minősítette. Természetes, hogy ily módon elkerülhetetlen volt ennek a zsarnok fejedelemnek bosszúállása az ártatlan keresztényeken. Domicián keresztényüldözésének éppen az a különös jellege, hogy ő egyéni féltékenységből és hatalmi vágyból rontott a büntelen keresztényekre, akikről föltételezte, hogy mivel «uraságát és istenségét» el nem ismerték — született ellenségei. Ebből magyarázható az, hogy Domicián császár alatt leginkább előkelő származású vértanukkal találkozunk. Üldözéséről tanuskodik Római Szent Kelemen (I, 1), Szent János apostol a *Jelenések könyvében*, ahol szó van a pergamoni *Antipas* vértanuról (2, 13), szardeszi Melitó (Euseb. V, 26), Tertullián (Apol. 5), aki a kegyetlenségben Domiciánt «Néró porcikájának» nevezi, Eusebius (III. 17) és Lactantius (De morte pers. 3).

A császári ház vértanui.

Domicián kíméletlenségére és kegyetlenségére jellemző az a tény, hogy még saját nagybátyját is halálba küldte, és pedig, mint tudjuk, kereszténysége miatt. Suetonius

így adja elő az eseményt : «Végre unokatestvérét, Flavius Clemenst, cselekvésnélkülisége miatt igen megvetendő embert . . . hirtelenül, a legalptalanabb gyanúból kifolyólag, majdnem konzuli hivatalának évében, elemész-tette». Ugyanő még hozzáteszi : «Leginkább ezzel a tettével rohant (Domicián) vesztébe». A római konzulok névsorából ismerjük, hogy *Titus Flavius Clemens* 95-ben volt a római birodalomnak a császárral együtt a konzula. A következő évben az egész birodalom színe előtt nagy botrány történt. Domicián akkora kegyetlenséget követett el a császári családban Flavius Clemens megöletésével, hogy ezt már a pogányok sem nézhették megrendülés nélkül. Ez a gyilkosság legjobban bizonyítja a császár elvetemültségét. A következő évben, 96-ban azonban Domiciánt is meggyilkolták.

Mi volt bűne Titus Flavius Clemensnek? Az, hogy cselekvésnélküli, nem tettevagyó ember volt — mondja egy pogány. De nálunk ez azt is jelentheti, hogy azért vetették meg e nemesjellemű embert, mivel, mint a pogány államnak legelső hivatalnoka, kereszténysége miatt nem jelent meg azokon az ünnepélyeken, istentiszteleteken, felavatásokon stb., amelyek inkább pogány cselekvények voltak, mint pusztán a polgári élet megnyilvánulásai. Hogy az alaptalan gyanú Flavius Clemens keresztény vallásából keletkezett Domiciánban, ezt a III. századbeli pogány *Dio Cassius* is mondja, aki még hozzáteszi : «Domicián . . . Flavius Clemens konzult, habár unokatestvére volt és Flavia Domitillát, ennek feleségét, aki szintén Domicián rokona volt, halállal büntette, mindegyiknek istentelenségét róva fel bűnül ; e bűn miatt még sok mást is, akik a zsidók erkölcsi felé tévedtek, elítélt. Ezek egy részét megölette, a másikat pedig vagyonától megfosztotta. Csak Domitillát száműzte Pandataria szigetére». Dio Cassiusból világos, hogy Flavius Clemensnek egyik bűne az volt, hogy a zsidók vallása

felé hajlott, ami a mi nyelvünkön kereszténységet jelent. Ezért gyilkoltatta le saját rokonát és száműzte annak nejét. Clemens másik bűne az ő «istentelensége» volt. Természetesen ezt pogány értelemben kell venni; ami annyit jelent, hogy Flavius Clemens elfordult a pogány istenektől, azt azonban már elhallgatják, hogy az egy igaz Istent imádta. Már Néró alatt azoknak, akik e császár oktalanságait nem helyeselték, vagy a köteles hűség- esküt merészek voltak megtagadni, pusztulniok kellett; pl. Thrasea Paetus azért halt meg, mivel megvetette Nérót, nem esküdött neki hűséget 66 jan. 1-én és nem járult hozzá Poppea Sabina istennővé való avatásához (Domaszewski i. m. II. 70). Domicián alatt Titus Flavius Clemens hasonló indokokhoz még azt a legsúlyosabbat is csatolta, hogy mint keresztény az egy igaz Isten imádása miatt még csak az isteni elnevezést sem tűrhette emberben.

Hogy Titus Flavius Clemens és neje keresztények voltak, erre fényes bizonyíték az, hogy a Via Ardeatinán megtalálták a régiségtudósok a Flaviusok keresztény sírját ezzel a felirattal: «SEPULCHRUM FLAVIORUM (a Flaviusok temetkezőhelye).¹ Ugyancsak jelek vannak amellett is, hogy ugyanekkor egy másik Flavia Domitilla nevű szűz is vértanuvá lett a császári családból. Ezt Eusebius határozottan bizonyítja (III, 18) és száműzése helyéül Pontia szigetét jelöli meg.

Acilius Glabrio megöletése.

Acilius Glabrio a 91. évnek Trajánnal (később császár) együtt konzula volt; tehát a legelőkelőbb száрма-

¹ Legújabbban ugyan dr. P. Styger egyik értekezésében, amelynek címe: L'origine del cimitero di Domitilla sull'Ardeatina (Atti della Pontificia Accademia romana di Archeologia, serie III. t. V. 89—144. 1929) azt mondja, hogy a Domitilla-katakomba csak a második század közepe felé keletkezett volna, de ezzel együtt még jól megállhat de Rossi és Marucchi (Le catacombe romane, 1905, 114) állítása a *sepulchrum Flaviorum*ot illetőleg.

zású és méltóságú római férfi. Róla Dio Cassius azt mondja, hogy ugyanazokról vádolták, mint a többi megöltöket és még másról is. Már pedig láttuk azt, hogy T. Fl. Clemenst és társait keresztény vallásuk miatt ölték meg. Ugyanezt kell tehát állítanunk Acilius Glabrióról is, akire vonatkozólag Suetonius azt mondja (Domit. 10): Acilius Glabrió is másokkal együtt számkivetésükben kivégeztette, mint olyat, aki *a dolgok új rendjéről* tervezgetett (Rerum novarum molitor). Mindez pedig szépen alkalmazható Glabrio kereszténységére, ha meggondoljuk, hogy pogány ember ír róla ilyet, aki különben a kereszténységet nem ismeri. Ezenkívül a császár még más miatt is neheztelt Acilius Glabrióra. Dio Cassius ugyanis azt engedi következtetni, hogy e jeles embert a császár féltékenysége és irigysége vitte a halálba. Acilius Glabrio, úgy látszik, nagy testierejű és jó nyilazó vadász lehetett. Azért Domicián meghívta őt Albánóba és ott egy ünnepélyen egy oroszlán elé állította, amellyel meg kellett vívnia. De Acilius Glabrio oly ügyes volt, hogy az oroszlán őt nemcsak nem bánthatta, hanem ellenkezőleg, bátor és biztos lövéssel leterítette. A betegesen irigy császárt ez az ügyesség annyira bántotta, hogy emiatt kivégeztette. (Hist. Rom. 67, 14.)

Mindezek csak szép összevetések és csak következtetések voltak ennek az előkelő férfiúnak kereszténységére. Ma azonban, amikor a Szent Priscilla katakombában megtalálták az Aciliusok közös temetkezési fülkéjét és a fölíratokból határozottan kivehető e családnak kereszténysége, föltétlen bizonyossággal kell állítanunk, hogy Acilius Glabrio keresztény hite miatt halt meg. A pogány íróknak elszólásai tehát: újdonságok tervezője, istentelen, zsidó vallás felé hajló, tulajdonképpen e nagy férfiúnak kereszténységét rejtik magukban.

A vértanulelkű apostol szenvedése.

Domicián alatt történt, amit Tertullián (*De praescript. haer.* 36) ad elénk, hogy ez a császár a hosszúéletű Szent János apostolt, Efezus püspökét Rómába idézte, hogy eleméssze. Evégből forró olajjal telt hordóba helyeztette. Krisztus azonban, aki a szeretett tanítvány iránt mindig megmutatta különös vonzalmát, most is fölötte nagy kegyelmével tüntette ki, mert az apostol a forró olajban sértetlen maradt. Domicián erre Patmosz szigetére száműzette (Euseb. III, 18), ahol azután János megírta a Jelenések könyvét. Szenvadására vonatkozólag írja ő maga (1, 9): «Én, János, a ti testvéretek és társatok a szorongatásban . . . Patmosz nevű szigeten valék Isten igéjéért és Jézus Krisztus tanubizonyságáért».

Az okot, ami miatt Domicián János apostolt Rómába rendelte, nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy ezt azért tette, mivel János Krisztusnak, a keresztények Urának és Istenének legbensőbb embere volt. Ő pedig mindarra féltékenykedett, aki keresztény volt, mivel a keresztények nem ismerték el az ő gőgös «istenségét» és mivel minden keresztény, de főképpen az apostolok és püspökök Krisztus országának kiépítésén dolgoztak. Ezt a lelkület bizonyítja különben az alábbi eset is.

Judás apostol unokáinak vallatása.

Hegesippus (Euseb. III, 20) második századbeli író megrendítő jelenetet örökített meg számunkra, amely nagyon jellemző a féltékeny Domiciánra, aki még Dávid és Krisztus rokonait is uralkodói hatalomhajhászásáért gyanúba fogta. Mikor ugyanis megtudta, hogy Palesztinában még néhányan élnek Dávid törzséből, maga elé idézte Szent Judás apostolnak, az Úr rokonának unokáit, hogy kérdőre vonja őket, vajjon Dávid nemzetségéből származnak-e, és így rokonai-e Krisztusnak; azután

meg akarta tudni, nem szítanak-e ellene lázadást, nem törnek-e trónjára? A két apostoli rokonhoz nagyképűsködve a következő kérdéseket intézte: vajjon Dávid törzséből származnak-e? Ezek megvallják az igazat és igenlő választ adnak. Majd fölteszi előttük a kérdést, mennyi birtokuk és pénzük van? Ők beismerik, hogy mindössze harminckilenc hold birtokuk van, amelyből azonban még osztozkodniok kell, belőle fizetik az adót és ebből élnek kezük munkája után. Hogy szegénységüket és igénytelenségüket bizonyítsák, az «isteni» cészárnak megmutatják kérges kezüket, amelyek feltöredeztek a munkától. Majd, mint egykor Heródes tette a napkeleti bölcsekkel, Domicián is gyanakvó és farizeusi ábrázattal kikérdezte őket Krisztusról és az Ő országáról: hogy milyen az, mikor és hol fog megjelenni? Az apostol-rokonok válaszából aztán megtudta, hogy Krisztus országa nem ebből a világból való, hanem angyali és mennyei az. Ezekre a szavakra a hiúztekinetű császár megkönnyebbült és lenézve a szegény Dávid-ivadékokat, szabadon bocsátotta őket.

Két emberréteg állt itt egymással szemben: az öldöklő, luciferi büszkeségben leledző és mégis féltékeny, nyugtalan Domicián — és vele szemben az igénytelen, aláztos, egyszerű és nemeslelkű Krisztus-rokonok. Ez a jelenet mindennél beszédesebben hirdeti Domicián császárnak jellemét és tárja elénk a keresztényekkel szemben tanúsított magatartását.

A vértanuk száma Domicián alatt.

A nagynevű történetíró Eusebius mondja (III, 17), hogy nagyon sokan vannak azok az előkelők, akik ellen Rómában Domicián dühöngött. Dio Cassius T. Fl. Clemens és Acilius Glabrio halálával összefüggésben beszél igen sok vértanuról és száműzöttről.

Hegesippus és Tertullian (Apol. 5) állítják, hogy

Domicián halála előtt császári rendelettel visszavonta volna a keresztényeket üldöző leiratokat. Tertullián szerint ugyanis ez a császár változékony ember volt, aki akaratát gyorsan megmászította. Láttuk azonban, hogy Fl. Clemenst is úgyszólván saját halála előtt gyilkoltatta meg; a visszavonó rendeleteknek pedig semmi nyoma a római törvénygyűjteményekben. Azért csak maradjunk meg amellett, amit még a pogány Bruttius író is bizonyított (Euseb. Chron.), hogy nagyon sok keresztény lett Domicián alatt vértanuvá.

II. FEJEZET.

A római császárok megfélemezik a népnak a keresztények ellen irányuló dühét.

Néro császár kegyetlen színjátéka és e színjátéknak mohó szemlélői, valamint Domiciánnak, az «isteni» kényúrnak féltékenysége és hízelgőinek a keresztények ellen foganatosított kémrendszere nem maradt magábanálló jelenség, hanem odáig fejlődött, hogy kiki bárhol, szabadon, kellő ok nélkül, pusztán gyanúsítás alapján feladhatta a keresztényt és törvény elé kényszeríthette. A keresztények ellen szórt aljas rágalmak pedig annyira beevődtek a nép lelkébe, hogy szenvedélyes és betegesjellegű készséget mutatott alkalomadtán azok felújítására. A bírói vallatásoknál, a perrendtartás törvényes meneténél a jelenvoltak önkényesen közbekiáltottak és a bírót a megvádolt Krisztus-hívó ellen hangolták. Mindez azonban nem történhetett megrázkódtatás nélkül. Hovatovább veszendőbe ment a római jogállam hajdani puritán igazságérzete, valamint emberisége és ezek helyett az észdiktálta törvények helyett érzelmi kilengések foglaltak helyet az igazságszolgáltatásban. A római birodalom abban a veszélyben forgott, hogy a nyugodt polgári élet helyett folytonos ostromállapot és forradalmi törvényszék csempészi be magát az állami életbe. Ezekből sejtethetjük, hogy következnie kellett keresztény szempontból olyan kornak — és ez a Kr. utáni II. század —, amelyben a római császárok saját felelősségteljeségük és a közcsendháborítás megakadályozása címén bele-

szóljanak az ügyek illetén menetébe és a népnek szeszélyes lincselései és egyéb felelőtlen elemek ötletei kiküszöbölését vállalják. A jelzett kihágások főleg a provinciákban kaptak lábra, amelyeknek kormányzói sokszor tanácsot is kértek a császártól arranézve, hogy mitévők legyenek a bevádolt keresztényeket és a fékezetlen tömeget illetőleg. Azért Trajántól kezdve a császárok rescriptumokkal (válaszirat, leirat) csitították a pogány csőcselék türelmetlen szélsőségeit és intették a bírakat befolyásolhatatlanságra a keresztények ügyeit illetőleg.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a II. században nem volt keresztényüldözés, mert éppen a császári leiratok ennek tanubizonyságai, hisz ezekben akarták a tömeg erőszakoskodásait korlátozni. Találkozunk ebben a korban szelíd, kegyes uralkodókkal, akik semmit sem tettek a keresztények ellen. Mindennek ellenére találunk tartományokat, ahol véres üldözések dühöngtek. Ennek részint az az oka, hogy a császári leiratok csak egyes vidékeknek szóltak, míg a többi provincia a keresztények üldözését tovább folytatta, annál is inkább, mivel a Néro alatt életbeléptetett elvet sohasem vonták vissza; másrészt pedig mindig nagyon sok függött a provinciák élén álló kormányzónak egyéni érzésétől, aki, ha gyűlölte Krisztus híveit — mivel végrehajtói hatalma majdnem korlátlan volt — az Egyházzal szemben úton-útfélen megmutathatta és éreztethette ellenséges magatartását.

Tévednénk, ha azt hinnénk, hogy a II. században az uralkodó császárok kivétel nélkül csak böszült alattvalóikat békítgették és semmit sem tettek a keresztények ellen. Voltak ugyanis császárok (Traján, Márk Aurél), akik maguk is tevőlegesen közreműködtek a kereszténység elnyomásában. Ennek a kornak (Kr. u. 98—193-ig) a kegyes császárok mellett vigasztaló körülménye a keresztény apologéták nemzetsége, vagyis a hitvédők. Ezek szóval és írásban rettenthetetlenül a

porondra álltak, védték a keresztény igazságokat és az igazságérzetükre hivatkozva kérték a császárok jóindulatát. Írásműveikkel akárhányszor azt érték el, hogy a császári rescriptumok nem pusztán politikus számításnak a folyományai lesznek, hanem talán sok esetben a jobb belátásnak a következményei és annak a meggyőződésnek a szószólói, hogy a keresztények valóban ártatlanok.

1. A talpig római Traján császár védenecsei!? (98—117.)

Ulpius Traianus az üldözések történetében immár a harmadik császári háznak a képviselője. A Claudiusok (Néró) és a Flaviusok (Domicián) után következnek egy századon keresztül az Antoninusok. Domicián meggyilkolása után maga a római szenátus választotta meg saját kebeléből a legfőbb hatalomnak képviselőjét C. Nerva személyében (96—98). Nerva jólelkű, nemes akaratú fejedelem volt. A Domicián alatt száműzötteket is visszahívta. Alatta a keresztények békességben éltek. Sajnos, áldásos uralma rövid ideig tartott. Utóda a fiává fogadott U. Traján lett.

Traján császár a katonaságban megöregedett, a római és pogány fogalmak szerint a becsületességnek, a higgadságnak, a római gyakorlatiasságnak és meghátrálásra nem képes rettenthetetlenségnek a megtestesítője. Trajánnal a római arisztokrácia lépett újra a világbirodalom élére a rieti bankárok, a Flaviusok után. Traján nem műveltségével, hanem katonai erényeivel hódított. Tempója a légionáriusok földetrengető lépéseinek tempója. Nem volt énekes, színész, szónok, mint Néró, hanem komoly, öregésszel megáldott hadúr. Nem volt kétlelkű, féltékeny áspiskígyó, mint Domicián, hanem egyenes jellem, aki, ha valamit kimondott — katonai kommandó

gyanánt repült világgá és engedelmességet váltott ki mindenikből. Az «augustus = fenséges» cím, amely a római césárokat díszítette, Trajánban a legméltóbb alanyra talált.

Mit adott Traján a keresztényeknek?

Mindezek után mégsem reménykedhettek Traján nagylelkűségében a keresztények. Ő ugyan nem engedett megperrendtartási kilengéseket vagy néptéleket az Egyház gyermekei ellen, de azt is tudnunk kell, hogy ő a római hagyományokon nőtt föl, tisztelte a római pogány vállalkozásokat, nem ereszkedett le a megvetett keresztény elemhez megsajnálás vagy fölsegítés címén. Traján eddig nem jutott! Ömlengéseket, nagy engedményeket a keresztények tőle nem várhattak. De viszont ő az első, aki nagyméltóságának tudatából kifolyólag és kimutathatólag először *jogilag* szólt a keresztények ügyéhez és rendezni kívánta a római törvényszék előtti viszonyukat.

Domicián után egy évtizeden keresztül csend volt a római birodalomban. A kereszténység pedig rohamosan és már-már föltűnő módon szaporodott, sőt a birodalom keleti részében annyira terjedt, hogy nemcsak a nagyobb városokban voltak szórványosan Krisztushívők, hanem már a vidékeken, a falusi villák és gazdasági épületek személyzete között is. Legalább is ezt mondja Kr. u. 112-ben Plinius Secundus, a kisázsiai Bithynia kormányzója Trajánhoz írt levelében. Mivel Plinius levele pogány kézből a keresztényüldözések első hivatalos okmánya, továbbá mivel Plinius jelentéséből a keresztények terjedéséről, hitéről és összejöveteléről meglehetősen képet szerezhethünk magunknak, azért foglalkoznunk kell vele, hogy megértsük Traján császárnak a keresztények ügyében reá adott válaszát.

Plinius kételyei.

Plinius, mint Bithynia és Pontus kinevezett kormányzója (III óta), olyan dolgot látott, amit addig Rómában nem is igen vett észre. E római provinciákban ugyanis valósággal keresztény lakosságot talált. Napról-napra több ügye akadt a keresztényekkel, akiket eléje citáltak, vádolták őket, mentegették stb. Plinius, aki ez ügyben gyakorlatlan és tapasztalatlan volt, kételyeit Trajának küldte fel. Mivel járatlanságát is mentenie kellett, azt hozta fel igazolásul, hogy a keresztények *törvényszéki vizsgálatánál* soha nem volt jelen. Plinius kételkedett afelett, hogy tegyen-e valami különbséget a zsengebb korú és az idősebb keresztények között bírói széke előtt ; nem volt tisztába azzal, hogy mit büntessen a keresztényekben : magát a keresztény nevet-e (*nomen ipsum*), vagy e névvel összefüggő kihágásokat ; vagy akkor, ha valaki megtagadja keresztény voltát, époly elbánásban részesüljön-e, mint az, aki állhatatosan megmarad hitében? Az eshetőségek e különféleségéből következtetnünk kell arra, hogy azon a területen, amelyet Plinius kormányzott, sok keresztény hívő volt, továbbá látjuk azt is, hogy elég volt pusztán a keresztény nevezet arra, hogy valaki perbe állítható és büntethető legyen. Misem bizonyítja jobban, hogy a «nérói intézkedés» Traján alatt teljes mivoltában fennállott.¹

Bithynia keresztényei a bíró előtt.

Szent Pál életéből tudjuk, hogy apostoli útjában Bithynián is keresztülment. Nem kételkedhetünk abban, hogy eme útjában Krisztusnak is nyert meg lelkeket.

¹ V. ö. Vargha Dezső dr. : *A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban*, 64. Duruy és Aubéval szemben Ramsaynak ad igazat, aki szerint Traján leirata «már egy többé-kevésbé szabályos eljárási forma kifejlődését feltételezi».

Szent Péter apostol pedig apostoli levelét a bithyniai és pontusi keresztényekhez intézi, ami a kereszténységnek tetemes térhódításáról tanuskodik. Traján császár alatt tehát már annyian voltak Krisztus hívei, hogy a császári követnek, Pliniusnak sok gondot adtak. Traján császár alatt ezeket a keresztényeket a nérói intézkedés értelmében üldözték, illetve az üldözést folytatták. Plinius a császárhoz írt levelében azt adja elő, hogy miképpen cselekedett ő eddig azokkal, akiket *mint keresztényeket* eléje állítottak. Plinius elé háromféle keresztény típust hurcoltak : a) A hitvallókat, akik állhatatosak maradtak a Krisztustól kapott hit megvallásában. A helytartó megkérdezte őket, vajjon keresztények-e? Mikor ezt megvallották, akkor másodszor és harmadszor — de már fenyegetések között — megismételte kérdését. Ha ekkor is kitartottak Krisztus mellett, a vesztőhelyre vitette őket ; mert Plinius önvallomása szerint, ha másért nem, makacsságukért bizonyára megérdemelték a halált. De nem gondolta meg azt, hogy így büntetlenül és ártatlanul szenvedtek Krisztus hívei. Voltak továbbá köztük római polgárok is, tehát előkelő származásúak és állásúak, akik, mint egykor Szent Pál apostol, Rómába a császárhoz fellebbeztek ; ezeket Plinius Rómába küldte. b) Közben névtelen benyujtótól kezéhez kapott egy jegyzéket, amelyben nagyon sokan voltak megnevezve mint keresztények. Mikor ezeket kivallatta, tagadták, hogy keresztények. Azért meglegedetten jelenti Trajánának : «Ezért a te képed és az istenek szobrai előtt tömjénezniök és borral kellett áldozniok, amit meg is tettek». c) Mások a jegyzékbefoglaltak közül azt vallották, hogy ők ugyan keresztények voltak, de már megtagadták Krisztust, némelyek három, némelyek még több év előtt, mások húsz év előtt. (Utalás Domicián üldözésére.) Ezek az istenek és a császár szobra előtt áldoztak és nyíltan megtagadták Krisztust. Ezek az utóbbiak azt vallották, hogy mint

keresztényeknek semmi más bűnük nem volt, minthogy meghatározott napon hajnalban össze szoktak gyülekezni és ott *Krisztusnak, mint Istennek* énekeket zengtek és esküvel kötelezték magukat arra, hogy nem lopnak, nem rabolnak, házasságtörést nem követnek el, a hitet nem tagadják meg, utána azután széjjeloszoltak; majd ismételtén összejöttek azért, hogy *«vegyített és ártalmatlan ételt vegyenek magukhoz, de az én rendeletemre abba-hagyták, amellyel a te parancsaid szerint az összejöve-teleket betiltottam (hetaerias)».*

Midőn ezek után Plinius kínzások között még két szolgálóleányt is kivallatott (ministrae = diakonisszák) a kereszténységről, megtudta tőlük, hogy a keresztényeknek nincs egyéb bűnük, mint nevük, vagyis szerinte *«aljas babonáságnak»* hódolnak.

A keresztények nagy sokasága.

A Plinius-féle levélből szemlélhetjük, hogy sok keresztény volt azon a vidéken, akik kereszténységüket szenvedéssel és vértanúsággal bizonyították be. Különben maga a kormányzó elárulja ezt. Azt jelenti ugyanis a császárnak, hogy a pogányok közül «sokan, minden korból, minden rendből, mindkét nemből veszélyeztetve vannak és lesznek (t. i. a kereszténység térhódítása miatt!). Mert nemcsak a városokat, hanem a falvakat, sőt még a mezőket is megfertőzte ennek a babonáságnak járványa, amely azonban még föltartóztatható. Bizonyos, hogy a már-már elhagyott templomok (pogányoké!) újra megtelnek és a szent ünnepeket, amelyek sokáig szüneteltek, újra megtartják és helyel-közzel áldozati edelt is árulnak, amelynek eddig nagyon ritkán akadt vevője». Végre megbocsátást kért Plinius a császártól a kereszténységből visszatértek részére.

Ez a levél bizonyoság arra, hogy Bithyniában, Pontusban és Kisázsziában már Traján idején oly sokan voltak

a keresztények, hogy a pogányok vallási életét, sőt ebből kifolyólag még a kereskedést is valósággal megbénították. De nem is csoda, ha a pogányságnak nem volt hívője ott, ahol már Krisztus uralkodott a szívekben. Hiszen apostolokjárta talajon éltek és laktak az ottani keresztények. De Plinius azt is bizonyítja, hogy nagyon sokat megkínóztatott és Krisztus hitének hőségé avatott a megéjtett halálbüntetések által.

Traján császár döntése.

A császári követ előterjesztésére nemsokára megjött Traján leirata, amelyben egy századra törvényesen szabályozza a keresztényekkel való bíraskodási eljárást. A világ urának, a dicsőséggel övezett katona-Trajánnak a keresztények ügyében hozott rövid, velős, kimért kommandóját öleli fel e leirat :

«*Trajánus Pliniusnak.* Azok ügyének megvizsgálásában, akiket mint keresztényeket neked följelentettek, úgy jártál el Secundusom (Plinius neve), amint kötelességed volt. Nem állítható fel ugyanis általános és meghatározott szabály. *Felkutatni nem kell őket*, ha előállítatnak és vádoltatnak, megbüntetendők ; ha azonban valaki tagadja, hogy keresztény és ezt tényleg nyilvánvalóvá teszi : vagyis, ha áldoz isteneinknek, habár multja miatt gyanússá válik, megbánása miatt nyerjen bocsánatot. A névtelen jegyzékek pedig semmiféle bűnben nem szerepelhetnek, mivel a legrosszabb példákra emlékeztetnek és nem illik a mi korunkhoz».

Mint már említettük, éppen Traján császár volt az, akinek a révén új és enyhébb század következett a keresztényekre. Ennek a századnak kimutathatólag és keresztény szempontból első «új évét» jelöli ez a leirat. Traján csakugyan enyhített a keresztények sorsán. Ezután már nem lehetett önkényesen rágalmak vagy egyéni boszszú alapján az ártatlanokat a pogány bíró elé vinni.

Könnyítést árul el Traján leirata azért is, mert kijelenti 1. «felkutatni nem kell őket», vagyis a római polgár semmit se tegyen a keresztények elfogatására, kikémlelésére. A leirat azonban következetlen, mivel annak ellenére, hogy a keresztények büntelenségét beismeri, mégis akkor, ha előállítják és vádolják őket, megfenyítésüket mondja ki. Ez nem logikus eljárás, mert ha a keresztények olyan viseletűek, hogy nem kell őket kutatni és fölkeresni, akkor bántódásuk sem lehet igazságosan, még ha följelentik is őket. 2. Bocsánatot ígér mindazoknak, akik kereszténységüket megtagadják. Eladdig Néró és Domicián alatt az volt ugyanis az eljárás, hogy ha valakit mint keresztényt bevádoltak, még akkor is megbüntették, ha ezt letagadta. Ma is így van ez ; mert ha a gyilkos tagadja is véres tettét, nem bocsátják egyszerűen szabadon, hanem lefolytatják a vizsgálatot és legtöbbször — ha bűnös — szigorúan el is ítélik. Traján elrendeli, hogy ezentúl mindaz, aki megtagadja Krisztust, bocsánatot nyerjen, életben maradjon. De mindenki láthatja azt is, hogy ezzel az «enyhítő» körülménnyel mily mérhetetlen sokat ártott ez a császár a kereszténységnek. Ez a rendelkezés ugyanis a gyöngé jellemű keresztényeket hittagadásra, Krisztus elhagyására készítette, sőt egyenesen csábítás volt ez a hitehagyásra. Azzal vigasztalta ugyanis az ilyen szerencsétlen keresztény önmagát, hogy ha letagadja keresztényi mivoltát, akkor megszabadul a fenyítéstől, esetleg a haláltól. 3. Traján leirata szerint ezentúl senkit sem volt szabad névtelenül vádolni. Ha tehát valaki feljelentette a keresztényeket, alá is kellett magát írnia és vállalnia a bizonyítást. Traján az ő katonás, egyenes jellemével a rossz példák alatt valószínűleg a Néró és Domicián alatti hasonló esetekre gondol.

Traján leirata tehát féket vetett a nép dühének, a névtelen följelentéseknek. Különben pedig ez a rescriptum kétélű, mivel a keresztényeket hittagadásra is csá-

bíította. Ideiktatom Tertullián szavait, amelyek ödöklő gúnnal halmozzák el e császári okmányt, rávilágítva arra, hogy már a legrégibb korban is milyen élesen ítélték meg ezt a külsőleg tetszetős leiratot. «Ó, milyen zavaros szentencia ez! Nem engedi meg, hogy mint ártatlanokat keressék őket és mégis megparancsolja, hogy mint vétkesek büntetendők. Kimél és kegyetlenkedik, színlel és általver... Ha kárhoztatod őket, miért nem kutatod is föl? Ha nem kutatod, miért nem mented fel őket?... Kárhoztatjátok tehát az előállítottat, akit senki sem akar felkutatni, aki — amint vélem — nem azért büntetendő, mert bűnös, hanem mivel nem kellett volna megtaláltatnia és mégis megtaláltatott.» (Apol. 2.)

Szent Simeon vértanusága.

Hogy mennyire szükség volt Traján császárnak erre a kereszténygyűlölő túlbuzgóságot tiltó leiratára, misem bizonyítja jobban, mint Szent Simeon jeruzsálemi püspöknek hősi halála, aki éppen a besugók és följelentők ármánykodásának esett áldozatul 107-ben. Nagyon helyesen jellemzi Eusebius történetíró Trajánnak leirata előtti uralmát ezekkel a szavakkal: «Az egyes városokban a népszertelenségéből kifolyólag üldözték a mieinket». (III. 32.)

Jeruzsálemben ifjabb Szent Jakab apostol meggyilkolása után újra az Úr rokonai közül kerestek utódot a keresztények. Választásuk Simeonra, Kleofás és Mária fiára, az Úr tanítványára esett. Ő kormányozta késő aggkoráig a szent város keresztény híveit. Feljelentői eretnek keresztények voltak. Valószínűleg olyanok, akik már megválasztását sem helyeselték, hanem eretnek tanokat vallva, Krisztus istenségét megkisebbitve és a körülmételést a keresztények számára is követelve (ebioniták) Thebutis mellé álltak. Mivel látták Krisztus igaz nyájának lendületes előretörését Simeon püspök alatt, aki nemcsak vérbelileg, hanem lelkileg is Krisztussal rokonlélek

volt, följelentették a pogány kormányzónak, Atticusnak. Jól jegyezzük meg, hogy ez az első bizonyítható eset arra, hogy eretnek keresztények árulták el az igaz keresztény katolikusokat. Áruklodni, gyűlölködni, testvérháborút fölidézni és testvérvért ontani tudtak, de szenvedni, túrni, az Igazságért meghalni, Krisztus hitéért elvérezni, vértanukká lenni nem. De nem is lehettek, mert a vértanúság első kelléke, hogy Krisztus lánglelkű szeretete és az örök igazságok dagasszák a szívet. Ez azonban az eretnekeknél sohasem volt meg. Még találkozunk az üldözések alkalmával hasonló áruklodásokkal, de tudnunk kell, hogy Krisztus igaz gyermekeinek része a szenvedés és halál, «mert nem lehet nagyobb a tanítvány a mesterénél». Ezzel szemben az eretnekeké a kárörvendés, az ideiglenes diadal, de soha nem az igazság.

Simeon már 120 éves aggastyán volt, amikor kereszténysége miatt Atticus elé hurcolták. Atticus rettenetesen megkínozta, több napon keresztül próbára tette. De midőn látta a tiszteletreméltó öreg püspöknek a törékeny testben is bámulatraméltó és hajlíthatatlan lelkületét, maga is elcsodálkozott. Végre keresztre feszítettette és így Simeon még a halálban is hasonló lett testileg rokon Mesteréhez.

Hegesippus megjegyzi, hogy azok, akik Simeont bevádolták, hasonlóképp Dávid véréből származtak és az Úr rokonai voltak. Ebben pedig igazolva látjuk az Úr szavát: «Az ember ellensége az ő házanépe». A félelem, gyűlölet és érdek veszi rá nagy csapások idején az embereket a testvérgyilkosságra. A veszedelem és csapás azonban sohasem igazolja az ilyen nemtelen tettet, sőt a kiontott vér még jobban vádolja a feladókat és követeli irányukban igazságérzetünk adóját. Szent Simeon halálának körülménye csak egy eset, amely az üldözések folyamán tünetté fejlődött.

Az «Isten gabonája», Szent Ignác.

Traján császár uralkodása alatt még egy másik feltűnő vértanúság is történt, antiochiai Szent Ignácé. Elítélése nagyon valószínű, hogy valamely névtelen bevádolás vagy személyes följelentés révén történt. A pör eredményeképpen a hatóság mint keresztényt halálra ítélte. Mivel nem volt római polgár, azért a vadállatok elé dobatták. Vértanúsága Eusebius (Chron.) szerint Traján 9. évére esett (107).¹ Éppen ebben az évben rendezte a császár Rómában a dákokon aratott győzelme emlékére a 123 napig tartó játékokat, diadalmas és hallatlan pompával megtartott győzelmi bevonulásával együtt. Ezeken a játékokon (Dio Cassius) már 10.000 gladiátor vérehullása szórakoztatta az őrjöngő római népet és 11.000 vadállat ölte egymást az amfiteátrumban a részeg Róma mulattatására. Ilyen körülmények között azután misem természetesebb, minthogy a provinciák igyekeztek pótolni a veszteséget halálraítélt emberek és különöc vadak szállításával, hogy az «isteni» császár és a nép mulattatásában közreműködjenek. Inyenc zsákmányt képezett a nép előtt a szíriai Antiochia püspöke, a keleti keresztények tiszteletreméltó feje, az ősz Szent Ignác, akinek az arénán való szereplésére valószínűleg már jóelőre «beharangoztak», hogy nagyobb legyen a «szenzáció» és az érdeklődés.

A halálraítélés hallatára mit tett Szent Ignác? Csodálatos! Azt hinné az ember, hogy szomorkodott. De nem! Hosszú útjában, amelyet Szíriától Rómáig «tíz leopárd» között, vagyis az őt megkötöző katonák közt tett meg, a rendelkezésére álló kevés szabadságot mindenütt arra

¹ Szent Ignác halálát különféle évekre teszik. Vannak, akik 115—116-ra, mások, pl. Borghesi (Ann. archeol. XVII. 331) és Mozzoni (Sec. II. not. 3) 114-re. V. ö. Harnack, Geschichte der altchristl. Litt. II. I, 381 s. köv. Ma már legtöbbször és helyesen 107-re teszik, amint az egyik legrégebbi fölírat mondja *Sura et Senecio c. coss.* (De Rossi. Inscript. christ. urbis Romae, 6.)

használta, hogy az útjába eső keresztényeket vigasztalja, a kitartásra bátorítsa, az eretnekekkel szemben óvatosságra intse és figyelmeztesse az Egyháznak kijáró engedelmességre. Szmirnából négy levelet küldhetett az efezusi, magnéziai, tralleszi és római híveknek, majd pedig Troaszból írt a filadelfiai és szmirnai egyháznak, valamint a szmirnai püspöknek és apostoltanítványnak, Szent Polikárpnak. Ezek a levelek tele vannak lelkesítő, buzdító igékkel és kitűnik belőlük, hogy Ignác valóságos diadalmenetben vonult keresztül a kisázsiai egyházakban Róma felé. Diadalmenete az Egyház és történelem előtt van oly maradandó, mint Trajáné. Trajánának a dákokat letipró győzelme emlékére Rómában a mai napig áll «Traján oszlopa», amelyen féldomborművű alakzatok örökítik meg győzelmeit. Ignácnak reánk maradt hét levele az embert letipró szomorúság és a kereszténységet megosztó eretnektanok fölött aratott diadalnak márványnál beszédesebb emlékei. Csak a rómaiakhoz írt leveléből kívánunk szemelvényeket megszólaltatni, amelyek tárgyunkkal összевágóan jellemzik Szent Ignác nagy lelkét. Közöljük azután a vértanui szellemnek kemény szíveket is megrendítő fölséges ígét, amelyek a maguk nemében páratlanok. Valószínű, hogy az antiochiai egyház küldöttséget menesztett Rómába a keresztény hitközséghez avégett, hogy az kérje a befolyásos keresztényeket, ha lehetséges, mentsék meg számukra egyházuk szemefényét, Szent Ignácot. Ignác erre utal gyakran a rómaiakhoz írt levelében és kéri őket, hogy engedjék őt vértanuvá lenni.

«Én félek a ti szeretetetektől! Ti nem vesztek semmit, de én elvesztem Istent, ha sikerül nektek engem megmenteni... Egyesülve a szeretet kórusában énekeljétek: Isten keletről nyugatra méltóztatott elküldeni Szíria püspökét! Ó, mily szép elaludni e világon Istenben és benne fölébredni... Irok az egyházaknak és azt

üzenem mindenkinek, hogy Istenért meg akarok halni, ha ti abban meg nem akadályoztok. Kérve-kérlek titeket, ne tanusítsatok irántam helytelen gyöngédséget. Engedjétek, hogy a vadállatok táplálékává lehessek. . . . Én *Isten gabonája* vagyok : szükséges, hogy a vadállatok fogai megőröljenek engem, mert csak így leszek Krisztus tiszta kenyérévé. Inkább kedveskedjete nekik, hogy sírommá váljanak és semmit meg ne hagyjanak testemből . . . Akkor válok Krisztus igazi tanítványává, mikor a világ semmit sem lát testemből. Imádkozzatok értem az Úrhoz, hogy ezek a tagok Isten áldozatává legyenek. Én nem úgy parancsolok nektek, mint Péter és Pál. Azok apostolok voltak, én pedig elítélt. Azok szabadok voltak, íme én most rabszolga vagyok . . . Szíriától Rómáig szárazföldön és tengeren, nappal és éjjel vadállatok ellen küzdök, hozzá lévén bilincselve tíz leopárdhoz, amelyek a mi szelídségünkől még kegyetlenkednek. Köszönettel tartozom nekik a rossz bánásmódért . . . de ez még nem üdvözt ; ó, üdvösséges vadállatok ! . . . mikor élvezhetik már a testemet !? Óhajtom, hogy minél vadabbak legyenek és hívni fogom őket, hogy faljanak fel és kérni fogom, nehogy véletlenül, mint néha tenni szokták, ne merjék érinteni testemet. S ha haboznának, én kényszeríteni fogom őket, magam megyek eléjük. Bocsássatok meg, kérlek benneteket, én tudom, mi válik javamra. Most kezdek igazi tanítvány lenni. Semmiféle látható vagy láthatatlan dolog nem akadályozhat meg abban, hogy elnyerjem Krisztus Jézust. Tűz és kereszt, vadak csordája, csontjaim elválása, tagjaim szétmarcangolása, egész testem szétmorzsolása és az ördög minden kínszája rám jöhet, csak Jézus Krisztust elnyerjem ! . . . Tegyétek meg nekem azt a kegyet, Testvéreim, hogy ne fosszatok meg az igazi élettől, ne kárhoztassatok olyanra, ami számomra halál . . . Ha majd nálatok leszek (Rómában !), kérlek titeket, ne higgyetek nekem, hanem

higgyetek annak, amit ma írok nektek ; mint élő írok nektek vágyódva a halál után. Romlandó étek után már nem kíváncszom . . . én az Isten kenyere után vágyódom, amely Krisztus Jézusnak Dávid törzsökéből született teste ; italul kívánom az ő véré, amely romolhatatlan szeretet. Már nem akarok többé úgy élni, mint az emberek. Pedig ez fog megtörténni, ha ti azt akarjátok . . . Kérjétek, hogy én elnyerjem azt, ami után vágyakozom ; nem a test szerint írtam nektek, hanem Isten gondolata szerint.»¹

Szent Ignác halála.

Antiochia nagy püspökének hő vágya teljesedett. Jeles tudósok (Grisar, Allard, Colagrossi O. F. M.) megítélése szerint Szent Ignácot a Vespazián építette csodás amfiteátrumban, a Colosseumban dobták a vadállatok elé. Fölséges látvány lehetett, amikor Kr. u. 107 dec. 20-án körülbelül 80.000 szemlélő, tomboló ember üdviválgsága közepette a küzdőterre vezették az ősz püspököt. Megjelenése méltóságos, vonásai földöntúliak voltak, lélek és tűz sugárzott egész lényéből. Megpillantása kor a pajzán jókedv egy másodpercre elült a márványkőtömbben ülő emberáradaton ; a császár, a Veszta-szüzek, a konzulok és minden jelenlevő visszafojtva meredt a belépőre. A következő pillanatban azonban ugyanannyi torok halált követelt reá. A ketreceikből kibocsátott oroszlánok és tigrisek első pillanatban mintegy megigézve visszavonultak és alázatos tekintettel mérték végig a teremő Krisztus e szelíd tanítványát. A tömeg uszította, dühösítette a vadakat, hogy Ignác püspökre támadjanak. Ignác ezalatt forró fohászokkal égi urát, Krisztust kérte, hogy engedje őt kedves «gabonájává» lenni. A következő percekben az egyik oroszlán néhány kiszámított ugrással a szent aggastyán nyaka közé vetette magát és

¹ V. ö. Fr. Xav. Funk: *Patres Apostolici*. Tubingae, 1901, I. 253—263.

végzett vele. Szent Ignác hő vágya teljesült. A vadállatok gyomra lett temetkezőhelye, mivel, lánglelkűen szerette Krisztust.

Új embertípus.

Antiochiai Szent Ignác levelei, különösen pedig a római levél, új hangokat ütnek meg. A görög-római világ az evangéliumok után klasszikus nyelven ily hangokat még nem hallott. Ezek az ókori népek hallottak már büntetésből elszenvedett alvilági és tantaluszi kínokról, tudott a rossz lelkiismeretet kínzó fúriák — Eumenidák — üldözéseiről; e kor olvasta Mucius Scaevolának bátor-ságos és önként vállalt hősi tettét, amellyel egyik karját elégette, valamint a merész Cloelia vakmerőségét, amely a Tiberis átúszásakor nyilvánult meg, de hogy valaki Krisztusért, Istenért minden gyötrelmet kívánjon magának, hogy valaki ezért rajongjon, hogy valaki Krisztusért a vadállatok martaléka kívánjon lenni — a pogányvilág ilyet még nem hallott. Szent Ignác római levele a vértanuk kátéja. A leglángolóbb Krisztus-szeretetnek írásba foglalása az. Szent Ignác után még sokszor fogunk találkozni az üldözések alatt ilyen lelkű hősökkel. Ezek a vértanuk. Új embertípus ez, amelyben alig van valami a közönséges emberek lelkületéből. Életüknek hajtó ereje, cselekedetüknek rúgója egyedül a krisztusi szeretet. Enélkül lehetetlen is lenne megérteni őket. Ők mindig az emberi ösztön és hajlam ellen küzdöttek; önként és rajongva mentek a halálba Krisztusért. Mindenféle kí-nzást a nagyfokú isteni szeretet tűrhetővé tett számukra. Amikor sírniok kellett volna, az örömtől önkívületben voltak, nevettek vagy éppen tréfálkoztak. Felcsúfolták korukat és nemüket és csak az a vágyuk volt, hogy Krisztust minél előbb megláthassák. Néha valóságos járványként jelentkezett a vértanaság utáni vágy; egész családok, községek mintegy hajsztolták a halált és lázban égtek, hogy vérüket onthassák Krisztusért.

Kik ezek és honnan jöttek? Lélekemberek ezek, akikben a legszebb tulajdonság, az Istenszeretet uralkodik. Vértanuk ezek, akik a katolikus Anyaszentegyház emlőin nevelkedtek, éppen azért Krisztus lelkének is örökösei; ezek az ő küldöttei, a világ számára Krisztus ajándékai, hogy bennük és általuk bebizonyítsa isteni erejét és megvalósítsa, amit kijelentett: «Bízzatok, én meggyőztem a világot». Szent Ignác levele ennek az új embertípusnak magna chartája és a vértanuk titkának megfejtője.

Traján a keresztény utókor közvéleményében.

Az előadottakból és a vázolt két vértanuságból láthatjuk, hogy Traján alatt is öntözte keresztény vér a római birodalom talaját. Ő ugyan korlátozta 112-iki leiratával a keresztények üldözését, de valószínű, hogy helyel-közzel egész uralkodása alatt tartott Krisztus híveinek bántalmazása.

Ezzel szemben szokatlan a keresztény középkornak túlságosan méltányos ítélete Traján császárról. Ez a hiedelem Nagy Szent Gergely pápától ered. Eszerint Gergely pápa, mikor megtudta, hogy mily igazságosan uralkodott Traján császár, oly buzgón imádkozott érte, hogy Isten e pápa imájára kiszabadította a pokolból. Ez a legenda Dio Cassius elbeszélésén alapszik, amely szerint Traján császárt keleti háborújában valami nagyon szegény asszony esdve kérte, hogy tegyen igazságot azzal, aki egyetlen fiát meggyilkolta. Traján, bár nagysokára, de ráállott és ezzel az igazságos tettevel nyerte volna meg üdvösségét. Ez a vélemény fönttartotta magát a középkori íróknál és költőknél is.¹ P. Grisar S. J. 1887-ben

¹ S. Thomas: Summ. Suppl. q. 71. a. 5. ad 5.; S. Bonav. Op. Omn. (Quaracchi) I. Sent. Dist. XLIII. q. 4. dub. 7, 778; IV. Sent. 528; P. F. Delorme: Dialogus de gestis SS. Fratrum Minorum, Quaracchi, 1923, 185—186; Dante Purg. X. 73; Parad. XX. 44, 79—148.

(Zeitschrift für Kath. Theologie 1) kimutatta, hogy ez a mese Nagy Szent Gergely életének legrégebb kéziratában nincs meg. Tehát csak későbbi hozzáadás.

Igy Trajánt — bár érdemetlenül — az egész közép-korban bizonyos kegyelettel vették körül és méltányosan nyilatkoztak róla. Eusebius már megmondotta Tertulián után: «Azoknak, akik gonoszságukat ellenünk akarták használni, azontúl is (t. i. Traján rendelete után) nyílt alkalmuk az üldözésre». (III, 33.)

2. Hadrián (117—138) és Antoninus Pius (138—161) *viselkedése a keresztényekkel szemben.*

Trajánt fogadott fia, Hadrián követte a trónon. Szellemileg műveltebb elődjénél, vallás tekintetében azonban közömbös volt. Szeretett utazni. Császári vándor volt, aki 21 éves uralmából 14-et folyton úton töltött. Szeretett mindent látni, minden iránt érdeklődött. A sok meglátás és érdekesség azonban közönségessé vált nála. Egész római légiót vitt magával ácsokkal, építőkkal, művészekkel, hogy így mindenfelé a római kultúrát terjessze. Hadrián utazásai nyomában új római városok, virágzó helységek keletkeztek. Eközben bizonyára sokszor találkozott keresztényekkel, vagy legalább hallott róluk. Sokszor közvetlen közletről hallhatta és tapasztalhatta azt a sok méltánytalan, illetéktelen bánásmódot, amit a csöcselék a keresztényekkel szemben még mindig elkövetett. Azért nem is annyira a keresztények iránti rokonszenvből, mint inkább a jogrend, a műveltség és polgáriasodás nevében írt le Ázsia prokonzulának, Minucius Fundanusnak, akinek közvetlen elődje Serennius Granianus, a császártól, Plinius módjára eligazítást kért a bírászkodásban. Hadrián szigorúan meghagyta, hogy a keresztények feladójának vagy bevádolójának fontos kötelessége legyen a felhozott vádak bizonyítása. A császár megengedte azt,

hogy a tartománybeliek a bíró elé vigyék a keresztényeket. «De hogy pusztán kéréseikre és közbekiáltásaikra támaszkodjanak, nem engedem meg nekik. Sokkal méltányosabb ugyanis, hogy annak érveit, aki vádolni akar, te vizsgálád felül. Ha tehát valaki vádol és bizonyodik amellett, hogy az említett emberek (keresztények) tettek valamit a törvények ellen, a bűnök nagysága szerint szabj ki rájuk büntetést. De Herkulesre mondom, arra nagyon vigyázz, hogy ha valaki rágalmazásképp mond valakit bűnösnek közülök, arra (vádaskodóra) gonoszsága szerint szigorúbb büntetést mérj.»¹

Hadrián császár tehát egy lépéssel tovább ment a keresztények megvédésében és a magánbosszú vagy a könnyelmű vádaskodás megfékezésében. Traján csak nevet követelt a bevádolásnál, Hadrián a vádoló bizonyítékait is akarta látni. Különben pedig, hogy ez a cészár nem igen törődött a keresztényekkel és nem igen ért rá velük foglalkozni, abból is látszik, hogy az egyiptomi prokonzulhoz, Servianushoz írt levelében a keresztényekről azt állítja, hogy egyszer Krisztust, máskor Serapis istent tisztelik. Már pedig ezt csak az Alexandriában élő eretnek gnosztikus keresztények tették, akik hitregéikbe és ábrándos tanaikba mindenféle pogány nevet és elemet összekeverték. Hadrián tehát az igaz Egyház gyermekeit ezekkel tévesztette össze.

Pedig lett volna alkalma a keresztény katolikus hit megismerésére. Hiszen neki nyújtotta át Quadratus «ragyogó szónoklatú» és «hatalmas érvekkel» (Euseb. IV. 3) alátámasztott hitvédelmét, amelyben a keresztények igazát világosan és cáfolhatatlanul bebizonyította. Krisztus istenségének bizonyítására még abból is érvel, hogy még ő is látott olyanokat, akiket egykor az Üdvözítő meggyógyított vagy föltámasztott.

¹ C. Kirch: *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae*. Freiburg, 1923, 26—27.

Hadriánnak sok jóakarata és indulata élete vége felé szűnőfélben volt. Betegsége, féltékenysége és türelmetlensége erőszakosságokra ragadtatták. Nem elégedett meg azzal, hogy az uralma alatt már másodszor kitört zsidó-lázadást vérbe fojtotta és Jeruzsálemet, a szent várost valósággal megbecstelenítette azzal, hogy a keresztényeknek is annyira szent helyre Jupiter és Vénusz templomait építtette, hanem kimondottan üldözni is kezdte a keresztényeket.

Szent Szinforóza és hét fiának vértanúsága.

A Hadrián-féle keresztényüldözésnek áldozatai között kell megemlítenünk Szent Szinforózát és fiait. Hadrián éppen Tivoliban volt, ahol mesés új nyaralóját akarta felavatni. A főszertartás előtt azonban megkérdezte az isteneket. Ezek azt felelték a császárnak: az özvegy Szinforóza és hét fia mindennap keserítenek minket, imádva az ő Istenüket: áldozzanak nekünk azok is, akkor megadjuk neked mindazt, amit tőlünk kérsz. A császár maga elé hívatta Szinforózát és hittagadásra akarta kényszeríteni. A császár méltatlankodva szólította fel: «Vagy áldozol a mindenható isteneknek vagy föl-áldozlak fiaiddal együtt». — Honnét érdemlem meg ezt a szerencsét, válaszolta a szent özvegy, hogy elítélj engem és így fiaimmal együtt Istennek följajánlott áldozatává váljak? . . . Én a te isteneidért nem lehetek áldozat. — A császár: Válassz, vagy áldozol isteneimnek vagy meghalsz! — A szent nő félelem nélkül mondta: Hogyan hiheted azt, hogy ráíjesztéssel meg fogod változtatni elhatározásomat, hisz férjemmel, Getuliussal kívánok együtt pihenni, akit Krisztus nevéért megöltél! A császár ezután megkínóztatta az állhatatos nőt, majd pedig köveket kötve nyakára, az Aniene folyóba fojtatta. A következő napon a vértanu-özvegy hét fiát:

Crescenst, Juliánt, Nemesiust, Primitivust, Jusztint, Stracteust és Jenőt vallatta ki és mivel ezek sem akartak áldozni, mély árokba dobatta őket.¹

Az a Hadrián, aki szépen kezdte uralmát, a végén a keresztények üldözésével beszennyezte nevét. A vándor, aki Rómában megfordul, meglepődve szemlélheti Hadrián császárnak monumentális építkezései között az Angyalvárat. Ennek eredeti rendeltetése az volt, hogy Hadriánnak és nejének temetkezési helye legyen; ez tehát az ő mauzoleuma. Később a pápák felső ráépítés-sel erős várrá alakították át. Ez az emlék jelképe egyúttal annak is, hogy Hadrián elpusztította Jeruzsálemet, annak szent emlékeit és erőszakoskodott a keresztények ellen, viszont a kereszténység megóvta az ő emlékét és inkább a saját szolgálatába állította. Igen, a pogányság mindent rombolva nyúlt a keresztényekhez, de a keresztények ellenkezőleg átalakítva a pogányságot, építettek és képeztek maguknak alkalmas eszközöket és formáltak belőlük keresztény jellemeket.

A «kegyesnek» nevezett Antoninus császár.

Antoninus Pius alatt a dolgok rendje nem változott. Ő egyénileg nagyon emberies, jóakarató, inkább gyenge, mint kegyes uralkodó lévén, Hadrián szellemében törekedett a pogányság és kereszténység egymáshoz való viszonyában jogrendet teremteni. Mindjárt uralkodása elején kezébe kapta a nagy keresztény hitvédőnek, az athéni Aristidesnek könyvét, aki a görög bölcsélet fegyverével és páratlan elmeéllel a barbárok és a görögök válását cáfolja, a zsidó vallásból is kirostálja a jót és ajánlja a keresztény vallást. Hitvédelme végén a császárhoz fordul és kéri a keresztények iránt jóindulatát. Nem tudjuk,

¹ Th. Ruinart—B. Galura : *Acta martyrum*. I. 49—52.

volt-e Antoninusra valamilyen hatással a keresztény Arisztidesnek irata. Valószínűleg nem! Ha ez a császár a keresztények iránt megbocsátást követelt, az inkább az ő természetes jóérzéséből fakadt.

Erre különben nagyon is szükség volt. A kereszténység ugyanis rohamosan terjedt Kisázsiaiban és éppen azért féltékenységből, irigységből, előre kigondolt fogásból mind gyakrabban az Egyház híveire támadtak a pogányok. Azért Antoninus Pius leiratban figyelmeztette őket Traján és Hadrián elveire. Így szava annál súlyosabb volt, mivel hivatkozhatott elődei példájára. Szardeszi Melitó püspök és hitvédő azt állítja (Euseb. IV. 26, 10), hogy Antoninus ilyen értelmű leiratot intézett a larisszabeliekhez, szalonikiakhoz, athéniekhez. Szardeszi Melitó még egy más leiratot is tulajdonít e császárnak, amelyet a görögökhöz írt. Ennek lényege az, «ha valaki még mindig gondot okoz valakinek azért, mert keresztény, a följelentett mentessék föl a vád alól, habár való is lenne, hogy keresztény. Helyette a följelentő bünhődjék». (Euseb. IV. 13, 7.) Ennek a leiratnak hitelességét legtöbben visszautasítják, mivel nagyon keresztényizű.¹ De abban a korban, amelyben Antoninus élt, csak azt jelentette, hogy az ő lelkét is megülte a nagyon is fölvirágzott görög bölcsélet, amely mindenki számára követelte a jogot és polgáriasodást. Ennélfogva Antoninus szabadabban ítelt a kereszténységről is, mivel nem kötötte a pogány elfogultság, hanem a józan bölcseletnek nemesítő hatása uralkodott lelkén.

¹ Antoninus Pius eme leiratát nem tartja hitelesnek Paul Allard (*Storia critica delle persecuzioni*, I. 274—275), hogy csak a legjelesebbet említsük. Ellenben A. Harnack bonckés alá véve ezt a rendeletet (*Das Edict des Antoninus Pius*; in *«Texte u. Untersuchungen»* 1895, XIII, 4 H.) a gerincét hitelesnek tartja, de megengedi, hogy valamelyik keresztény betoldásokkal bővítette ki. Az újabb szerzők közül a legtöbben Harnack álláspontját foglalják el. Így pl. Olaf Sild (i. m. 63), valamint dr. M. Haidenthaler is (*Christenprozess und Christenrecht zur Wende des 2. Jahrhunderts*, Linz. Quartalschr. 1928, 327). Tekintve azt, hogy az újabb kutatások és felfedezések legtöbbször Eusebiusnak adnak igazat, inkább Harnack véleményét vagyunk hajlandók elfogadni.

Lehetséges, hogy valamelyes hatással volt erre a császár a kor legnagyobb keresztény bölcsészének, Szent Jusztinnak két hitvédelmi szózata, amelyekben fényesen fejtegeti, hogy a keresztényeket azok miatt a bűnök miatt, amelyeket rájuk fognak, nem büntethetik. Fejtegeti a császár és a pogányok előtt a keresztény igazságok szépségét, régiségét és gyönyörű szertartásait. Sajnos, hogy még ilyen hatalmas szellemi fegyverek sem akadályozhatták meg azt, hogy ezalatt a kegyes Antoninus alatt ne történjék meg a keresztény Egyház egyik legnagyobb fiának és Szent János apostol tanítványának, Szent Polikárp szmirnai püspöknek a vértanúsága.

Szent Polikárp halálát követeli a nép.

E második század társadalmának és a kereszténységnek viszonyát jellemzi az ordító, haláltkiáltó csöcselék, a tehetetlen, megfélemlített hatóságok és a leiratokkal csitító császárok. Mindezt feltűnően szemléljük Szent Polikárp vértanúságában. Szent Polikárp az akkori egész Egyháznak legjelesebb élő fia volt ; hiszen ő még látta és hallotta az Úrnak legkedvesebb tanítványát, Szent János apostolt, éppen azért ő az apostoli hagyományoknak le-téteményese és átszállító közege volt. Oly nagy tekintélye volt, hogy még a pogányok is «Ázsia doktorá»-nak nevezték. Vértanúságának egyik érdekes körülménye az is, hogy a zsidók is keresztény véért kiabáltak és Polikárpot meggyilkolva óhajtották látni, pedig azon a napon — 155 febr. 23-án, szombaton, a rituális munkaszüneti napon — ahelyett, hogy ott ácsorogtak a pogányok között, a kötelező istentiszteleten kellett volna megjelenniük. E vértanúságból, amely egész Ázsiát megrázkódtatta, Eusebius történetíró nyomán a jellemzőbb részleteket közöljük. (IV. 15.)¹

¹ V. ö. még Funk, i. m. I. 314—345. szintén görögül és latinul.

A szmirnai színkörben épp javában folyt a «vadászat», vagyis a vadállatok elé dobott keresztényeknek a küzdelme a bestiákkal. 15 filadelfiai keresztény képezte a bestiáknak és a hozzájuk hasonló vadlelkűeknek zsákmányát. Különösen bizonyos Germanicus nevű bátor ifjú vált ki közülük, akit maga a kormányzó kért, hogy tekintsen ifjú korára, mentse meg életét. De ő hajlíthatatlan maradt. Ifjúi lelkesedésében és Krisztus iránti nagy szeretetében szentignáci lelkülettel azt a vadállatot, amelyik nem akart nekimenni, ő maga dühösítette fel és uszította önmaga ellen. Úgy látszik, ennek a szépséges és bátor ifjúnak halálát a szemlélők nemcsak megbámulták, de meg is sajnálták. Azért a színház csőcselékének haragja hirtelenül a legmagasabbra szökken a keresztények ellen és főképpen a keresztények feje, püspöke ellen, mert az ifjú haláláért őt tették felelőssé és azért mindnyájan azt kiabálták: «Vesszenek az istentelenek! Elő vele Polikárp! » A nagy zendülésre és a vadállatok megpillantásakor egy frigiai Quintus nevezetű a hitét megtagadta. A többi keresztény azonban állhatatos maradt.

Polikárpot előkeresik.

Hallva Szent Polikárp, hogy mi történik a színkörben, állhatatosan meg akart maradni továbbra is a városban. De kérték hívei, hogy a nekik annyira drága életét mentse meg. Ezért elvonult egy Szmirna körüli mezei lakra. Ott imába merült és Egyházáért imádkozott. Mivel hívei nem találták elég biztosnak búvóhelyét, más villába szöktették. Itt azonban megtalálták. A rajtaütést ezekkel a szavakkal fogadta: Legyen meg az Úr akarata. A szent püspök felfedezőit megvendégelte és még egy órát kért tőlük, hogy ezalatt imádkozhassék. Ennek megtörténte után számárra ültették agg korára való tekintettel és így kísérték a városba. A város felé közeledtükben még két főhivatalnok jött eléje (ireňarcha), akik kocsijukba vették

és hittagadásra kapacitáltak. «Mi rossz van abban, ha azt mondd : császár urunk és áldozol, aztán pedig biztonságban élsz?» Polikárp az ismételt követelésre ezt felelte : «Mit szaporítjátok a szót? Nem fogom megtenni, amit kívántok». Erre oly dühösek lettek társai, hogy kocsijukból kidobták a szent aggastyánt, de úgy, hogy eltörte lábát. Ezután gyalog követte őket, mintha misem történt volna. A színkörbe érkezve, ahol izgatottan várta már a roppant sokaság, egyenesen a prokonzulhoz vezették. A csöcselék zajongani kezdett Polikárp ellen.

Szent Polikárp vallatása.

A bíró kérdésére, hogy ő-e Polikárp? — a szent püspök igennel válaszolt. A bíró azután fölszólította : Tehát légy tisztelettel korod iránt és kíméld meg öregségedet, esküdj a császár szellemére . . . és te is kiáltsd : Vesszenek az istentelenek ! Ekkor Polikárp szűrő tekintettel a stádiumban lévő népre tekintve, jobbát az égre emelte és fölsóhajtva kiáltotta : «Vesszenek az istentelenek !» A kormányzó ezután újra hittagadásra kísértette : Esküdj meg a császár szellemére és szidalmazd Krisztust, akkor elbocsátlak. Polikárp így válaszolt : 86 éve, hogy szolgállok neki és soha nem bántott meg ; hogyan átkozhatnám és káromolhatnám az én királyomat, aki üdvöt hozott nekem? . . . Ha pedig úgy tetteted magad, mintha nem ismernél, hogy ki vagyok : halljad tőlem teljes szabadsággal, hogy keresztény vagyok. Ha pedig a keresztény hitnek a mivoltát is meg akarod tudni, határozz meg egy napot és megtudod». — Közben a nép, a hallgatóság folyton jobban zajongott és követelte Polikárp halálát, úgyhogy a tehetetlen bíró kérte Polikárpot, hogy győzze meg a népet és magyarázza meg annak saját ártatlanságát, mert ő szívesen elengedné. Ezeket a szavakat mondja neki a prokonzul : «Győzd meg a népet». Polikárp így felelt : «Neked ugyan felelek, mert azt tanultuk, hogy a

fejedelmeknek és a hatóságoknak, akik Istentől vannak, adjuk meg azt a tiszteletet, amely a hitünkkel nem ellenkezik. A dühöngő népre vonatkozó kérdésednek azonban nem tehetek eleget. A prokonzul mondá : Készen állnak a vadak és eléjük kerülsz, ha gyors megbánást nem mutatsz. — Elővelük ! — felelte ő — a mi véleményünk megmászhatatlan . . . Akkor a prokonzul így szólt : Ha megveded a vadakat, tűzzel fogsz meghalni . . . És ő mondá : Olyan tűzzel fenyegetsz, amely pillanatra föllángol és aztán kialszik, mivel nem ismered a jövődő életnek örök tűzét, amely az istentelenek örök büntetésére keletkezett. De mit kése! Alkalmazd azt, amelyik neked tetszik.

**Amikor a nép mond a vádlott
föllött ítéletet.**

A szent aggastyán érezve a vértanuság közeledtét, mosolygott és vidámság ömlött el arcán. A prokonzul a kikiáltót a néphez küldte, aki nagy hangon kihirdette, hogy Polikárp háromszor vallotta magát kereszténynek. Ennek hallatára a sok szmirnai pogány és zsidó nagy dühösen kiabálta : Ez itt az egész Ázsiának doktora és a keresztények atyja, a mi isteneinknek pedig a fölforgatója. Ő az, aki sokat arra tanít, hogy ne áldozzanak és ne imádják az isteneket. A nép ezután követelte, hogy engedjék rá az oroszánokat. Mikor pedig látták, hogy ez nem történik meg, «akkor mindnyájan ordítják, hogy Polikárpot élve égessék meg». Ezután a csöcselék maga hordta össze a fát és rőzsét, amiben «szokás szerint a zsidók a legszorgalmasabbak». Nemsokára készen is állott a máglya. Polikárp maga levetkőzve, hívei segítségével ment a máglya felé. Ott karóra akarták szegezni. Ő azonban mondta : «Hagyjátok ezt, aki nekem erőt adott arra, hogy a tűzhalált elszenvedjem, erőt fog adni arra is, hogy részegezés nélkül is mozdulatlanul a lángok martaléka legyek». Majd kezeit hátrakötözték, föllépett a máglyára,

ahol mint égő áldozat halt meg forró imádság közepette. De még halálakor is csoda történt, mert a tűz lángjai védőfalként nyalábolták körül és késleltették vértanúságát. Erre a bakó karddal átdöfte és csak azután adta vissza lelkét Teremtőjének «a csodálatraméltó és kiválasztott, a szmirnai egyháznak a mi időnkben apostoli és prófétai püspöke».

Ebből a vértanuságból történelmileg fontos mozzanatok tárulnak eléink, amelyekre már utaltunk is: hogy t. i. a császári leiratok mennyire nem érvényesültek a távoli provinciákban, illetve, hogy azok hatálya a nép bosszúján csorbát szenvedett. Az a tény is föltűnő, hogy a kormányzók mennyire féltették népszerűségüket, azért nem mertek ellentállni a követelődzéseknek. Végre világosan áll előttünk az a körülmény is, hogy a császárok jóakarata mellett különösen a nép volt az, amely duhögött a keresztények ellen. Erre uszította a hatalmát féltő pogány papság, a konok zsidóság és emellett a bosszúság a keresztényeknek már-már számban is növekedő versenyképessége miatt.

Róma vértanui.

Nem látnánk egész tisztán, ha azt gondolnók, hogy Antoninus Pius alatt csak a provinciákban dühögött a keresztények elleni gyűlölet. Nem! Magában az örök városban a «kegyes» imperátornak szinte a szemeláttára történtek keresztények elleni vérengzések. A keresztényekben a pogányok mindig csak egy bűnt láttak és ez az: hogy keresztények. És ez elég volt. A hitvédők fejtegetései — úgy látszik — még csak ördögibb és öntudatosabb gyűlöletet szültek.

A nagy keresztény bölcselő, Szent Jusztin, aki csak nemrégén nyújtotta át a császárnak első hitvédő könyvét, ismét tollat ragadott és kiadta második apológiáját. Ebben elmondja három kereszténynek a vértanúságát is. (V. ö: Euseb. IV. 17.)

Eszerint egy gazdag római házaspár romlott, erkölcs-telen életet élt. A feleség azonban Ptolemaeus keresztény tanítására hallgatva megtért és addigi gonoszságait is beszüntette. Ezért a nőnek férje vádolva látván önmaga bűneit, ráfogta feleségére, hogy keresztény. A férj azonban semmivel sem tudta vádolni igazában az ő nejét, tehát gyűlöletét Ptolemaeus keresztény ellen fordította. Fölkérte egyik százados barátját, hogy kutassa ki, vajjon Ptolemaeus nem keresztény-e? Mikor Ptolemaeus ezt bátran megvallotta, a százados egyszerűen letartóztatta, majd Róma prefektusa, Lollius Urbicus elé vitette, aki semmi más nem kérdezett Ptolemaeustól, mint csak ezt az egyet.: vajjon keresztény-e? Ptolemaeus nagy örömmel igenlő választ adott mire Urbicus halálra ítélte.

**Mikor a közönség köréből vádolják
a bírót igazságtalan ítéletéért.**

Ez a példátlanul rövid, igazságtalan és lelkiismeretlen ítélet akkora fölháborodást váltott ki Róma közönségéből, hogy egy Lucius nevezetű férfiú ezt a kérdést vágta Urbicus prefektus szemébe: «Kérlek, mi az oka annak, hogy egy olyan embert, aki sem házasságtörésben, sem fajtalanásban, sem gyilkosságban, sem rablásban, sem más gonosztettben nem bűnös, halálra ítéled, mivel keresztény a neve, mivel megvallotta, hogy e néven nevezik? Ó, Urbicus! amit cselekszel, nem méltó sem a kegyes császárhoz, sem legbölcsebb fiához (Márk Aurél), sem pedig a szent szenátushoz!» A bíró erre egyszerűen meggyanusította Luciust: «Úgy látszik te is keresztény vagy?» S mikor Lucius azt felelte: Igenis az vagyok, Urbicus őt is a vesztőhelyre vitette. Ez pedig lelkendezve felelte: «Hála érte, hogy leggonoszabb uramtól megszabadulva, jó és legjobb Atyámhoz és a mindenek királyához, Istenéhez küldesz». Ugyanekkor

még egy más névtelen is hasonló bátorságáért és keresztény voltáért meghalt Urbicus gonoszságából.

Ime «a kegyesnek» nevezett Antoninusnak uralma. Keresztény szempontból valóságban nem mondható ilyenek, mert legalább is nem tudott jóakarató leiratainak érvényt szerezni.

3. Márk Aurél uralkodásával (161—180) babona és bölcelet támad a keresztények ellen.

Az Antoninusok alatt a kiművelt bölceleti ész hovatovább megtette diadalútját. Márk Auréllal a bölcelet bíbortronba ült és kormányozta a világot. Ez időben a római impériumban hatalmon is csak azok voltak, akik kedvelték a bölceletet: pl. Márk Aurél, Faustinus, Verus, Fronto, Crescens, Julius Rusticus stb. Ezek közül Fronto a szenátusban is beszédet mondott a keresztények ellen; Crescens Szent Jusztin bölcselőt jelentette föl és vitte vértanúságra; Julius Rusticus, Róma prefektusa, halálra ítélte Szent Jusztint társaival együtt. Már csak ezekből is kitűnik, hogy milyen magatartást tanúsítottak a bölcselők a keresztények iránt. Márk Aurél maga ugyan jóindulatú ember volt, de teljesen ezeknek a befolyása alatt állt, akik jórészen mesterei, tanítói és tanácsadói is voltak. Az egyoldalú (stoikus) és felszínen mozgó, divatszerű bölcelet tehát a pogányokban nem igen mozdította elő a kereszténység ismeretét és az iránta megnyilatkozó rokonszenvet. Még jó, hogy az Egyház fiai közül nagyon sokan megmutatták, hogy ők is koruk gyermekei, éppen azért értenek a valódi és helyes bölcelethez. Igazságuk erejével kimutatták a kereszténység létjogosultságát, igaz ügyük biztos diadalát és az ész meg a szív követelményeként állították be a keresztény tanokat a pogányok előtt. Nem véletlen tehát, hogy a filozófus Márk Aurél császárnak észre kellett vennie

a kereszténységből kitermelt nagyszerű elméknek kioktatásait, akik közül némelyik egyenesen hozzá szólt. Felsorakoztak az asszír Taciánus, Miltiades, Claudius Apollinaris hierapoliszi püspök, Korintusi Dénes püspök, korának egyik tűneménye s lángelméje, szardeszi Melitó püspök, Athenagoras athéni bölcső, Teofil antióchiai püspök, akik mindnyájan nagy állhatatossággal és cáfolhatatlanul bizonyították a keresztény tanok igazságát. Mi volt ennek a keresztény szellemáradatnak az eredménye? Sajnos, jórészt csak az, hogy a pogányok, a frivol és felületes gondolkodók, féltékenységre gerjedtek a keresztény vallás iránt. Erre klasszikus példa Szent Jusztin esete, akit Crescens bölcselő dühében azért jelentett föl, mivel őt Jusztin sokszor megcáfolta és tévedéseit elítélte.

Ez a bölcselkedő világ végtelenül babonás volt és hiszékeny a nevettségességig. Ebben maga a babonás császár szolgáltatót példát. Márk Aurél alatt föléledtek és újra megszólaltak a már elhallgatott jóshelyek. Különösen rossz szelleme volt ennek a császárnak a paflagóniai származású Alexander Abonoticus, csaló és szemfényvesztő, aki nyilvánosanátkozta a keresztényeket és mindenben a legnevettségesebb dolgokban is, «isten» kigyójától kért tanácsot a császár javára; például Márk Aurél pannóniai csatája előtt Alexander kívánságára *két oroszlánt* vettetett a Dunába nagy ünnepségek között, amelyen ő maga is jelen volt.

Érthető tehát, hogy ilyen körülmények között a hihetetlen és már sokszor megcáfolt keresztény ellenes gonosz rágalmak ismét hitelre találtak nemcsak a népben, de a babonás és bölcselkedő légkörben élő előkelők között is. Az oedipusi vérfertőzések és thyestei emberhúslakomák, továbbá a keresztények állítólagos nemtelen viselkedése összejöveteleiken soha nem voltak annyira a közvélemény divatjában, mint Márk Aurél alatt.

Ebből magyarázhatjuk azt, hogy a korabeli keresztény írók mind cáfolják ezeket a ráfogásokat, akik pedig a későbbiek közül e korhoz közel állnak, mint pl. Tertullian, legalább utalnak ezekre.

Mégis a keresztények elleni gyűlöletre és üldözésre Márk Aurél uralkodása elején az adta az okot, hogy úgyszólván az összes barbárok föllázadtak a római kényuraság ellen a luzitánoktól a párthusokig, az afrikai törzsektől a piktekig. A nép ennél fogva nem a gyenge és elernyedtt uralkodásban, vagy az elpuhult légiókban kereste az okot, hanem a keresztényekben, akik miatt haragusznak az istenek a római világbirodalomra. Közbejött azután még a sok elemi csapás az új császár uralkodásának első éveiben. Ugyanis pestis pusztította végig az impériumot, a Tiberis elöntötte Rómát, nyomában éhség és nyomor keletkezett mindenfelé. Kik voltak ennek okai? Márk Aurél népe azt kiáltotta, hogy az isteneket magukra haragító keresztények. Azért piszkos sodrával végighullámozott újra az utálatos jelszó: Nem szabad kereszténynek lenni! Le a keresztényekkel! Oroszlánok elé a keresztényeket, Christianos ad leones! Erre céloz a valamivel később virágzó és ragyogó szellemű Tertullian, mikor így ír (Apol. 40.): «Ha a Tiberis a falakig kimegy medréből, ha a Nilus nem önti el a termőtalajt, ha az ég áll, ha a föld mozog, ha éhség, ha járvány van, azonnal azt kiáltják: oroszlánok elé a keresztényeket!»

Méltán következtethetjük tehát, hogy ez alatt a császárság alatt is folyik a keresztények vére. Márk Aurél nem adott ugyan ki a keresztények ellen üldöző rendeletet, de rendeleteinek félremagyarázásából, a kor szelleméből és ez uralkodó nemtörődömségéből öldösték a keresztényeket.

Pergamum vértanui.

Márk Aurél alatt történt a kiázsiai Pergamumban Szent Carpus, Papylus és Agathonice vértanúsága.¹ Vallomásaikból a jellegzetesebbeket emelem ki: Mikor a prokonzul haragjában fölszólította őket, hogy áldozzanak az isteneknek, Carpus mosolyogva feleli: Olyan istenek, akik az eget és földet nem teremtték, vesszenek el. Mikor a bíró a hitvallókat újra nógatja, Carpus így felelt: Az élők nem áldoznak a holtaknak! A prokonzul megértette a célzást, mert megjegyezte, vajjon te az isteneket halottaknak véled? Végre Carpust éles késsel vagdaltatja és kínoztatja. Mikor pedig Papylustól tudakolta a bíró, hogy vannak-e gyermekei, ez azt felelte: Istenben sok gyermekem van. Erre valaki a tömegből odakiáltott: Keresztény hite szerint mondja, hogy sok gyermeke van. A prokonzul mondá: Miért hazudsz?... Papylus felelé: ... Istenben minden városban és tartományban vannak gyermekeim. Majd őt is hasonló barbár módon kínoztatja. Végre is megégetésre ítélte őket. Carpust karóhoz szegezték és tüzet raktak melléje... Carpus fölszegezve is mosolygott, a körülállók pedig csodálkozva kérdezték: Mi az, miért nevetsz? Mondá: Láttam az Úr dicsőségét és örvendeztem. Mindketten a tűzben haltak meg. Ugyanakkor egy Agathonice nevű asszony, látva a vértanuk álhatatosságát, égő vágyódását, a dicsőség utáni vágy, amit Carpus említett, lángot fogott szívében, előállt és közbekiáltott: Az az étkezés számomra van készítve; szükséges, hogy részese legyek és e dicsőséges ebédből étkezzem. — A tömeg kiabált, mondván: Könnyörülj meg fiadon! De Agathonice mondá: Van Istene, aki könnyörül rajta, hisz mindeneknek gond-

¹ V. ö. C. Kirch i. m. 55—60. Kirch Harnack után közli a Martyrium Carpi, Papyli, Agathonices acta proconsulariáit. (Texte u. Untersuchungen III. 4, Leipzig, 1888, 440 s. köv.)

viselője. Én pedig mit állok itt. És levetve ruháit ujjongva vetette magát a máglyára. Amint ezt látták, sírándozva mondták : Kegyetlen ítélet és igazságtalan uralom ! Így Agathonice is a tűz martalékává lett.

**A bölcselő császár Rómája.
Szent Felicitász vértanúsága.**

Mivel a Tiberis elöntötte Rómát, az istenek állítólagos haragját keresztény vérral akarták kiengesztelni. A pogány papok az előkelő római matróna, Felicitász ellen esküdtek össze, épp azért hét fiával együtt feljelentették a hatóságnál.¹ Publius prefektus kivallatja a hőslelkű özvegyet, majd pedig szép szavakkal igyekezett arra kényszeríteni, hogy áldozzék. Felicitász így felelt : Kedveskedéseiddel nem tudsz megtévesztetni, sem fenyegetéseiddel megijeszteni, mivel bennem van a Szentlélek, aki nem engedi, hogy legyőzzön engem az ördög. Mert én biztos vagyok abban, hogy élve legyőzlek téged és ha halálba küldesz, holtan még inkább győzedelmeskedem fölötted . . . Szerencsétlen, mondta Publius neki, ha olyan édes a halál, legalább fiaidat hagyd élni. Felicitász így felelt : Fiaim akkor élnek, ha a bálványoknak nem áldoznak ; de ha ilyen bűnt elkövetnének, az örök halál várna rájuk. Egy nappal később Publius prefektus Mars isten fórumán, tehát nyilvánosan újra kihallgatta Felicitászt és hét fiát : Januariat, Félixet, Fülöpöt, Silvanust, Sándort, Vitálist és Marciálist, akik mindnyájan korukat megszegyenyítő határozottsággal és világos szavakkal vallották meg hiteket. Végre hős anyjukkal együtt halálba mentek, akiket különféle helyre temettek el a keresztények. Félix teste a XVIII. század folyamán a Nagykanizsa közelében fekvő kis zalai faluba, Homokkomáromba került.

¹ V. ö. Ruinart i. m. I. 54—57.

Szent Jusztin és társai.

A már említett bölcselek feltékenysége vitte halálba a katolikus Egyház egyik díszét, Szent Jusztin bölcselet és társait.¹ Második hitvédelmi iratában ő maga sejteti (II. Apol. 3.), hogy Crescens cinikus bölcselet, akivel nagyon sokat vitatkozott és akit érveivel sokszor megalázott valószínűleg elárulja őt. Ez be is következett. Crescens följelentette őt hat más kereszténnyel együtt, akik éppen azért Rómában Julius Rusticus ítélőszéke elé kerültek. Jusztin és társai: Chariton, Charitas, Evelpistus, Hierax, Peon és Liberian megjelentek a prefektus előtt. A vallatás röviden folyt le. A prefektus így szólt Jusztinhoz: Aláveted-e magad az isteneknek és engedelmeskedsz-e a császárnak? Senkit sem lehet azért megkorholni — felelte Jusztin — vagy kárhoztatni, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus törvényeit követi. — Micsoda tudományt tanulsz te — szólt a prefektus? — Én minden tudományt végig tanultam és azzal fejeztem be, hogy a keresztények tanát tartottam meg, habár ez nem is tetszik azoknak, akik tévelyben vannak — felelte Jusztin. — Te szerencsétlen — mondta a prefektus — hát éppen ez a tudomány tetszik neked? — Igen — szólt ő. Én a keresztényeket követem, mivel az igazi tudományt birtokolják . . . A bíró hirtelen azt kérdezte: Hol jöttök össze? *Jusztin* óvatos feleletet adva, nehogy elárulja a keresztények gyülekezési helyeit, így szólt: «Mostanig bizonyos Márton háza mellett laktam, Timót fürdői mellett. Második eset, hogy Rómába jövök és más tartózkodási helyet nem ismerek Rómában. Mindazok, akik oda hozzám jöttek, az igazi tudományt kapták tőlem. Most jó a mindig főbenjáró kérdés és az egyetlen bünt képező fölszólítás: tehát te keresztény vagy? —

¹ Szent Jusztin aktáit kiadta J. C. T. Otto: *Corpus apologetarum Christianorum saeculi secundī* t. 3. Jena, 1879, 266—278.

«Igen, én keresztény vagyok!» Ezután végig kérdezte többi társait is. Mikor Evelpistushoz ért, aki a császárnak rabszolgája volt, arra a kérdésre: És te ki vagy? a bátor keresztény így felelt: «A császár rabszolgája vagyok, de egyúttal keresztény, aki Krisztustól nyertem szabadságomat. Az ő kegyelméből és jótéteményéből ugyanolyan reménységeim vannak, mint itt ezeknek». Azt hiszem ilyet sem hallott pogány római bíró római rabszolgától. A bíró megfenyegette őket és gúnyolta a túlvilági életbe vetett reményüket. De Jusztin határozott válasza után felszólította őket, hogy áldozzanak és amikor erre nem voltak hajlandók, halálra ítélte őket. Először megostoroztatta őket, ami után az ítéletet rögtön végrehajtották rajtuk. Szent Jusztinnak és hat társának fejét vették Krisztusért.

A lyoni vérfürdő oka, a keresztények elfogatása.

Páratlan kegyetlenséggel végezték ki Márk Aurél alatt 177—178-ban a lyoni vértanukat. Iskolapéldája ez a babonás nép dühének, a római törvények kijátszásának, a barbár kegyetlenségeknek, de egyúttal megdöbbentő, fölemelő bizonyítéka annak is, hogy a gyöngé és romlatag, gyarló testben is mennyire megdicsőítették a szenvedő keresztények Krisztust és az Ő Egyházát. Mivel elég hosszú és hiteles leírása eme szomorú színjátéknak kezünkben van, a lyoni keresztények ama levele közvetítése folytán, amelyet az ázsiai testvérekhez intéztek (Euseb. V. 1. 1—63), azért részletesebben kell kivonatolnunk ezt a szépséges okiratot, amely ama kor-nak, az Egyháznak, a katolikus hit erejének mindennél beszédesebb hirdetője.

A galliai Lyon városában Kr. u. 177 augusztusában nagy vásárt tartottak. A vidék lakossága is beözönlött a Rhone folyó melletti szép metropolisba. A város lakos-

sága a keresztények ellen már izgatott volt ; valószínű, hogy a sok elemi csapás miatt följazott néplélek a keresztényekre szórt rágalmak miatt is bennük kereste az istenek haragjának fölidézőit. A keresztényeket minden jog és igazság ellenére maga a tömeg bántalmazta. A lakosság nem hagyott nekik házukban sem békét, elzavarta őket a fürdőkből, ha nyilvánosan megpillantották őket, azonnal inzultálták, végre is abba a helyzetbe kerültek a keresztények, hogy se kint, se bent nem találhattak nyugtot. A csöcselék tetteleg bántalmazta, kövel megdobálta a keresztényeket, megverték, gúnyolták, majd a város előkelőségének közreműködésével letartóztatták és mivel a prokonzul nem volt odahaza, addig míg haza nem tért, illetéktelenül a börtönben tartották őket.

A vallatás — kinztatás.

A hazatért kormányzó elé vitték a letartóztatott keresztényeket. A kormányzó mivel teljesen a nép gondolkodásának volt a hordozója, éppen azért olyan kegyetlen, igazságtalan és arcátlan vallatást vitt végbe, hogy a hallgatóság közül Vettius Epagathus előkelő, tudós ember kiállt a porondra és vállalta az ártatlan keresztények védelmét. A kegyetlen bírónak arra a kérdésére : Ugy-e te is keresztény vagy? Vettius habozás nélkül igenlőleg válaszolt. Erre egyszerűen besorozták a vádlottak közé e szavak kíséretében : Mivel a keresztények védője, azért a megbilincseltek között a helye. Hasonlóan járt Zakariás nevű pap is. A kegyetlen kínok és embertelen gyötrelmek miatt tízen megtagadták a hitet ; a többi állhatatos kereszténynek ez jobban fájt, mint az összes szenvedések. Eközben több más keresztényt is fogtak el.

Mikor a rabszolgák vallanak.

A lyoni törvénykezés rendellenességét misem bizonyítja jobban, minthogy az előkelő keresztényeknek

pogány rabszolgáit is kihallgatták, illetve fenyegetéssel arra kényszerítették, hogy az oedipusi vérfertőzés és thyestei lakomák gyalázatos rágalmaival rákenjék keresztény uraikra. Római jogfelfogás szerint (Digest. V. 1, 53 Hermogen.) a rabszolgák nem vallhattak uraik ellen, illetve csak felsorolt esetekben. (Ha t. i. uruk pénzhamisító volt, ha ígéretük ellenére nem szabadította fel őket. Különben állott a törvény: *Vix certis ex causis adversus dominos servis consistere permissum est.*) De babonáság, vagy vallás miatt sohasem tehettek vallomást uruk ellen, annál kevésbé hamisan, amint az itt megtörtént. Látható tehát, hogy mennyire törvénytelen volt az egész perrendtartás. Olyan dolgokat vallottak kényszer alatt ezek a rabszolgák a keresztények ellen, amilyeneket «még kimondani, vagy gondolni sem szabad nekünk és amikről azt sem tudjuk elhinni, hogy valaha is az emberek között megtörténhettek!» De mikor a rövidlátó nép meghallotta, hogy mit vallottak a rabszolgák, annál nagyobb dühvel fordult az ártatlan Krisztushívők ellen.

A kinok pergőtüzében.

Legtöbbet szenvedett Blandina nevű rabszolganő, akinek bár gyenge testalkata volt, mégis az erős lelkületnek és hősiességnek valóságos csodáját mutatta. Hitvalló úrnője is féltette, hogy majd nem tud megállni a gyötrelmek között. Azonban szinte fölülmulta önmagát. A hóhérok reggeltől estig kínozták, a pribékek egymást váltogatták, de Blandina törhetetlen és bevehetetlen volt; folytonosan csak azt mondogatta: Keresztény vagyok és mi semmi rosszat sem tettünk. E szavak minden egyes kiejtésével új erőt nyert és mindig jobban lelkesedett. — Sanctus nevű szerpapot oly kieszt és raffinált módon gyötrték, hogy az szégyenére vált a rómaiaknak. Ő azonban ezt a förtelmes kegyetlenséget és embertelenséget nevetve tűrte el. Mikor azt kérdezték

tőle, hogy mily nemzetségű, hol lakik, hol van hazája, vagy mi a neve, mindenre csak azt válaszolta : «Keresztény vagyok, ez az én nevem, nemzetségem és hazám, más egyáltalában nem is vagyok, mint csak keresztény». És a legnagyobb fájdalmak között sem tudtak tőle semmit sem kicsikarni. Tüzes réz és vaslemezekkel sütögették testét, úgyhogy egy sebbé vált az egész ember. Mikor pedig néhány nap múlva újra előhozták Sanctust — ismét üdének találták. Biblida pedig, aki már előbb megtagadta a hitet, újra kereszténynek vallotta magát és a népnek azt mondotta, nagyon tévedtek ő emberek, ha azt gondoljátok, hogy csecsemők húásával táplálkoznak azok, akik még a buta állatok húsát sem élvezik.

Majd visszaküldték őket a börtönbe, ott lábbilincsekbe verték, kifeszítették lábaikat a kaloda ötödik fokáig, amely a legrettenetesebb és idegfeszítőbb kín volt a börtönben sínylődők részére. Ott volt a börtönben a több, mint 90 éves Szent Potinus püspök is, akit már csak «a vértanúság vágya éltetett». Elővezették a bíró elé ; a nép azt ordította láttára : Ez maga a Krisztus ! A kormányzó megkérdezte tőle : «Ki a keresztények Istene?» Szent Potinus így fizette ki : «Ha méltó leszél reá, majd megtudod». Erre neki mentek a tiszteletreméltó aggastyánnak és ütötték, verték, rugdalták, lökdösték, sőt dobálták és félig holtan vitték vissza a börtönbe, ahol nemsokára kiadta hitvalló lelkét.

Váltságuk a halál.

Maturust és Sanctust ismét előhozták a küzdőterre. Újra megkínozták őket : tüzesített székbe ültettek, végre lefejezték. Majd előhozták Attalust, ezt az előkelő származású keresztényt, akinek a csöcselék azonnal a halálát követelte. Végigvezetik a színkörben, előtte egy címlapot vittek ezzel a fölírással : *Attalus keresztény*. Ime megint csak ez a legnagyobb bűn ! A kormányzó közben meg-

tudta, hogy Attalus római polgár, akinek ügye a császárhoz tartozik. Ezért a többiekkel együtt visszaküldte a börtönbe és ügyüket a császárhoz terjesztette föl. Már előbb Blandinát gyötörték mindenféle kínnal. Keresztalakban összeillesztett karóra szegezték és a vadak közé dobták ; a vadak nem bántották. Erre őt is visszaküldték a börtönbe.

Amint viszontlátták a vizenyős falú börtönt, ezek a már élőhalottak, de még mindig erős lelkek, csodát téve megtérítették az előbb még hittagadó és gyöngé társait. Közbe megjött a császár válasza. A bíró azt vélte, hogy a hittagadók majd a többire reá fognak cáfolni. De megdöbbenve kellett tapasztalnia, hogy azok is mindnyájan nagy állhatatossággal kereszténynek vallják magukat. Erre különben buzdította őket a jelenvolt szemlélők közül egy Alexander nevű keresztény is, akit ezért a bíró halálra ítélt. Majd Attalust tüzes székbe ültette és amikor húsa, teste füstölgött, akkor azt mondta a csőcseléknek : «Ime micsoda ez, amit ti tesztek, ha nem emberhúsevés. Mit gyötörtök bennünket olyan titkos bűn miatt, amit ti nyílt nappal elkövettek?» Blandinát pedig mégegyszer vadak elé dobták, de azok nem bántották. Majd dühös bika elé vetették, amely szarvaival az arénán végig dobálta, de még mindig nem halt meg. Végre is lefejezték. Az istentelen tömeg is felsóhajtott : Soha nem volt még nő, aki ennyit és ilyet szenvedett volna. Ezek után a többieket is különféle kegyetlen embertelenséggel végezték ki. 48 lyoni és viennei keresztény diadalmaskodott a halál fölött.

A düh és őrült gyűlölet még attól is eltiltotta a keresztényeket, hogy ezeket a vértanukat legalább illően eltemethették volna. A hatóság dühös ebek elé dobatta a szenteknek testeit és örök vigyáztak mindaddig, míg e bestiák föl nem falták, nehogy hitsorsosaik valamit is elvihessenek földi maradványaikból erekleje gyanánt. ..

Ime a lyoni vértanuk hősiessége, páratlan hithűsége a bölcselő Márk Aurél császár alatt !

«A keresztényeket védő császár?»

Valóban csodálkozhatunk azon, ha olyan nagy szellem és író, mint Tertullianus, ilyen előzmények után is a keresztények «védőjének» meri nevezni Márk Aurélt ! Mi ennek az oka? Pogány írók (Dio Cassius, Capitolinus, Zonaras) és keresztény tudósok — különösen Tertullianus és Apollinarius — állítják, hogy Márk Aurél seregét, amely a quadok ellen — kb. a mai Morvaország területén — harcolt, az ellenség becsalta egy völgykatlanba, ahol a szomszomságság miatt föltétlenül elveszett volna. A keresztény, Meliténében állomásozó XII. légió katonáinak imádságára Isten esőt küldött a római seregnek és felüldítette őket. A támadó ellenségre pedig villámlás és mennydörgés között zuhogó jeges eső hullott, amely a quadok csatarendjét feloszlatta.

Mi igaz ebből a történetből? Hogy valami csodás esemény történt, az bizonyos. Márk Aurél oszlopán Rómában is meg van örökítve ennek emléke. Azonban a pogányok és maga a császár is ezt a csodás esőt vagy Jupiter Pluviusnak, vagy varázslatnak tulajdonították. Csak a keresztények írják, hogy ez a villámozható légió mentette meg a római hadsereget. Tertullianus szavai (Apol. 5) azért sem nagyobb jelentőségűek e kérdéssel, mivel ő Márk Aurélt erőszakos módon úgy akarta bemutatni, mint aki a keresztényeket nem üldözte. Ez azonban nem helytálló állásfoglalás, még ha Tertullianus mondja is. Ő ugyanis azt hiszi, hogy a derék és jóerkölcsű császárok, pl. Márk Aurél nem üldözték a kereszténységet és megfordítva. Sajnos, ez a vélemény nem történeti. Tudjuk ugyanis, hogy éppen ennek a császárnak közvetlen utódja, Commodus, mily romlott erkölcsű ember volt — és a keresztényeket mégsem bántalmazta. Apollinarius pedig azt állítja, hogy

maga a császár nevezte volna Legio fulminatrixnak (vilámot hozó légio) ezt a római sereget. (Euseb. V. 5.)

Kellő leértékeléssel kell tehát fogadnunk az itt említett csodás eseményt. Amikor a ténynek valamilyen formáját nem tagadjuk, ugyanakkor azonban a megoszló vélemények miatt nem tulajdoníthatjuk minden fönn tartás nélkül a keresztény katonák imájának, a legio fulminatrix-nak a római sereg megmenekedését és győzelmét.

Az akrobata Commodus császár. (180—192.)

Commodus, Márk Aurél császárnak méltatlan fia volt. Jellemzésére elég legyen az egyik írónak mondata (Collagrossi): Kegyetlenebb Domiciánnál, paráznább Néronnál. Commodus különben vajmi keveset törődött a világ folyásával. Tevélegesen semmiben sem vett részt. A keresztényekkel sem törődött volna sokat, ha egy kedvező körülmény mégis rokonszenves véleményre nem hangolta volna irántuk. Ennek a császárnak ugyanis Marcia volt a neje, aki vagy keresztény, vagy hitujonc volt. (Hipp. Philosophum. 9, 12.) Mivel Commodus kedvelte nejét, azért ez sokat tehetett nála. Hippolytus III. századbeli író mondja, hogy Commodus Marcia közbenjárására az elődjétől Szardiniába száműzött és bányamunkára ítélt keresztényeket kiszabadította, köztük Kallisztot is, a későbbi római pápát. Ez az oka, hogy Commodusról semmi olyasmit nem olvasunk, ami az ő kereszténygyűlöletét elárulná, pedig máskülönben kegyetlen és szélsőyes hajlamú kényúr volt. Ennek bizonyága, hogy a gladiátorjátékok képezték minden örömét. Ezeken nemtelenül, méltóságát lealacsonyító módon viselkedett; ő maga vívott, küzdött az arénán. Persze, ha valamelyik gladiátor kardjával megsértette, az azonnal lába elé térdelt; ő pedig irgalmatlanul leszúrta. Sőt látogatta a gladiátoriskolát is és maga is vívott a tanulókkal. De min-

dig ő volt a győztes. Legyőzött ezer gladiátort és épp ezért leültette a Napisten szobrának fejét s a magáét tetette helyébe eme fölírással: MILLE GLADIATORUM VICTOR = ezer gladiátor legyőzője. Egyszer az arénán küzdve azt hitte, hogy a közönség kigúnyolja, ahelyett, hogy őt istennek üdvözlőné. Ezért azután megparancsolta, hogy az összes jelenlévőket öljk le és csak a testőrség parancsnoka Laetus tudta erről a szándékáról lebeszélni.

Commodus ilyen korcs és betegesen szeszélyes hajlamú jelleméből következik, hogyha mindennek ellenére a keresztényeket nem bántotta, azt csak az igaz Istent tisztelő neje, Marcia áldásos befolyásának kell tulajdonítanunk. Mégis uralkodásának első évéből kell kelteznünk a scilliumi vértanuk halálát.

A scilliumi vértanuk. (Kr. u. 180.)

Valószínűleg már az előző császár alatt kezdődött meg az afrikai egyház zaklatása. Commodus uralkodása elején Karthágóban 6 keresztényt vallattak és ítélték halálra Scillium nevű helységből.¹ Eddig az egyháztörténelem semmit sem tudott az afrikai kereszténységről. Ezeknek a vértanuknak szenvedéstörténete az első hiteles és biztos tudósításunk az afrikai egyház létezéséről. A vallató bíró Saturninus prokonzul volt. A vádlottak: Speratus, Nartzalus, Cittinus, Donata, Secunda, Vestia.

Vértanuságuknak fontosabb részletei a következők: Saturnus prokonzul így szólt: Urunknak, a császárnak kegyét megnyerhetitek, ha észretértek. Majd ismételten és harmadszor is parancsolta nekik, hogy esküdjenek meg a császár jószellemére, géniuszára. Erre nem tudta őket

¹ Acta proconsularia Kirchnél *Enchiridion* i. m. 53—54. A scilliumi vértanuk eme aktái tökéletes példányai a rövidszavú, hivatalos római kihallgatásnak és perrendtartásnak. A scilliumi vértanuk aktái egyúttal első bizonyosságát nyújtják annak, hogy Afrikában is létezik kereszténység.

rávenni. Végre azt kérdezte Speratustól : Megmaradsz-e kereszténynek? Keresztény vagyok — felelte ez. A többi is mind ugyanezt mondta. A kormányzó javukat akarva, könyörgésre fogta a dolgot, amikor így szólt hozzájuk : Akartok-e meggondolási időt? Ilyen igaz ügyben semmiféle megfontolásnak helye nincs — mondta Speratus. Majd Saturninus kormányzó megkérdezte : Mi van a táskátokban? Pálnak, az igaz férfiúnak könyvei és levelei — mondta Speratus. Saturninus, újra alkalmat ajánlva nekik a megfontolásra, így szólt : Harminc napot kaptok, gondolkodjatok. De Speratus ismételten csak ezt mondta : Keresztény vagyok. És vele együtt mindnyájan ezt mondták.

Ezután Saturninus prokonzul az író tábláról felolvasta az ítéletet, amely így hangzik : Speratust, Nartzalust, Cittiuist, Donatat, Vestiat, Secundat és a többieket is, akik keresztény módon élőknek vallották magukat, mivel alkalmuk volt nekik, hogy a rómaiak hitére visszatérjenek, de ezt csökönyösen megtagadták, tetszett őket kard általi halálra ítélni. Hálát adunk Istennek — mondta Speratus. Ma vértanuk vagyunk az ég számára — szólt Nartzalus — hála Istennek.

Saturninus kormányzó a hírnökkel kikiáltatta : Speratust, Nartzalust, Cittiuist, Veturiust, Felixet, Aquilianust, Lactantiust, Januariát, Generosát, Vestiát, Donatát, Secundát vesztőhelyre vezettettem.

Hála Istennek ! — mondták mindnyájan.

Alig van még szenvedéstörténet, amely annyira magán viselné a hivatalos, kimért, rövid és hideg bírói jelleget, mint a scilliumi vértanuk elítélésének oklevele. (Acta proconsularia.) Látszik, hogy a vallatást jegyzőkönyvből kivonatolták. Rövidsége mellett is bizonyítja a keresztények vértanui vágyát, föltétlen ragaszkodását és alkudozást nem tűrő, örömteljes hősiességét, de azt is, hogy a lánglelkű Szent Pál apostolnak leveleiből merített-

ték azt az erőt, amelyet maga a bíró is bámult bennük, aki maga ajánlott a bátor hitvallóknak gondolkodási időt.

Nem csoda, ha mindnyájan bátran meghaltak Krisztusért. Azért írja legvégén a történetnek lejegyzője: És mindnyájan vértanúsággal koronáztattak és uralkodnak az Atyával és Fiúval és Szentlélekkel mindörökkön örökké. Amen.

Apollonius szenátor tanuságtétele.

Eusebius jelzi (V. 21), hogy Commodus császár alatt szenvedett vertanuságot a nagyon előkelő Apollonius szenátor. Severus nevű rabszolgája jelentette föl. A testőrség parancsnoka, Perennius ítélkezett Apollonius fölött, illetve, mivel kitűnt, hogy szenátori méltósága van, a római szenátus elé került pöre, ahol védekezésében a legmeggyőzőbb módon fejtegette a keresztény tanokat. Rabszolgáját, aki följelentette urát, a római törvények szerint halálra ítélték. (Lábszártörésre.) Apolloniust elő kelősege miatt a vallató Perennius mindenképen védeni és kimenteni törekedett a reáfogott vádaktól. Perennius nagyobb kint állott ki, mint a bátor Apollonius, mivel folyton attól félt, hogy egyenes nyíltsága és törhetetlensége miatt ez a keresztény szenátor a halálba rohan. Valóban Apollonius olyan meggyőzően és bölcsen fejtegette a keresztény tanokat, a pogány istentisztelet nevetséges voltát és a kereszténységben megnyilvánuló igaz Isten imádását, hogy végre maga az elnöklő bíró így szólt hozzá: «Legyen már elég bölcselkedéseidből és mi csodálkozással vagyunk eltelve, de tudnod kellene Apollonius a szenátus határozatát, hogy senki a keresztény nevet ne viselje! — Kétségtelenül — felelte Apollonius — azonban az az emberi rendelet, amelyet a szenátus adott ki, nem mulhatja fölül Isten parancsát. A prefektus azt kérdezte tőle: Tehát meg akarsz halni? Nem! — felelte. — De nem ragaszkodom annyira az élethez, hogy féljek a

haláltól. Semmi sem lehet kívánatosabb, mint az örök élet, amely arra a lélekre nézve, amely jól élt, a halhatatlanság forrása. Perennius saját jóakarátát fejezte ki a vádlottal szemben, amikor így szólt hozzá : Én szívesen szabadon engednék, de nem tehetem, mert a szenátus rendelete köt ; épp azért gyűlölet nélkül hirdetem ki az ítéletet». Erre halálra ítélte, elvitette és fővétellel rögtön kivégeztette.¹

Ítélet a II. század fölött.

Ha jól átgondoljuk az üldözések korának ezt a második időszakát, amely az Antoninusok uralmát öleli fel, akkor azt kell mondanunk, hogy ez a század keresztény szempontból sok reménnyel kecsegtette az Egyházat ; hisz hivatva volt arra, hogy benne terjedhessen a kereszténység és kibonthassa a krisztusi vallásban rejlő erőket a világ és a lelkek javára. Szépnek ígérkezett ez a század Traján leiratával, amely céljául tűzte ki, hogy enyhítsen a keresztények sorsán és az utókornak mintául szolgáljon. Fakadtak is nyomában tiszteletreméltó törekvések és békét hirdető császári leiratok, de amint a felsorolt véres esetekből meggyőződhattunk, már akkor is nagy különbség volt az elmélet, illetve a rendelet és a való élet

¹ Apollonius személye sok vitára adott alkalmat. Ma már mégis legtöbbször elismerik, hogy római szenátor volt, aki kivégzése előtt jeles apológiát tartott a szenátusban a kereszténység védelmére. A felfedezett akták ez esetben is lényegileg Eusebiusnak adnak igazat (HE V. 21, 2—3), aki szerint «in fide nostra et in omnibus philosophiae eruditionibus inlustris» volt. A mechtaristák már 1874-ben Velencében kiadtak egy martyraktagyűjteményt, amelyben Apollonius aszkétáról van szó. 1895-ben a Bollandisták adtak közre egy Apollonius apostol martyraktát. Klette (Der Prozess u. die Acta S. Apollonii, Texte u. Untersuchungen, XV. 2, 1897) és Harnack (Der Prozess des Christen Apollonius, Berlin, 1893) elvetik szenátori jellegét. Újabb Miksa szász herceg adta ki Apollonius aktáit (v. ö. Der hl. Märtyrer Apollonius v. Rom. Mainz, 1903). A kérdést nálunk Zubriczky Aladár dr. tárgyalta : *Ókeresztény irodalom és dogmatörténet*, I. Esztergom, 1906, 111—113 ; v. ö. még C. Callewaert : *Questions de droit concernant le procès du martyr Apollonius*, Rev. des quest. hist. XXVII, 1905.

között. A császári rescriptumok írott malasztként hatástanok maradtak. Mire elértek a tartományokba, vesztettek mindenható és parancsoló varázsukból. De jegyezzük meg, hogy ez az idők jele ! A római császári hatalom, amely Traján alatt delelőjét érte el, utána hanyatlani kezdett, mert a cészárok nem tudták ráerőszakolni a birodalomra akaratukat. Vigasztaló csak az volt, hogy amilyen arányban a pogány császárok hatalma hanyatlott, oly arányban erősödött, szaporodott a kereszténység és bár sok vértanút szült, mégis Tertullián szavai valóra váltak : «a keresztények vére azoknak magvát képezi». Valóban ! isteni erő volt az, amely a vértanúk megcsodált hősiességéből a világra sugárzott. Itt nem állott Salvianusnak mondása (De gubernat. mundi VI.), hogy «halál párolgott a halálból», mert a vértanúk halála nyomában újabb és újabb keresztény élet támadt.

Sejthetjük, hogy az egyre visszatartóztathatatlanabbul fejlődő kereszténység bár mindig több vértanút mutat fel, de azok számarányában mindig törzsökösebb, erősebb lett. A katolikus Egyház mellett isteni bizonyosság az a tény, hogy minél több fiát áldozza, annál jobban erősödik és fejlődik.

III. FEJEZET.

A császárok politikából üldözik az egyházat. (193—249.)

Az Antoninusok egyszázados uralma alatt a római világbirodalom lakóinak lelkében nagy eltolódásokat észlelhetünk. Trajántól Commodusig (98—192) terjedő időben az intéző főbb hatóság belátta, hogy a keresztényekkel való Néró- vagy Domicián-féle eljárás a közrendre súlyos megrázkódtatásokkal, a legtöbbször nagy áldozatokkal is jár. Ha e kor cézárjai között jóindulatú uralkodókat is találunk, egyéni jótulajdonságaik mellett ennek a meggyőződésnek is a kifolyása volt. Innét van, hogy leirataikban előszeretettel törekedtek a pogány népszenvedély megakadályozására. Mivel azonban e jóindulat nem a keresztények iránti megbecsülésből származott, azért elnéztek amellett, ha leirataik ellenére a csőcselék dühe kielégülést kért magának a keresztények vérontása által. E száz év alatt lefolyt véres jelenetek arról is meggyőzhették az egész római államiságot, hogy nem lehet a keresztényekkel olyan egyszerűen végezni, sőt, hogy nem is tudnak elbánni vele. Ennek hatásaképpen a népszenvedély is apadt, a Krisztushívők pedig különösen Commodus után hihetetlen módon törtek előre. Idők jele, hogy Commodus neje a keresztényeknek pártfogója volt, sőt, hogy jóteknő közbenjárását velük éreztetni is merészelte. Nem lehet tehát véletlen az, ha e kort követő fél században mind többen és többen lepték el az igaz hívők közül a császári palotákat. A katonaságban, államhivatalokban

számos keresztény foglalt helyet. Törvényes létezésükre jogcímet is szereztek azzal, hogy olyan egyesületbe tömörültek, amelyet a római állami törvények is megengedtek. Ugyanis mint a törvényekkel elismert *temetkezési vállalatok* tagjai, nem támadhatók meg önkényesen. A keresztények meghódították maguknak a legelőkelőbb római nemzetségeket a Valeriusokat, Ceciliusokat stb. Ebben az időben a virágzó Egyház mindenfelé bontogatta szárnyait. Tertulliánnal szólva (Add. Jud. 7) : «A getulok különféle fajai, a mórok széles határai, a spanyol tartományoknak egész területe, valamint Galliának különféle nemzetségei és a rómainak megközelíthetetlen, Krisztusnak pedig alávetett helyei, a szarmaták, dákok, germánok és szkíták : hisznek Krisztusban». Tertulliánnak ezek a lelkes és szónokias igéi ugyan ha nagyítanak is, de föltétlen jelzik a Krisztushívőknek még a római impérium határain túl is terjedő nekilendülését és térhódítását. De meg kell jegyeznünk, hogy éppen ez a körülmény, amely fölkelte a césárok figyelmét arra, hogy a mindenütt befolyást, súlyt és tekintélyt kérő kereszténység ifjúi, elemi előtörését megakadályozzák. Abban mutatkozott a nagy lelki fordulat, hogy most a római imperátorok, akik önmaguk kezdeményezésére és politikai számításból a kereszténység megfékezésére törekedtek, most a heves érvényesülés és gyors terjedés korlátozását tűzték ki maguk elé. Céljuk egyelőre még csak az volt, hogy hátráltatni, korlátozni, megfékezni próbálták a krisztusi Egyház fölrendülését. Jól látták ugyanis, ha ez így megy tovább, a pogányság hovatovább elveszti az államot átjáró fölényét.

Ebben a harmadik időszakban (193—249) tulajdonképpen csak két császártól származó üldözésről szólhatunk, habár valójában egyéb vérengzések is előfordultak. Azonban mindkét üldöző : mind Septimius Severus (193—211), mind pedig Trák Maximin (235—238) ugyanannak a politikai számításnak hordozója volt, vagyis a kereszténység

propagandájának föltartóztatására törekedett. Ezt az első úgy akarta elérni, hogy megtiltotta az Egyháznak az új jelöltek (katechumenok) felvételét, a másik pedig a püspökök és papok kivégeztetésével akart célt érni.

Ugyanebben az időszakban a keresztények ellen megnyilatkozó népgyűlölet és felfogás lelohadt. Ennek oka az volt, hogy egyrészt a keresztények számának szaporul-tával, a pogányokkal kötött házasság révén, az ellentétek jobban kiegyenlítődték, másrészt pedig több olyan jó császár uralkodott, aki alatt a keresztények bátran tör-hettek előre és letorkolhatták a pogányok ellenszenvét.

1. A katona császár Septimius Severus és a keresztények. (193—211.)

Márk Aurél római császárral végeszakadt a régi, római hagyományokon nyugvó uralomnak. Ezen császár méltatlan fiának, Commodusnak meggyilkolása után a közvélemény és az arra hivatottak óhaja a becsületes és hajthatatlan Helvidius Pertinax megválasztásával keresett a megalázott római önérzet számára kárpótlást. Pertinax csak három hónapig tudott uralkodni. Rövid uralkodásának józansága, egyenessége és a féltelenséget megzabolázni hivatott egyénisége volt az oka. Az Antoninusok és Commodus selymes kezéhez szokott pretoriánusok ilyen uralomhoz nem voltak eléggé beidegződve, azért meggyilkolták a becsületes Pertinaxot.

A kor ismertető jele, hogy a pretoriánusok a római bíbortrónuson erős kezet nem tűrnek. A pretoriánusok e gaztettének a kedélyekre kettős hatása volt. Egyesek ezeknek a pretoriánusoknak a kegyét keresték, mivel látták óriási befolyásukat és hatalmukat; mások viszont épp emiatt ellenük fordultak. Ebből leírhatatlan zavar keletkezett. Négyes császárválasztás történt, jelezve, hogy a római császári trón érdekek koncává vált, sőt áru módjára

megvehető. Azért az ingyenc Didius Julianus gazdag ajándékokért, pénzért és ígéretékért a pretoriánusoktól megtudta vásárolni Augustus és Traján trónját. Didius Julianust tehát Rómában császárrá kiáltották ki. Erre a halhatlan tetre a birodalom frontjain levő légiók feleletül egyszerre három császárt választottak. A britanniai római sereg Clodius Albinust üdvözli imperátorként, a szíriai csapatok Justus Pescennius Nigert választják császárrá, a pannóniaiak Sabariában (Szombathely) Septimius Severust kiáltják ki császáruul. Ezek közül Septimius Severus került ki győztesen. Didiust még 193 januárjában megölték, Pescennius Nigert 194-ben, Clodius Albinust 197-ben Septimius Severus győzte le. Vérben gázolva, vassal és karddal kezében, haragvó, zord és villogó szemekkel lépett fel Septimius Severus az egyeduradalom trónjára.

Innét kezdve katonacsászárok, diktátorok öltik fel a császári bíborköpenyt. Septimius zord, kemény katona, lelkében barbár tulajdonságokkal ! Életének fordulópontjait jelzik : az afrikai Leptis Magna, a születéshelye, Lyon és Sabaria, ahol prokonzul volt, Szíria és Britannia, ahol császár korában győzelmeket aratott. Rómát nem szerette. Latinul nem is beszélt jól. Rendesen pun nyelven érintkezett és a görögöt is csak törte (Spartianus). Tudjuk azután róla, hogy minden tekintet nélkül, könyörtelesen le tudta mészároltatni a tőle és lelkétől annyira távol levő és az ellencsászárokhoz szegődött római nemességet ; igen, Septimius Severus kiirtotta a római történelmi osztályt.

Septimius Severus érzelmei a keresztények iránt.

Hogy az egymás ellen kardot csörtető rivális trónkövetelők közül a keresztények melyiknek győzelmét kívánhatták, kitűnik a Byzáncnál Septimius Severus által

Pescennius ellencsászáron véghezvitt győzelemnél az egyik Pescennius-párti katona elejtett utolsó gúnyos kiáltásából: Keresztények örüljete! (Tertull. Ad Scapulam 3.) Ugyanis Pescennius vereségével Severus, a keresztényeket pártoló császár következett. Meglepő mindenesetre, hogy a szintén afrikai Tertullián keresztény író és Septimiusnak kortársa azt mondja, hogy legfőbb méltóságában «megemlékezett a keresztényekről», mivel Proculus Torpation nevű keresztényt, aki valamikor Septimiust olajjal gyógyította ki betegségéből, magához hívatta és haláláig palotájában tartotta. Sőt úgy látszik, saját fiát, a későbbi Caracalla császárt is vele neveltette. Erről az utóbbiról meg azt állítja Tertullián, hogy keresztény tejen nevelkedett (Ad Scap. 4). Dicséri továbbá Septimius Severusban azt, hogy az előkelő keresztény nőket és férfiakat nem bántotta, sőt a dühöngő nép kereszténygyűlöletét igyekezett megfékezni. Tertullián máshol a császárok között a legszilárdabbnak mondja (Apol. 4). Emellett, mint katona az egyszerűséget, keresetlenséget, szinte a nyersséget kedvelte, ezért nem volt a rómaiak módjára elfogult. Természetes hajlamai tetszhettek a keresztényeknek. Valószínűleg Septimius maga is ápolta titokban a kegyelet és tisztelet érzelmeit azok iránt a keresztények iránt, akik őt meggyógyították és udvarában erényes példájukkal jó hatással voltak reá. Ezért a keresztények bár 197-ig nem nyilatkozhattak, amíg csak Severus egyeduralkodó nem lett, titokban mégis feléje hajlottak.

A keresztények iránt is «zord» Severus.

De hogy mindezek ellenére, következetesen nevéhez (Severus = szigorú, zord, kemény) Septimius Severusból keresztényüldöző kegyetlen zsarnok lett, annak több oka van.

Már maga a tény, hogy ez a császár vérrel szerezte trónusát, tartózkodóvá tehetette iránta a keresztényeket. Ismeretes Septimius Severusról, hogy ő volt az, aki az ellencsászárokhoz vonzódó előkelő családokat kiirtatta. Ezek közül pedig legtöbben Didiusnak, Clodius Albinusnak, vagy éppen Pescennius Nigernek voltak a hívei. Severus tehát, bár véresen és kegyetlenül, de keresztülgázolt rajtuk. Spartianus (Severus 13) írja, hogy amikor Septimius Rómába jött, Albinus hívei közül 41-et kivégeztetett; Dio Cassius szerint pedig 64 szenátor fölött ült ítéletet és közülük 29 halállal lakolt hűtlenségéért. A sok keresztény előkelő ivadék ezek hallatára természetesen tartózkodott a császár túlságos megtisztelésétől, mivel hogy csalatkoztak benne. Pedig sokat jelentett ebben az időben Septimius Severusra nézve a keresztény előkelők magatartása, akiknek emlékében azonban élénken élt a még nem régen elemésztett Apollonius szenátor megrázó története és vértanúsága. A keresztény főnemes római polgárok, ha arra gondoltak, hogy ilyen esetek megismétlődhetnek, nemcsak természetes undorral fordultak el a vérengző Septimiustól, hanem vallási meggyőződésük, a krisztusi igazságosság, szelídség és felebaráti szeretet érzése is azt követelte tőlük, hogy borzadályal hátráljanak meg a zord katonacsászár kegyetlenkedéseitől. Septimius Severus azonban, aki féltékeny karvalytekintettel különösen kémlelte a keresztények magatartását és számított tiszteletadásukra, hamar észrevette ezt a viszszavonultságot és azért egyeduralmának már az első éveiben valószínű, hogy elhidegült, sőt egyenesen ellenséges érzelmeket táplált Krisztus híveivel szemben. Ha 197-ig mégsem bántotta őket, ez csak azért történhetett, nehogy az ellencsászárok valamelyikéhez terelje őket.

Tertullian egyik könyvéből (*De corona militis*) arra kell következtetnünk, hogy az olyan esetek miatt, amilyen Afrikában is történt, a helyzet Septimius Severus és

a keresztények között még jobban elmérgesedett. Mi történt Afrikában? Amidőn Septimius győztes keleti hadjáratát megünnepeeltette és szokás szerint a katonáknak kettős zsoldot adatott, amikor is az ünnepélyes babérkoszorút viselték fejükön, az egyik keresztény katona — elég oktanul — túlbuzgóságában a babérkoszorút nem tette föl és nyilvánosan az egész légiónak megtagadta a császárnak kijáró tiszteletadást. Ez az eset kínosan érintette azt a császárt, aki mint újdonsült, a semmiből a césárokról trónjára került uralkodó, minden tiszteletlenséget tekintélye elleni lázadásnak tekintett és rövidlátásában az egyesek megnyilatkozásait általánosította. Biztos, hogy ennek az esetnek a hallatára elborult lelke és bosszút lihegett a keresztények ellen.

Mindkét okhoz tudtunkkal hozzájárult még egy harmadik is: Septimius Severus feleségének, Julia Domna császárnénak a magatartása. Julia Domna az emezai (Szíria) napisten papjának leánya volt és ezért, úgy látszik, szeretett vallási kérdésekkel foglalkozni. Így történt azután, hogy mikor császárnő lett, bizonyos szellemi udvari kört alakított, amelyben vallási témákat vitattak meg. Julia Domna soha nem értette meg a kereszténység lényegét. De hogy tudomást szerzett róla, abból is következtethető, mivel a kereszténységet a szíriai vallás versenytársául tekintette, sőt az egész pogányság kerékkötőjének ismerte fel. Ezért vallási fölfogásával mind a szíriai istenségnek, mind pedig a római pogányságnak a követőit állandóan lelkesítette a kereszténység elleni összetartásra. Ennek a gondolkodásnak, vagyis hogy a kereszténységet versenyképesnek tartotta, bizonyosága az a tény, hogy Julia Domna császárnő sugalmazására Flavius Philostratos rhétor megírta tyanaí Apolló életét. Ennek a könyvnek az volt a célja, hogy tyanaí Apollóban Krisztusnak pogány kiadását rajzolja meg. Ez a különben történeti személy (Krisztus kortársa) így megrajzolja a

keresztények előtt az ellenkező hatást érte el, mivel tyanai Apollóban csak Krisztus paródiáját láthatták. Ez a mozgalom azonban, amelynek szálai Julia Domna révén Emesába visznek, elárulja azt, hogy Septimius Severus ilyen gyengéd szálakkal is (felesége révén) a keresztények ellen hangolódott, amidőn az Egyház gyermekeit a pogányok versenytársaiként, Krisztust pedig a szíriai napisten riválisa gyanánt állították be. Ez a «szíriai befolyás»¹ döntötte el Septimius Severusban a keresztények iránti eddigi hajlandóságot, hogy a katona-császár, aki különben vallás tekintetében elég pártatlan volt, a keresztények ellensége legyen.

**Septimius Severus üldöző
rendelete. (202.)**

Azért talán nem véletlen, hogy éppen keleti útjában, amikor a párthusok ellen vezetett háborúból visszajövet, neje hazájának meglátogatása után, átment Palesztinán, rendelte el, hogy a keresztények szaporodását meg kell akadályozni. Magát a határozatot nem ismerjük. Spartianus csak azt mondja (Severus 17) : «Palesztinai útjában nagyon sok törvényt alkotott, a zsidó vallásra térést súlyos bűn terhe alatt eltiltotta, ugyancsak a keresztényekről is ezt szentesítette». Ez az ediktum 202-ben látott napvilágot. Csak ez kellett a birodalom provinciabeli hatóságainak ! Tudva és ismerve császári uruk óhaját és rendeletét, amely a tényleges keresztényeket nem sújtja ugyan, hanem csak azokat, akik a jövőben azzá szándékoztak lenni (katechumenok), ezért a prokonzulok és császári

¹ Különösen Biehlmeier (Die «syrischen» Kaiser zu Rom, 1916) mutatott rá, hogy Septimius Severus óta a keleti befolyás különösen érezhető volt a római birodalom szellemében. Ennek képviselői Julia Domna, az emesai napisten főpapjának Bassianusnak leánya volt, ugyancsak rokonai Julia Maesa és Julia Mamaea, akik a praetoriánusokkal egyetemben ültették trónra előbb Eliogabalt, majd pedig Alexander Severust. Keleti miszticizmus és keleti fondorlat megteszi hatását a régi római szellem lerombolására (v. ö. Domaszewski i. m. II. 264).

követek szokás szerint tág teret engedtek a bírói szabadságnak és véres üldözést kezdettek a keresztények ellen. Nem kell azonban elhinnünk, hogy rendeletével egyforma elbánásban és jogfosztásban akarta részesíteni a zsidóságot és az evangélium követőit. Julia Domna környezetével együtt férje is jól tudta azt, hogy igazi ellenség és versenytárs csak a lüktető és pezsdülő életet folytató kereszténység. Azért nem is egyforma mértékkel mért a zsidóságnak és a kereszténységnek. Különbözik is, tiltóparancsa, hogy valaki zsidó lehessen, csak azt jelentette, hogy a nemhéber ne metéltesse magát körül (Paul. Dig. V. XXIII. 3, 4), míg az ilyen eltiltás a kereszténységre nézve létkérdés és életbénító volt, mert Krisztus vallása mindenki számára való.

Septimius Severussal tehát 202-ben kitört az üldözés olyan fokban és módon, hogy a keresztények már az utolsó ítélet eljöttét várták ; Krisztusnak dicsőséges jövetét és uralmát álmodták a sok földi szorongatás és kegyetlenség között.

A sok vértanúság közül csak a következő nevezetesebbeket tüntetjük fel.

Szüzességet vagy életet.

Paul Allard szerint Septimius Severus mindjárt Alexandriában meg is indította az üldözést. Amerre csak járt a császár, de különösen Alexandriában és Egyiptomban, sok vértanu jelzi útját. Nagy nevezetességre tett szert Szent Potamiéna szűz hősie halálával Alexandriában (Euseb. VI. 5 ; Palladius : Hist. Lausiaca 3). Potamiéna rabszolganő volt. Mivel fiatal és szép leány volt, pogány ura aljas vágyainak eszközéül akarta fölhasználni. De Potamiéna vele szemben olyat tett, amit egyetlen pogány rabszolganő sem mert életével rendelkező pogány gazdájával szemben megtenni. Ellentmondott urának ! A pogány kényúr dühében följelentette mint kereszt-

tényt. Aquila bíró a szép leánykát nem sokáig faggatta, hanem kétélű kérdés elé állította : Vagy eleget tesz ura kívánságának, vagy pedig szurokkal telt forró üstbe dobhatja, de előbb átadja őt megbecstelenítő, erőszakos embereknek. De a viruló és bátor szűz így felelt : Egy bíró hogyan lehet olyan gonosz, hogy nekem erkölcstelenséget és uram szeszélyének teljesítését parancsolja? Erre a bíró végrehajtatta a bátor Potamiénán rettenetes ítéletét. Potamiéna édesanyját, Marcellát megölette, őt pedig tüzes üsthöz vezettette. Útközben az élvezetvágyó fiatal-emberek szemtelen beszédjét egy Basilides nevű törvényszolga verte vissza és tartóztatta fel őket a hős leány bántalmazásától. Ezért Potamiéna ígéretet tett Basilidesnek ily szavakkal : Biztos lehetsz, hogy midőn az én Uramhoz elköltözöm, ezért a jótettedért azonnal elégtételt fogok neked szerezni. Ezután Potamiéna rettenetes halállal mult ki, mert a forró szurokkal telt üstbe lassan bocsátották bele, hogy így ízenként növekedjék fájdalma ; ilyen lassú haldoklás közt adta vissza égi vőlegényének bátor és törhetetlen lelkét.

Nemsokára Basilides is vértanu lett. Ezt ugyanis társai tilos esküre akarták rávenni, de ő azt keresztény voltára való hivatkozással megtagadta ; társai nem akarták ezt elhinni. Ő ellenben megmagyarázta nekik, hogy nagy változásának az az oka, hogy Szent Potamiéna, a vértanu szűz, halála után három napra megjelent neki és tudtára adta, hogy a vértanuságban követni fogja őt. Valóban Basilidest Alexandriában Krisztusért lefejezték.

A vértanu atyának vértanulelkű fia.

Az egyháztörténelemnek mindenkor gyöngye marad az a bájos és megkapó esemény, amely a Septimius Severus-féle üldözések idején Alexandriában lejátszódott. *Origenes*, aki később lángelméjével és írói termé-

kenységével csodájává vált a világnak, ekkor még fejlődő ifjú volt, de már jövődő nagy jellemének, lelkesedésének adta előjelét. Történt ugyanis, hogy Origenes édesatyját, Szent Leonidest kereszténysége miatt elfogták és bebörtönözték. Origenes a Szentlélek tüzeit eláruló ellenállhatatlan és püünkösdi lelkülettel vetette magát atyja után. Föltétlenül és erőszakkal akart vértanu lenni; mindenképpen atyjával akart Krisztusért a küzdőtérré menni. Mindjárt az üldözés kitörésekor is többször végveszedelemnek tette ki magát. Valósággal «kergette a halált és el akarta azt ragadni» (Rufin.—Euseb. VI). Mikor pedig megtudta, hogy atyját elfogták, még inkább fellépett a vértanúság utáni vágya. Már a napot is meghatározta, amikor majd korán reggel, elhagyva a szülői házat, a bíróság elé állítja magát. Édesanyja azonban ezt előzőleg megtudta, éjnek idején besurrant hálószobájába és ruháit elvitte. Ilyformán nem mehetett ki anélkül, hogy szemérmességén csorba ne essék. Ez a csodálatos gyermek akkor tollat ragadott és írt atyjának. Levélben lelkesíti őt a Krisztusért megvívandó halálra. Kéri atyját, hogy, bár ő most még nem követheti, mert édesanyja megakadályozta, de azért csak tartson ki a megkezdett úton. A többi között e lánglelkű fiú így ír: «Vigyázz atyám, nehogy miattunk megváltoztasd véleményedet».

Jó, hogy nem halt meg még ekkor Origenes; hiszen édesatyjuk vértanúsága után neki kellett kenyérkeresőnek lennie. Édesanyja és még hat kis testvére Leonides után reátekintettek, annál is inkább, mivel atyjuk vagyonát az állam lefoglalta. Iskolát nyitott tehát, ahonnan roppant szellemerejének és lánglelkének energiáit lövelte szét a világra.

Egyiptomban Eusebius szerint még igen sokan szenvedtek vértanúhalált. Ugyanekkor a híres alexandriai katechetikai iskolának feje, a tudós alexandriai Kelemen,

nem helyeselve azoknak szertelen túlbuzgóságát, akik önként vetik magukat a bíró elé — elvonult más tartományba, Kappadóciába. Bizonyos azonban az, hogy a sok névtelen hős, a számtalan szegénysorsú és előkelő között mint legfönségesebb példák ragyognak előttünk Szent Potamiéna szűz, Szent Basilides, Szent Leonides vértanu és ennek fia, a gyermekhitvalló Origenes.

Szent Perpétua és Felicitász vértanúsága.

A Septimius Severus-féle üldözés jellegét legjobban kidomborítja Szent Perpétua és Felicitász, valamint társaiknak elfogatása.¹ Alig hirdették ki Afrikában a császárnak a kereszténység propagandáját eltiltó rendeletét, máris megindult az áldozatok föl kutatása. Az afrikai főváros, Karthágó mellett fekvő Thuburbium Minus nevű helyiségben öt egyént fogtak el: Revocatus és Felicitász rabszolgákat, Saturninus és Secundulus ifjakat és egy előkelő fiatal asszonyt, Vibia Perpetuát. Mind az öten még csak hitújoncok voltak. Elfogatásuknak is ennek az üldözésnek szelleméből következett az lehetett az oka, hogy a hatóságok így akarták megakadályozni azt, hogy keresztényekké legyenek. Tervük azonban nem sikerült, mert e nemes lelkek nemcsak a vérkeresztség részeseivé váltak, hanem börtönükben felvették a szent keresztség szentségét is és így kijátszották

¹ Szent Perpetua és Felicitás, valamint társainak aktáit kiadták Ruinart I. 204—224; Armitage Robinson: *The passion of S. Perpetua*, in *Texts and Studies* n. 2. Cambridge, 1891; Pio Franchi de' Cavalieri, *la passio SS. Perpetuae et Felicitatis*, in *Röm. Quartalschrift*, 1896, suppl. 5.; Rudolf Knopf: *Ausgewählte Martyrerakten*, Tübingen u. Leipzig, 1901; Oskar v. Gebhardt: *Ausgewählte Martyrerakten*; v. ö. még A. d'Alès: *L'auteur de la Passio Perpetuae* in *Rev. d'hist. eccl.* 1907, 5—18; F. J. Dölger: *Antike Parallelen zum leidenden Dinocrates in der Passio Perpetuae*, in *Antike und Christentum*, 1930, 1—40. Bár Szent Perpetua, Felicitás és társai katolikus vértanúk voltak, azonban aktáikban több helyen montanista kifejezés és jelleg mutatkozik.

a pogányoknak minden okoskodását és tervét. Letartóztatásuk után nemsokára — valószínűleg keresztységük után — Karthágóba szállították őket és ott szigorú fogságra vetették. Ez a helyváltozás különösen Szent Perpétuára volt nagyon kegyetlen körülmény, mivel el kellett hagynia csecsszopó gyermekét ; ez az erőszakos elválasztás a tejbőség folytán reánézve nagy fájdalmakat jelentett. Tertius és Pomponius szerpapok kieszközölték a börtönőröknél, hogy a félelmetes, sötét zárkákat is megnyitották, úgyhogy naponkint szabad levegőre jöhettek ezek a hitvallók. Ekkor Perpétuát meglátogatta atyja, testvére, akik elhozták kis gyermekét, aki az éhségtől már majdnem meghalt. Ezentúl kis fia vele volt a börtönben és szoptatta, táplálta ; ezentúl a börtön valósággal nyönyörűség helye lett számára.

Perpétuának a fogságban szép látomása volt. Egyik testvére ugyanis, aki meglátogatta, büszke lévén arra, hogy hitvalló nővére van, így szólt hozzá : Kedves nővérem, mivel téged Isten ily nagy méltóságra emelt, kérd meg őt, hogy jelentse ki neked, vajjon mindez a ti halálotokkal vagy kiszabadulástokkal fog-e végződni? És ekkor volt az első keresztényeket jellemző, jelentőségteljes látomása, amely vértanúságukat jövendölte meg. Látott égigérő igen magas és szűk létrát ; oldalaiból kardok állottak ki. A létra legalján egy sárkány gubbasztott. Perpétua Saturnus után bátran ment föl rajta, eltiporva a sátán fejét. Fölérve a létra csúcsáig, gyönyörű és végtelen kiterjedésű kert tárult szeme elé. Közepén egy fehérhajú, sudártermetű pásztorember volt bárányai között. Körülötte ezren és ezren állottak fehér ruhában. A szép pásztorember meglátva Perpétuát, fölkiáltott : Isten hozott leányom és megkínálta kevés tejjel ; ő összetett kézzel fogadá a tejet és mikor azt megitta, mindnyáján így feleltek : Amen. Mikor Perpétua ebből az álomból felébredt, még mindig valami édességet érzett

szájában. E látomás jelentősége nyilvánvaló, hiszen a legrégebb katakombák festményei, feliratai is megerősítik. A szép kert a mennyország, a pásztoember az Üdvözítő, a bárányok a választottak, a tej az Oltáriszentség. Az egész látomás világosan megmagyarázta Perpétuának és társainak, hogy vértanukká lesznek és jutalomképpen az örök hazába térnek.

Közben híre kerekedik, hogy a hitvallókat kivallatják és elítélik. Erre Perpétua pogány atyja Thuburbiumból beszaladt Karthágóba, leánya börtönébe, ahol megrendítő síránkozással kérte leányát, hogy hagyjon fel elhatározásával: tagadja meg kereszténységét. «Leányom, légy részvétellel ősz hajam iránt, légy részvétellel atyád iránt, ha méltó vagyok még arra, hogy így nevezzenek. Emlékezz arra, hogy kezeimmel neveltelek... hogy én jobban szerettelek, mint a többi testvéreidet; ne szégyeníts meg az emberek előtt. Gondolj testvéreidre, anyádra, nénédre, gondolj fiadra, aki nélküled nem tud megélni. Közülünk senki még a szavát sem merné föl emelni, ha téged valami szégyenteljes halálra ítélnék. Így beszélt az én atyám — mondja Perpétua — az irántam való érzelemből; lábaimhoz vetette magát, sírt és engem nem leányának, hanem úrnőjének hívott. És én megsajnáltam atyám ősz haját... Azt mondtam neki: a vádlottak padján állva az fog történni, amit Isten akar, mivel mi nem önmagunkéi vagyunk, hanem Istenéi.»

Ime, ilyen a vértanulelkű erős asszony, aki Krisztust mindenkinél jobban szerette. Szórol-szóra lehet idézni reá az Úr mondását: Aki jobban szereti atyját, vagy anyját stb. nálamnál, nem méltó hozzám. Perpétua, ez az erős asszony, a test és vér indulatain uralkodott. Eljárásának titka és rúgója a vértanui lélek. Ő is az új ember-típushoz tartozott, amely túlradó szeretetében Krisztustól és a túlvilág gyönyörűségének szelétől megittasulva

rohant nem a halálba, hanem a halálon keresztül az igazi életbe.

Vallatásuk, további sorsuk.

A hír valóban igaz volt. Váratlanul lepték meg az őnök a hitvallókat és vezették Hilarián kormányzó elé. Hilarián prokonzul felszólította őket: Áldozatok az isteneknek, amint megparancsolták azt a halhatatlan cézároknak. — Saturnus azonban így felelt a kormányzónak: Jobb Istennek szolgálni, mint a bálványoknak. — A saját nevedben, vagy mindnyájatokéban felelsz-e? — kérdezte Hilarián prokonzul. — Mindnyájunkéban, — felelte Saturnus, mivel nekünk mindnyájunknak ugyanegy akaratunk van. — Majd Hilarián prokonzul Saturninus, Revocatus, Felicitász és Perpétua felé fordulva kérdezte: Hát ti mit szoltok? — Mindnyájan így felelték: Igaza van, mi ugyanazon egy akaraton vagyunk. — Ezután a bíró eltávolította a nőket. Majd Saturnushoz fordulva így szólt: Ifjú, áldozz, ne hidd, hogy jobb vagy a fejedelmeinknél. — A jelen és jövő világ igazi fejedelmének szemén keresztül én felsőbbnek hiszem magam náluknál akkor — felelt Saturnus —, ha megérem, hogy küzdjek és szenvedjek az igaz fejedelemért. Hilarián kérlelte: Ifjú! másítsd meg szándékozat és áldozz. — Saturnus hajthatatlanul felelte: Azt nem teszem. — Hilarián Saturninushoz fordulva fenyegetőleg mondta: Áldozz, ifjú, ha élni akarsz! — Saturninus azonban bátran így szólt: Én keresztény vagyok, ezt tehát nem tehetem meg. — Majd Hilarián Revocatus-hoz intézte szavait: Bizonyára te is ugyanezt mondd? — Igen, Istenemre, — felelte Revocatus — ugyanazok az érzelmeim. — Hilarián ismét fenyegetve őket, mondta: Áldozzatok, nehogy megölessétek benneteket. — Revocatus azonban bátran felelte: Mi azért kérjük Istenünket, hogy kiérdekelhesse ezt a kegyelmet.

A kormányzó ezekután elvitette ezeket a vádlottakat és bevezettette a nőket. Felicitászhoz fordulva kérdezte : Hogy hívnak? — Felicitásznak, — felelte ő. — Van férjed? kérdezte Hilarián. — Van, de ma az mellékes dolog, mondta Felicitász. — Hilarián tovább kérdezősködött : Hol van? — Felicitász : Nincs itt. — Hilarián : Milyen állásban van? — Felicitász : A nép embere. — Hilarián : Vannak rokonaid? — Felicitász : Nincsenek, de Revocatus az én testvérem. És lehetnének-e ezeknél jobb rokonaim! (T. i. a hitvallóknál.) — Hilarián : Légy részvéttel önmagad iránt, fiatal asszony és áldozz, hogy életben maradhass, mert látom, hogy szíved alatt magzatod van. — Felicitász : Én keresztény vagyok és nekem parancsom, hogy Istenért mindezt megvessem. — Hilarián : Gondolj magadra, mert én teljes részvétellel vagyok irántad. — Felicitász : Tedd, amit akarsz, úgysem tudsz meggyőzni. — Hilarián : És te, Perpétua, mit szólna, akarsz áldozni? — Perpétua : Amint nevem is mondja (perpetua = örök), én nem változom. — Hilarián : Vannak rokonaid? — Perpétua : Igen.

Eközben, éppen a vallatás alatt, hirtelen bejött Perpétua édesatyja, karján leánya kis fiával. Odasompolygott leányához és kérlelte : Kegyelmezz fiadnak. A kormányzó, úgy látszik, megértette ezt és mondá Perpétuának : Könyörülj atyád ősz haján, indulj részvétre csecsemőfiad iránt. Áldozz a császárok egészségéért. — Perpétua : Nem áldozom. — Keresztény vagy? — kérdezte Hilarián. — Keresztény vagyok — felelt Perpétua. — Mivel atyja folyton zavargott és leányát erőszakkal rá akarta venni a hittagadásra, Hilarián prokonzul kikergettetten, sőt meg is vesszőztette. Perpétua, mintha maga érezte volna a vesszőcsapásokat, mert nagyon sajnálta öreg édesatyját. A bíró pedig kimondotta az ítéletet, amelynek értelmében mindnyájukat a vadak elé való dobással büntette. Ezután visszavezették

őket a börtönbe. Perpétua innét Pomponius nevű szerepapot küldte atyjához, hogy hozza el kis fiát a börtönbe, hogy megszoptathassa, de atya nem adta ki a csecsemőt.

Perpétuát és társait arra tartogatták, hogy Geta cészár, Septimus Severus kisebbik fiának ötéves társuralkodói évfordulóján az amfiteátrumban a vadállatokkal küzdjenek és a népnek adandó nyilvános játékokon mulattassák a közönséget. Addig is új börtönbe vitték őket, ahol még szigorúbb fogságot kellett kiállaniuk, hol igazán úgy bántak velük, mint a halálraítéltekkel. Secundulus már ebben a börtönben meghalt.

Csak az vigasztalta őket, hogy seregestül jöttek a keresztények és oltalmukba ajánlották magukat. Megint csak eljött Perpétua öreg atya is, aki haját tépdeste és olyan rimánkodva beszélt, hogy «minden teremtményt megindított volna». De Perpétua megingathatatlan maradt.

Felicitász megpróbáltatása.

A másik női fogoly, Felicitász, szintén fiatal asszony volt, sőt viselő, akinek már csak egy hónapja volt hátra a szüléshez. Rettenetes volt e hős hitvalló nőre az a gondolat, hogy társai a közeli napokban Krisztusért vértanúságot szenvednek, ő pedig nem mehet velük együtt, pedig amint a vallatásban és rabságban, éppúgy a halálban is társaival egy sorsban szeretett volna részesülni. A római törvényben ugyanis benn volt (Dig. XLVIII. 19. és 3.), hogy a viselő nő legfőbb szülés után végezhető ki. Társai viszont azért szomorodtak el, hogy kedves és hűséges hitvalló társnőjük magára marad. Azért három nappal vértanúságuk előtt imádságos lélekkel fohászkodtak Istenhez, hogy engedné velük jönni Felicitászt. Valóban, hirtelen a szülés fájdalmai lepték meg a gyöngé nőt, aki nagy, vajudó kínjaival és nyögéseivel az őrtálló rideg katonákat is zavarta. Azért az egyik

oda is szólt Felicitásznak : Ha most nem tudod elviselni a fájdalmakat, mi lesz veled, te istentelen, ha megpillantod a vadállatokat? Krisztusnak ez a csodálatos szolgálja ekkor adta azt a gyönyörű feleletet, amely annyira jellemzi a vértanuk lelkületét és a katolikus felfogást : «Ma — mondá — fájdalmaimat én szenvedem, de akkor majd más lesz bennem, aki szenved helyettem, mivelhogy én is érte szenvedek». Így fizette ki Felicitász a gúnyolódó börtönőrt. Nemsokára rá kisleánynak adott életet.

A vadállatok előtt.

Sok zaklatás után az amfiteátrum arénájába jutottak. Számukra valóban küzdőtér volt az. Karhágó aprajagya ott volt a színkörben, hogy ezzel is ünnepelje Geta császárfi évfordulóját és foltot ejtsen saját lelkén a vérengzések szemlélésével. Az ünneplő tógába öltözött vérszomjas, vadlelkű pún lakosság a római hivatalnokokkal együtt gyönyörködött az embervér ontásában. Amint az öt vértanu belépett a színkörbe, egy gondolatra elcsitult a zajongás. Ahogy a zsidongás félbeszakadt, felhallatszott Perpétuának, ennek a szinte földöntúli lénynek az örömeke. Revocatus, Saturninus és Saturnus pedig a nézőket fenyegették Isten igazságos ítéleteivel. Ott lépegetett köztük a viaszarcú Felicitász is, akin még meglátszott a szülés fájdalmainak utóhatása és bágyadsága, a szíve azonban égett Krisztus szeretetétől. Hilarián prokonzul páholya elé érve, így kiáltottak fel neki : Te bennünket ítélsz, de téged Isten fog ítélni. Ezután a nép követelésére megostorozták őket.

Majd rájuk eresztették a vadállatokat. Revocatust és Saturninust egy leopárd támadta meg. Végre is, talán éppen egy pannóniai medve széttépte őket. Saturnust több fenevad elé állították, de egyik sem támadta meg. Az egyik vadkan, ahelyett, hogy Saturnusra támadt

volna, etetőjét sebezte halálra. A medve pedig nem akart kijönni ketrecéből. Saturnus ezalatt a közönség között ülő, egy már félig keresztény Pudens nevű katonával társalgott és buzdította, hogy csak egészen térjen meg. Ekkor történt azután, hogy egy leopárd reávetette magát és vérében hagyta. Ezt látva, az egész színkör felordított, gúnyosan a keresztiségre célozva: Ezt jól megmosták, ezt jól megmosták! (*Salvum lotum, salvum lotum!*) Saturnus Pudens katonától elkérte gyűrűjét, saját vérébe megmártva visszaadta neki ezekkel a szavakkal: «Isten veled, emlékezz meg rólam, ez a látvány ne retentsen meg téged, hanem erősítsen meg». Ezután elájult a vértanu. Kivitték és azután megadták neki a kegyelem-dőfést.

Hátra volt még Perpétua és Felicitász. Megvadult tehén elé dobták őket, hogy a Néro alatti dirkei látványosságot főlújtsák. A bestia először az előkelő fiatal Perpétuára támadt, szarvaival felöklelte és a levegőbe dobta, ahonnan az hanyatt esett vissza a földre. Haja szétborzasztva, ruhája felszakítva, valóban áldozatkészen feküdt a porban. Mikor esése után észrevette, hogy szétszakított ruhája nem fődözi be eléggé tagjait, megigazította ruháját. Megrázó kínjaiban is inkább a szemérmességre ügyelt, mint szenvedésére. (*Pudoris potius memor, quam doloris.*) És hogy ne látsszék siránkozó-nak, jajveszékelőnek, hanem diadalmas vértanunak, haját is megigazítva, fölkelt és a felöklelt Felicitászhoz ment és annak kezét nyujtva, fölemelte. Szívszaggató látvány lehetett, amint e két hősnő a szenvedésben is a halálig szerette és segítette egymást. A karthagóiakat is megindította a két gyenge nő páratlan viselkedése. Már követelték, hogy vezessék ki a színkörből a vértanukat. Mivel azonban ez nem az egész nézőközönség kívánsága volt, azért újra visszakövetelték, hogy mind-egyiket szemük láttára végezzék ki. Azok tehát béke-

csókot adtak egymásnak és így mentek a bárd alá. Először Saturnust végezték ki. Perpétuát nem találta el halálosan a bakó, azért ösztönszerűen fölsikoltott; majd megfogta a bakó kezét, a kard élét nyakára helyezte és csak így tudta a bakó kivégezni a többiekkel együtt.

Szent Perpétua és Felicitász vértanúsága az ókori kereszténység legszebb ékességei közé tartozik. Ők dicsőségét képezik az afrikai egyháznak is. Tiszteletük olyan nagy volt már a legrégebbi időktől kezdve, hogy nevüket a mai napig a Szentmisében is segítségül hívja az Egyház. Bennük csodálatosan megmutatta Isten, hogy a gyöngé női nem is mily nagy dolgokra alkalmas. Krisztus és tanai megvallásában mindenkor az Egyház tündöklő csillagai lesznek.

Septimius Severus utódai.

Meg kell még említenünk Szent Guddéne szűz vértanút, aki szintén Septimius Severus alatt halt meg szent hitünkért. E szüzet négyszer vonták kínpadra és közben vasfogakkal tépdesték testét. Sokat szenvedett a félelmetes börtönben is, míg végre karddal fejezték le. Ennek a császárnak az uralkodása alatt történt — amennyiben vértanúságról beszélhetünk — Szent Irén lyoni püspök hitvallása is.

Különben pedig Septimius Severus halála után, az Egyház nagy öröme, az üldözés csak lagymatagon folyt, sőt legtöbbször stagnált. Septimius közvetlen utódja az ő alávaló fia, a bűnökben megvénhedt testvérgyilkos Caracalla (211—217) többnyire a fronton időzött, azért kevésbé vette észre a keresztényeket, habár róla mondja Tertullian, hogy keresztény tejen nevelkedett. Afrikában azonban Scapula prokonzul alatt ugyancsak Tertullian tanúsága szerint, véres keresztényüldözés dühöngött, de éppen ekkor tűnt föl egész mivoltában és erejében a krisztusi Egyház nagysága.

Caracallát meggyilkolta a rabszolgából fölvergődött katona-császár Macrinus (217—218), akinek rövid uralma után újra Septimius Severus rokonsága, illetve Julia Domna császárnő intrikái folytán az ő rokonai öltik magukra a bíborköpenyt. Ezek igazi «szír császárok». Közülük az első Avitus, vagy közönségesebb és ismertebb néven Heliogabalus (218—222) mindenben a rómaiságot igyekezett megcáfolni. Az ő kedvenc emezai szír napistenét és a szír istenségeket lopta át Rómába és botránkoztatta komolytalanságaival, gyerekeségeivel és frivol meztelenségeivel még az effeminált rómaiakat is. Heliogabal minden olyat örömmel üdvözölt, ami keletről vagy éppen Szíriából jött nyugatra. Ebből sejtjük, hogy ha ugyan tudott a kereszténységről, azt a saját isteneihez közelálló vallásnak tekintette. Az azonban bizonyos, hogy semmiféle erőszakosságot sem követett el a keresztények ellen.

Heliogabal után ismét egy «szír» császár, Bassianus, vagy ismertebb nevén Alexander Severus következett (222—235). Ugyanabban a keleti mentalitásban élt, mint elődje és annak környezete, mégis azzal a nagy különbséggel, hogy szép jellem volt. A pogány római császári trónon Caligula és Néró méltó utódjaiként Caracalla és Heliogabal következett. Ezek után az emberi szörnyetegek után pihenésszámba megy Alexander Severus látása. Józan, hideg, túlságosan melankólikus, tiszta, erkölcsös és igazságos uralkodó. Másik feltűnő tulajdonsága, hogy mindjobban megkedveli a keresztényeket. Róla egyenesen azt mondja életírója (Lampridius): A zsidóknak meghagyta kiváltságait, a keresztényeket eltűrte (*Christianos esse passus est*). Édesanyja, Julia Mammea, az akkor élő legnagyobb keresztény tudóssal, Origenessel megbeszéléseket folytatott. Maga Alexander Krisztust is bevette házi szentélyébe. Palotájára ezeket a szentírási szavakat vésette: Amit nem akarsz, hogy

mások neked cselekedjenek, te se cselekedd azt nekik. Udvara tele volt keresztény alkalmazottakkal; még bírói döntéseiben is kimutatta a keresztények iránti rokonszenvét. Amikor ugyanis a tiberisentúli városrészben egy bizonyos telket vettek maguknak a keresztények, velük szemben a vendéglősök is jogot formáltak arra a telekre. A pörös ügy Alexander császár elé kerül, aki a következőképp döntött: Megfelelőbb, hogy ott bármiképp is az Isten tiszteltessék, minthogy a korcsmárosoknak jusson. (Lampr. 49). Így a keresztényeké lett az a telek. Ezzel az Egyház a legfelsőbb helyről kapott elismerést arra nézve, hogy 1. joga van testületileg birtokolni, 2. keresheti a bíróság előtt igazát, 3. ez már azt is bizonyítja, hogy: licet esse Christianos, vagyis Alexander, elődjei tilalmát a keresztényekre vonatkozólag saját uralkodása alatt hatálytalanította.

Mindezek ellenére, mint mindig, úgy most is nagyon sok függött a helyi hatóságoktól. Ebből magyarázható meg, hogy még ezen jó császár alatt is akadtak vértanuk.

Szent Kalliszt pápa vértanúsága.

Heliogabal halálakor katonai zendülés támadt. Kalliszt pápa valószínűleg e zendüléssel járó fejtelenségnek köszönhette halálát. Ez az eset már Alexander uralkodásának kezdetére esik, de számolnunk kell vele mint elszigetelt jelenséggel, mivel Alexander minden jó és szép tulajdonsága mellett gyenge uralkodó volt és mint Heliogabal, ő is csak fejlődő ifjú volt, aki helyett anyja kormányzott.

E katonai zendülés alkalmával hirtelenül rajta ütöttek Róma püspökén, Kalliszt pápán, akit is egy kútba dobtak, ahol a szent hitért meg is halt. Nevezetes ez a pápa a róla elnevezett és a Via Appián elterülő katakombáról, valamint a neki szentelt bazilikáról.

Szent Cecilia.

Kevés olyan — római születésű — szent van, akiről annyi, minden kétséget kizáró emlékünkné lenne az örök városban, mint éppen Szent Ceciliáról. S mégis alig van egy vértanu, akinek halála idejéről annyiféle vélemény volna, mint e kedves szentéről. Az összesek között a legvalószínűbbnek tartjuk a nagyon alapos és mélyenjáró *dr. P. A. Kirsch* egyháztörténetét, akinek idevonatkozó monografiája szerint Szent Cecilia Orbán pápa (222—230) idején és Alexander Severus uralkodása alatt 229. vagy 230-ban halt hősi halált Krisztusért.¹

Kevéssé közelítenők meg az üldöztetés korának a hatóságok részéről elének táruuló eszmekörét és gondolatjárását, ha a fejedelmek — césárok erényei, vagy bűnei szerint akarnánk tudni a keresztények iránt megnyilatkozó békéről vagy szorongatásról. Ez már tévedésbe ejtette a nagy és szellemes Tertulliant is. Mert még a legjobb és legderékabb, a keresztények iránt barátságos császárok idején is a háttérbe kell gondolnunk a nagy keresztényellenes varázsigét: *Christiani non sint*, keresztények nem lehetnek! S ha éppen Alexander életírója mondja, hogy ez a császár a keresztényeket megtűrte, ezzel nem állította azt, hogy ezt a végzetes varázsigét el is törölte. Ez csak Nagy Konstantin alatt következik be. Emellett tág tere nyílt a hatalom részleges birtokosai-

¹ *Die hl. Cäcilia, Jungfrau und Martyrin*. 1901, Regensburg, Rom u. Newyork. A szerzők egyébként különféle császárok uralkodása alá helyezik Szent Cecilia vértanaságát; így Aubé (*Les chrétiens dans l'empire romain de la fin des Antonius au milieu du III. siècle*, Paris, 1881, 411) 251 és 260 közé, Gallus és Volusianus idejére, de Rossi (*Roma sotteranea*, II) Márk Aurél alá helyezi, míg O. Marucchi (*Manuale* i. m. 47) Erbessel (*Die hl. Cäcilia im Zusammenhange mit der Papstkrypta, sowie der ältesten Kirche Roms*, in *Zeitschr. für Kirchengesch.*, 1888, 1—66) Septimius Severus alá. Ellenben P. A. Kirsch a már egyszer védelmezett állásponttól nem tágit (u. a. *Στοιματισμὸν ἀρχαιολογικόν*, Róma, 1900, 42 s. köv.); v. ö. még A. Henrion: *Santa Cecilia, la maestra delle armonie*. Milano, 1929.

nak a keresztényekkel szemben akár a közvélemény követésére, akár az egyéni bosszú kielégítésére.

Éppen Szent Cecilia vértanúságának aktáiban olvasuk, hogy az ő jegyese és sógora: Valerián és Tiburciusz roppant gazdagságuk miatt arra adtak alkalmat Turcius Almachius városprefektusnak, hogy saját kapzsiségának ösztönzésére elítélje e két nemes jellemet és a maga javára elkobozza vagyonukat.

Szent Valerián és Tiburciusz halála.

Alexander Severus 229 s 230 között elhagyta Rómát és keletre ment a perzsák elleni háborúba. Rómában most szabadabban érezte magát Almachius prefektus. A Ceciliától megtérített és Orbán pápától lelkesített Valerián- és Tiburciusz-testvérek nagy hithűséggel és a kezdők fellángoló buzgóságával csüngtek Krisztus vallásán. És mivel ezt nem is tagadták, az lett a következménye, hogy egy szép napon a prefektus lakásukra küldte Maximus nevű emberét, hogy ítélőszéke elé állítsa őket. Ezek közben Maximust is meggyőzték a kereszténységről és mikor sok fenyegetés és csábítás után Almachius halálra ítélte ezt a két legelőkelőbb, deli szép római patricius ifjút, Maximus fölött is ki kellett mondania halálos ítéletét. A három vértanut a város falain kívül végezték ki.

Mi sem természetesebb, hogy Valerián és Tiburciusz után a vértanúságban Ceciliának kellett következnie.

A Ceciliusok unokája.

A két vértanuifjúnak jó anygala, Valerián fiatal neje, Cecilia, szintén sejthette, hogy az ő sorsa is az lesz, ami férjéé és sógoráé. El is készült reá. Jóval előbb elosztotta vagyonát a szegények között, nehogy a kapzsi gazdagok lefoglalják. Sejtelve nemsokára valóra is vált.

A városprefektus fölszólította, hogy mint Valerián neje, adja át vagyonát. Ő azonban még házáat is az Egyházra hagyta. Ezért a bosszúvágygal még inkább fűtött Almachius bírói széke elé állította Róma szemefényét, az ős nemesség legszebb virágszálát, Cecilius Metellus szépséges unokáját. A vallatás a szokásos kérdésekkel folyt le és Cecilia szűz a főnemesek erélyével, önérzetével és a keresztények bátorságával válaszolt. Mikor a bíró kétélű kérdés elé állította ezekkel a szavakkal: Vagy áldozol az isteneknek, vagy fejvesztésre ítélek, ő így válaszolt: «Nem tudom, hová vesztetted el szemeid tiszta látását, mert amiket te isteneknek mondasz, azokat én és mindnyájan, akiknek csak józan látásuk van, köveknek, ércnek és fémnek tartjuk . . .» Almachius haragtól tajtékozva mondta ki ítéletét. Ítélete pedig az volt, hogy saját fürdőszobájában gőz által fojtassék meg a főnemes szűz. Sorsa tehát az volt Ceciliának, mint ami Néró nejének, Octaviának és Nagy Konstantin második nejének, Faustának. Félt ugyanis a prefektus az előkelő szűz nyilvános kivégzése miatt bekövetkező zendüléstől, azért, amidőn Cecilia palotájába ért, caldariumába (meleg fürdőszoba) záratta. Kívülről éjjelnappal élesztették a tüzet, úgyhogy a csövek áttüzesedtek, a caldarium levegője pedig perzselő és égető lett. Másnap kinyitották az ajtót, de csodálatos módon Ceciliát teljes üdeségben találták. Ekkor a prefektus bakót küldött hozzá azzal az utasítással, hogy végezze ki. Ez háromszor csapott az angyali lelkű hitvallónő nyakára, de egyik sem volt halálos. Erre ott hagyta vérében fetrengve Ceciliát. Még három napig vergődött élet és halál között. A keresztények és Orbán pápa állták körül, akikre mindenét ráhagyta. Végre hosszú haldoklás után átadta ártatlan, nemes és hősies lelkét égi jegyesének, Krisztusnak.

Szent Cecilia tetemei első Paszkál pápa idejéig (817—

824) a Szent Kalliszt katakombában nyugodtak. Akkor ez a pápa Rómába vitette ereklyéit és a mai tiberisentúli Szent Cecilia-bazilikába helyeztette, amely valamikor szentünknek és Valeriánnak palotája volt. Az Egyháznak iránta megnyilvánuló nagy tiszteletéről tanuskodik az a tény, hogy Szent Cecilia nevét a szentmise kánonjába is bevette.

2. A bosszúálló Trák Maximin császár. (235—238.)

Mint már említettük, az üldözésnek ebben a harmadik korszakában, amikor politikai számításból maguk a cézárok törtek a keresztény Egyház megbénítására, tulajdonképp csak két császárról beszélhetünk mint Krisztus híveinek ellenségéről: Septimius Severusról és Trák Maximinről. Septimius Severus azért akart sebet ütni a keresztény Egyházon, hogy a hitújonságot és a fölvételt eltiltotta, Trák Maximin pedig még sokkal érzékenyebb módon törekedett az Egyház megsemmisítésre: leölette az Egyház pásztorait.

Krisztus után 235-ben Germániában meggyilkolták a jeles tulajdonságairól híres, javakorban lévő és a keresztények iránt barátságos Alexander Severus császárt. Ez politikai színezetű gyilkosság volt. A vakmerő, erőszakos tett értelmi szerzője Maximin volt, akit a katonák rögtön császárrá is kiáltottak ki. Ez a Maximin gót-alánvérű barbár volt. Óriási, gigászi termete, rettenetes, szinte bestiális ereje ismeretes volt és ezért a pogányok közül sokan Herkules megtestesítését látták benne. Azután feltűnő volt erőszakos vadsága és nyersesége, úgyhogy mindenben Alexandernak ellentéte volt. Sajnos, a legtöbb dologban öntudatosan az is akart maradni. Mivel sikerült legnagyobb ellenfelét, Alexander Severust meggyilkoltatnia, azért lihegő bosszúvágyból mindazokat, akik ennek a császárnak hívei, barátai vagy pártfogoltjai

voltak, leölette. Így terelődött figyelme a keresztényekre, akiket úgy festettek le előtte, mint Alexander párhíveit, tehát az ő ellenségeit. Erre nekilátott a keresztények öldösésének. Ezt azután nagy tervszerűséggel és raffinériával tette. Úgy látszik azt tartotta, hogy verd meg a pásztort és elszéled a nyáj. Azért is legelsősorban a püspököket, egyháziakat és az egyháztanítókat bántalmazta.¹ Maximin üldözése hirtelen jövő vihart jelentett az Egyházra, mely legjobbjaitól akarta megfosztani Krisztus nyáját. Jó és szerencse, hogy ez a Maximin-féle üldözés csak helyijellegű volt és csak rövid ideig tartott, mivel 238 elején ez a császár is gyilkosságnak esett áldozatul.

Római vértanuk.

Az örök város híveit nagy megrázkódtatás érte, mivel Maximin itt kezdte meg gonosz tervének végrehajtását. Elfogatta Poncián pápát (230—235) és a termékeny római keresztény író, Hippolytust is, aki valamikor Kalliszt pápa idejében ellenpápa volt és így vált hírhedtté. Mindkettőjüket Szardinia szigetére száműzte. Büntetésük bányamunkára szolt. Poncián pápa, számítva arra, hogy élve úgy sem kerülhet haza, lemondott a római püspökségről. Valóban nemsokára vesszőzés és a kegyetlen bánásmód következtében Krisztus szent hitének tanuságáért meghalt. A rómaiak még Poncián lemondása és száműzetése évében Antherust választották meg püspökökké. Néhány hónap múlva ez is meghalt (236). Sok történetíró föltételezi, hogy a kegyetlen zsarnok uralkodása idején ő is vérét ontotta. A Szent Kalliszt-katakombában koporsójának felirata csak püspöknek jelzi Antherust, de mivel e feliratból még hiányzik valami, lehetséges, hogy épp a hiányzó betűk tanúsí-

¹ Eusebius i. m., VI, 28. *τοὺς τὸν ἐκκλησιῶν ἀρχοντας.*

tanák vértanúságát.¹ Antherus utóda a római püspöki székhelyen Fábían lett (236—250), aki Poncián pápa és vértanu testét Szardínia szigetéről hazahozatta és a mai Szent Kalliszt-katakombában, az úgynevezett «pápák kriptájában» temettette el.

Origenes sorsa.

Már a római események rávilágítottak Trák Maximinnak arra a szándékára, hogy el akarta emészteni a püspököket és egyháztudósokat. Föltételezhető, hogy mivel Origenes, ez a keresztény lángelme és csodaember olyan nagy hatással volt Alexander Severusra, de főképp ennek édesanyjára, hogy Julia Mammea Antiochiában vallási megbeszéléseket és kioktatásokat is fogadott el a nagy tudóstól, azért jól sejtjük, hogy Maximin pályázott az irigyelt egyháztudós életére. Origenesnek Julia Mammeához, illetve Alexanderhez való viszonyából kell következtetnünk arra, hogy ismét bujdosnia kellett e nagy mesternek. Orosius azt állítja,² hogy Maximin úgyszólván egyesegyedül Origenes miatt üldözte az Egyházat; miatta kész volt arra, hogy kockáztassa a birodalom békéjét. De ebből megismerjük ennek a nagy tudósak fontos szerepét is, amelyet a pogánysággal szemben a keresztények javára betöltött. Origenes ugyanis súlyt, tekintélyt, tiszteletet kölcsönzött annak az Egyháznak, amely őt kitermelte és amelyben tehetségét oly fényesen kamatoztatta. Mivel e barbár és kegyetlen császár alatt a palesztinai Cezáreában sem érezte magát biztonságban, elbujdosott a kappadóciai Cezáreába. Az ő ideje azonban még nem érkezett el.

¹ V. ö. Th. Mommsen: *Liber Pontificalis*, 1898, Berlin, 26.

² *Adversus paganos* VII. 19 «qui maxime propter Christianam Alexandri, cui successerat, et Mameae matris eius familiam persecutio-nem in sacerdotes et clericos, id est doctores, vel praecipue propter Origenem presbyterum miserat».

Valószínűleg Origenes miatt terelődött a közfigyelem barátjára, a jeles Ambrosiusra, aki nagyon gazdag ember és Origenesnek a mecénása volt. Ő adta neki a segéd-eszközöket arra, hogy ír hasson ; pénzt, anyagot szolgáltatott neki. Ambrosius hálás volt az iránt a mester iránt, akinek a révén a keresztény hitet megismerte. Nagy méltóságokat töltött be ; jó keresztény családja is volt. A Maximin-féle üldözésben azonban egy Protectus nevű pappal együtt elfogták a palesztinai Cezáreában. A törvény értelmében roppant vagyonát azonnal elkobozták, őt magát pedig Protectussal együtt a zsarnok Maximin elé vitették Germániába. Mikor ezt Kappadóciában meghallotta Origenes, tollat fogott és megírta a gyönyörű «Exhortatio ad martyrium» (Buzdítás a vértanuságra) c. művét, amelyben méltatja barátja érdemét, csodálattal adózik hőslelkűségének és buzdítja a kitartásra. Maximin cézár Ambrosiust nem ítélte el valami közbejött dolog miatt, mivel még később is életben találjuk őt. De azok közé a jellemek közé tartozott, akik a nagy tudós Origenes légköréből táplálkozva ellenállhatatlan lelkesedéssel csüngtek Krisztuson és az Ő Egyházán.

Békés évtized. (238—49).

Trák Maximin meggyilkolása után megkezdődött a mélyre süllyedt, de még mindig kecsegtető császári trónért a versengés. Pupienus és Balbinus néhány hónapig uralkodtak. Velük egyidejűleg két Gordiánt választottak imperátorul, akiknek tragikus halála után a harmadik Gordián uralkodott hosszabb ideig (238—244). Ez az utóbbi minden tekintetben méltányosan töltötte be a császári trónt. Ő alatta az óriási római birodalomban a keresztények ellen alig fordult elő helyi erőszakosság.

Gordián után következik ennek gyilkosa, Philippus Arabs (244—249), aki a 19 éves fiatal császárt azzal az ürüggyel, hogy a perzsák elleni háborúban a római kato

nákról nem gondoskodott eléggé, megölette és magát kiálttatta ki császárrá. Philippus Arabsról úgy szokás beszélni, mint az első keresztény római császárról. Ha ez igaz, mindenesetre nem dicséretes ténnyel vált az impérium kormányosává. Eusebius szerint (VI, 34) gyilkossága miatt Antiochia szent püspöke, Babylas eltiltotta a templomba való járástól, amíg csak bűnéért nem tartott bűnbánatot. Ezt meg is tette. Uralma az üldözések korában a legteljesebb nyugalmat jelentette. Philippus egy arab sejknek a fia volt, olyan vidéken nevelkedett, ahol a kereszténység nagyon el volt terjedve és amelynek főhelye az itureai Bostra volt. Nagyon valószínű, hogy Origenes is sokat és eredményesen fáradozott e vidék keresztényesítéséért. Bármint legyen is e római-sémi császár keresztényi mivolta, kettő bizonyos : 1. hogy a keresztényeket nem bántotta, és 2. hogy nyilvános törvényeiben seholsem árulja el kereszténységét. 247—48-ban Philippus megünnepli Róma alapításának ezredéves évfordulóját és pedig hallatlan fény és pompa között. Hála neki, hogy ez ünnepségeket most ez egyszer nem mocskolták be a keresztények legyilkolásával és az amfiteátrum véres, kegyetlen játékaival. Különben Philippuson is beteljesedett végzete és a krisztusi szó, hogy mindazok, akik fegyvert fognak, fegyver által hálnak meg. Őt is és társuralkodóul maga mellé vett hasonnevű kiskorú fiát is, aki soha sem mosolygott (Aurelius Victor) és nejét Otacilia Severát 249-ben meggyilkolták és utána az egész római világbirodalomban Déciusz lett az egyeduralkodó.

IV. FEJEZET.

Tűzzel-vassal a kereszténység megsemmisítésére! (249—312.)

Déciusztól Diokléciánig (249—312) a krisztusi Egyházzal szemben vallott eddig tapasztalható politikai magatartás új stádiumba lépett. Majdnem két század szenvedésteljes évtizedei jól megedzették és megerősítették az evangéliumi mustármagból terebélyes fává fejlődött Egyházat. «A kisdéd nyáj» világot átfogó erkölcsi testületté képződött, hatalommá nőtt. Déciusz idejében a kereszténység már nem írható körül a római birodalom határai-val, hanem észrevehetőleg számottevő tényező a rómaiak előtt ugyan barbároknak nevezett, de nyers erőttől duzzadó népekben is. Az Egyház Septimius Severustól testületi jogokat élvezve, mindjobban szembetűnő társadalmi alakulat; már nem volt ignorálható a legvadabb pogány előtt sem. Caracalla, Macrinus, Heliogabal, Alexander Severus, a Gordianusok és Philippus alatt viszonylagos szabadságot élvezve, mindig előbbretörőbbben és térhódítóbban láthatók a császári udvarban, itt-ott a magasabb hivatalokban és a katonaságban. Az előforduló üldözések ismét csak az Egyház erejét, életrevalóságát és legyőzhetetlenségét bizonyították. Ázsianak egyes vidékein megütik a lakosság felét. Elemi előretörés, általános és föltartóztathatatlan lendület mindenfelé! A kereszténység eszméi ezek folytán akaratlanul is belopakodtak a pogányok gondolkodásába: pl. már az Antoninusok

alatt mind ritkább lett a holttestek elégetése, mivel ők is éppúgy eltemették azokat, mint a keresztények. Alexander és Philippus alatt határozottan megállapítható a köz-erkölcsiség valamelyes javulása, a rabszolgákkal való emberesebb bánásmód, a kegyetlenség csökkenése stb. Mindez azonban a vérbeli pogány császárok előtt tűrhetetlennek látszott. Ezért már az eddigieknél hevesebben szálltak szembe Krisztus vallásával; nem úgy, mint eddig: szórványosan, helyi megrezzentéssel vagy korlátozással, hanem le akartak számolni a kereszténységgel mint hatalommal. Éppen azért a pogány állam hatalmi erejét központosították és azzal pergőtűz alá vették az erkölcsi fölényben levő kereszténységet. A megsemmisítés, a kimerülésig menő és kétségbeesett harc a jelszó. Fölséges a Krisztus vallásában megnyilvánuló erő! Ezen kor véres, tűzzel-vassal pusztító törekvései nagyszerűen beigazolták az Egyház Alapítójának mondását, hogy az Egyházon a pokol kapui nem vesznek erőt. De mondjuk meg az igazságot: nem volt arány a két küzdő fél között. A pogányság ugyan bírta ideig-óráig, de azután a sok sikertelenségtől, a vértől és embertelenségtől megcsömörlött, megtorpant és belefáradt, míg a keresztény hit-hősök ereje, mindent elsőprő lelkesedése legyőzhetetlen szellemi óriásként állt a világ előtt, mivel ez az erő mindig többet és többet babonázott meg, új keresztényeket szerzett és lelki megújulásokat létesített. Mivel a pogányság minderre képtelen volt, el kellett vesztenie a csatát. De amíg ez végleg megtörtént — kimondhatatlan sok vérnek kellett folynia, sok keresztény szívnek megrepednie, sok ártatlan halálnak bosszúért kiáltania, míg végre megérhette a pogányság teljes sikertelenségének és csődjének óráját.

Mivel a római közélet teljesen át volt itatva a pogány vonatkozásoktól, azért az a beteges felfogás lett úrrá az emberekben, hogy igazi rómaiak csak a pogány hagyó-

mányokon és hitregék légkörében leledző polgárok lehetnek. A keresztény éppen ezért idegen volt számukra, az állam és istenek titkos ellenségének tartották, aki a római közhatalom és közállapotok alásüllyesztője. Pedig tudhatták volna, hogy annak a sok méltatlan, gyerkőc és félbolond katonacsászárnak megválasztásában nem vettek részt keresztények, tehát nem is süllyesztették alá a közhatalmat. Sőt a cészárok gyors váltakozásának sem voltak előidézői a keresztények, mert ők egy császárt sem gyilkoltak meg. Pedig ezek a tünemények járatták le az államhatalom tekintélyét és rontották meg az egykor győzhetetlen Augustus és Traján birodalmának súlyát. De a fönti beteges, most már szinte atavisztikus meggyőződés makacsul tartotta magát és éppen ezért az általános bosszúállásnak alanya a keresztényekben mindig adva volt. Az állami tekintélynek nagyfokú alásüllyesztője, az egykori legyőzhetetlen és mindig diadalmas római katonaság züllése csorbíthatatlan nimbuszának kétségbevonása szabadította a birodalomra a barbárokat. A pogányok szerint a keresztényekre haragvó istenek engedték e barbárokat az impériumra, miért is nincs más hátra, mint kipusztítani őket. Ebbe a hiedelemben azonban most már nem a pogányság összessége, hanem csak egyes császárok, azok tanácsadói: a boszorkányos mágusok egyéni lázas rémlátásai hajtották bele a közvéleményt. Az eredmény mindig ugyanaz volt: a keresztények gyilkolása, pusztítása.

Ebben a korban pogány vallás, mitológia, istenrendszer mindjobban egységbe olvadt és a pogány ember hiedelmének, babonás lelkének központjává, hovatovább a Jupiterből szíriai-perzsa napistenné vedlett Sol — Mithras állt. A kornak végén az intézőkörök többsége a Mithraskultusz beavatottjainak sorában állott. Úgyhogy a kívülálló a pogányság és kereszténység utolsó mérkőzésében Mithras és Krisztus küzdelmét láthatja és így a pogány-

ság részéről is nagyobb fanatizmus észlelhető. Ezért van az, hogy Aurelián császár után a Diokléciántól megkezdett üldözés a kétségbeesett erőlködés makacsságával támadt az Egyházra. Mithras küzdött Krisztussal, a pogányság mint ilyen a kereszténységgel, az államhatalom az Egyház lelki hatalmával. A dolgoknak ez a színezete adja magyarázatát annak, hogy az elkeseredett küzdelem az állam krízisévé vált, mert mindent kockáztatott a kereszténység ellen, lakatlanná tette a keresztény vidékeket, felcsúfolta magát az emberi ész és józan belátást. Ez azonban már annak az ismervét szolgáltatja nekünk, hogy a keresztények győzelme biztosítva van, amint hogy az eszme és forma győz a brutális, ormótlan anyagon, amint a lélek és igazság előbb-utóbb átalakítja, átformalja és legyőzi az állatot, erőszakot és hamisságot.

Ezen borzasztó és általános kézitúsának azonban annál örömteljesebb, megpihentetőbb és általánosabb lesz boldog, győzedelmes és diadalittas kifejlődése Nagy Konstantin alatt.

1. Déciusznak, «az elvetemült állatnak» (*Lactant.*) támadása a kereszténység ellen (249–251).

Philippus Arabs uralkodása vége felé polgárháborúk, katonaozszeesküvések és lázadások ütötték fel fejüket mindenfelé. A pannóniai és moeziai (balkáni) légiónak lecsendesítésére a császár elküldte Déciusz szenátort, aki csak ismételt fölkérésére indult Pannóniába, ahol a légiónak császárnak kiáltották ki. Déciusz, az öregedő szenátor szabadkozott e kitüntetés ellen, de a legionáriusok kényszerítő, fegyvervillogtató rohamára elfogadta a bíbort. Légiónait Róma felé vezetve, Veronánál találkozott Philippus seregével, amelyet legyőzött, ahol Philippus is elesett. Déciusz egyeduralkodóvá lévén és mivel pannóniai származású, tehát határőrvidékről vette eredetét,

jól ismerte a barbárok roppant erőfeszítését, amellyel a birodalom határerődményeit döngették. Elhatározta tehát, hogy döntő mérkőzésre kényszeríti őket. Hogy azonban ezt megtehesse, ehhez egyetlen egy dolgot tartott szükségesnek: t. i. a birodalom lakosságának egységét. Ezt az egységes erőt, Déciusz egészségtelen felfogása szerint, a pogány vallásban gondolta megtalálhatni. Azért császári ediktummal elrendelte az összes keresztények jelentkezését a hatóságoknál, hogy előttük az isteneknek áldozzanak. Ime így foglalható össze röviden Déciusz sztratégiai-politikai ötlete, amellyel Rómát meg akarta menteni ellenségeitől. Valószínűleg ő maga sem hitte eme átgondolt, megrágott számításnak rettető következményeit, vagy balhiedelmében talán azt vélte, hogy egy császári tollvonással könnyen ráijeszthet a keresztényekre és azok behódolnak. Sajnos, részben így történt, de másrésről annyi hősieles ellenállással, vértanúsággal állott szemben, hogy Déciusz a sok keresztény vér kiöntése által csunyán befeketítette nevét, amelyet a hívő keresztények Néro és Domicián mellett emlegettek. A hasonlat azonban nem is fűdi a valóságot, mivel Déciusz keresztény áldozatai az előbbieket messze fölülmúlják. Ezért Lactantius gyilkos nyelvezetével «exsecrabile animal»-nak = elvetemült állatnak nevezi őt a kiöntött sok ártatlan keresztény vér miatt.

Déciusz üldözéséről bőven vannak korabeli forrásaink. Jelen sorainkban főképpen Szent Cipriánnak a bukottakról (De lapsis) írt műve alapján akarjuk tárgyunkat tanulmányozni, amelyhez többi között ugyancsak a korabeli alexandriai Szent Dénes püspök (Euseb. VI.) levelei is jó tájékozódást nyújtanak.

Előjelek.

Jeleztük azt, hogy az előző Philippius császár utolsó éveiben (249) a római birodalomban forradalmi tünetek jelentkeztek. Egy ilyen forradalmi zendülő vihar szár-

nyára kapta Déciuszt, fölemelte és pillanatok alatt a világ urává avatta, miáltal az elégedetlenséget és zendülést nagy méltóságával szentesítette. Mi lehetett ezeknek a katonai és polgári megmozdulásoknak az oka? Valószínűleg Philippus Arabs uralmával való általános elégedetlenség. Lehetséges azonban az is, hogy a keresztény pártoló császár elleni népgyűlölet, és ezért a császár adóival, követeléseiével és intézkedéseivel szemben megnyilvánuló általános és elfojtott elfogultság, amely itt-ott kirobbanásokra is vezetett. Eusebius egyenesen megmondja,¹ hogy Déciusz Philippus iránti gyűlöletből indította meg az üldözést. Föltételezhető tehát, hogy ez a keresztényellenes gyűlölet már Déciusz előtt is lapangott. Ennek bizonyosságát szolgáltatja számunkra Dénes alexandriai püspöknek Fabius antióchiai püspökhöz írt levele.² Eszerint már Déciusz előtt Alexandriában föltűnt bizonyos pogány jós, aki bejárva ennek a világvárosnak utcáit, nagyhangú és közfigyelmet keltő beszédeivel a keresztények ellen izgatta a mindenre kapható csöcseléket. Ennek a hatása az lett, hogy megragadtak egy Metra nevű tiszteletreméltó éltes keresztényt és felajzott haragjukban tajtékzó dühhel verték, hogy istenkáromló szavakat csikarjanak ki belőle. Mivel pedig ezt nem érték el a hős kereszténynél, botokkal ütlegelték, hegyes nilusi nádszálakkal szemeit kiszúrták, majd magukkal hurcolták a külváros egyik zugába és ott agyonkövezték. Quinta nevű keresztény nőt ez a ciklonszerű emberáradat felkapta és a pogány templomba kényszerítette belépni, hogy ott imádja az isteneket. Mivel a meglepetésében is Krisztushoz hűséges lélek ezt nem tette, sőt átkot szórt az istenekre, azon hevenyében összekötözték és magukkal vonszolták az utca érdes kövezetén és odavitték, ahova az előbbi vértanút és kövekkel

¹ Eusebius, HE VI, 39, 1.

² Eusebius u. o. VI, 41, 42.

valósággal agyonzúzták a szegény áldozatot, véresre korbácsolták, aki végtére is közápor közt lehelte ki hitvalló lelkét. Ez a rettenetes kereszténygyűlölet hovatovább rémuralommá fejlődött Alexandria városában. Az említett pogány jós pedig folyton jobban fűtötte a gyűlöletet. Ez az utcai vad horda berohant ismerős keresztények házába, ott minden drága kincset összeharácsolt, az olcsóbb értékű és fadolgokat pedig kihordták az utcára és ott elégették.

Nevezetes ebben az alexandriai keresztényellenes forradalomban Szent Apollónia vértanúsága. Ezt a jámbor, istenfélő és már éltesebb szüzet is megragadta az istentelen horda és úgy arcul verdeste, hogy összes fogai kihullottak. Majd kivitték a városon kívül és ott a szűz szemeláttára máglyát gyújtottak. Most arra akarták kényszeríteni, hogy velük együtt ejtse ki a krisztusgyalázó és istentagadó keresztényellenes szavakat, és azzal fenyegették, hogyha ezt nem teszi, élve elégetik a máglyán. Apollónia egy percnyi szünetet kért. Szabadjára engedve és keveset, mintegy gondolkozva hirtelesen hősi elszántsággal maga ugrott az égő máglyára, ahol a lángok martalékává lett. Láttá ugyanis azt, hogy mindenképp el fogják őt emészteni, azért abból a lelkületből, amely őt már addig is Krisztus bátor katonájává avatta, rohant a vértanuk fölényével a halálba, mert ő csak az eget nézte, és a halálon túl az Üdvözítőtől a hősöknek biztosított örök életet. Serapion nevezetű keresztény embert pedig saját házában meglepve, miután már félig agyonverték, ledobták a magasból. Alexandriai Szent Dénes azt jegyzi meg, hogy nagyon sokáig kellett tűrniök ezt az áldatlan állapotot.

Föltételezhető tehát, hogy az ilyen néphangulat üdv-
rivalgással köszöntötte Déciusz üldöző rendeletét, aki
ugyan nem egyenesen gyűlöletből, hanem politikai szá-
mításból tört a keresztények teljes megsemmisítésére.

Az Egyház helyzete Déciusz rendeletének kibocsátásakor.

A keresztények általános helyzete Déciusz trónraléptekor nem volt nagyon bizalomkeltő. Számban és befolyásban ugyan szép előhaladást tettek, de az egyéni buzgóság és a vértanui bátorság a legtöbb helyen a hosszú béke miatt lelohadt. Maga Szent Ciprián azt írja (De lapsis 5), hogy az üldözés alatt bekövetkezett bukásnak a hosszú béke volt az oka: «A reánk hagyományozott fegyelmet a hosszú béke megrontotta». Valóban elég hosszú ideig szünetelt a keresztények bántalmazása. A béke Trák Maximin halálától fogva (238) már több, mint egy évtizeden át tartott. Maga a Maximin-féle üldözés az Egyháznak legnagyobb részét nem bántotta. Maximin előtt Alexander Severus (222—235) kereszténypártoló volt, Heliogabal (218—222) pedig Krisztus vallását rokonszenves szemekkel nézte. Ennek elődje, Macrinus (217—218) és Caracalla (211—217) szintén békében hagyták az Egyházat. Tehát az utolsó általánosabb és nagyobb üldözés Septimius Severus alatt 202-ben volt. Déciuszig jó negyven évet számíthatunk, amelyben egész nemzedékek nőttek fel, akik igazi, véres üldözést egyáltalában nem vagy csak hírből ismertek. Ha békéről beszélünk, természetesen sohasem a mai értelemben vett békét kell értenünk, mert helyi zavargások gyakran adódtak a keresztények ellen. Szent Ciprián szavai alatt «a béke» nagyobbfokú «biztonságérzetét» kell értenünk.

Ez a békésebb emberöltő vagy biztonságérzet volt az, amely a keresztény buzgóság, fegyelmezettség és hitvallói bátorság lankadására vezetett. A keresztény közélet és szigor engedett előbbi hajthatatlanságából. A fontos keresztény jelleg valahogy elsekélyesedett a béke idején. Ennek oka pedig nagy részben a pogányokkal való túlságos érintkezés, bizalmaskodás és összeházaso-

dás, valamint az egyházi előjárások iránt megnyilvánuló engedetlenség. A fegyelem meglazulására vezetett az a tény is, hogy maguk az egyházi férfiak is épp ekkor a földiek után szaladgáltak és a pogányokkal túlságosan barátkoztak. Ezért történhetett meg, hogy a Décius-féle üldözőrendelet hirtelenül, váratlanul, meglepetés-szerűen jött; többnyire készületlenül találta az Egyház gyermekeit. Ime a hosszú béke elernyesztő hatása; pedig minden egyháznak már megvoltak a vértanúi, hősei, akiktől tanulhattak volna és akiket mindig lelki szemeik előtt tarthattak volna. Azért kérdi Szent Ciprián az afrikai keresztényektől bizonyos gúnnyal: «Micsoda hallatlan, micsoda ujság van ebben (t. i. az üldözésben), mintha ismeretlen és meglepő dolgok keletkeztek volna, amelyek miatt meggondolatlan vakmerőséggel Krisztusnak adott esküjüket feloldották». Ciprián ezen mondata másképp formulázva így hangzik: Mit csodálkoztok ezek fölött, hisz az erőseknek és bátraknak az üldözés sohasem új, véletlen esemény; csak a ti gyávaságtok és lanyhaságtok teszi azzá.

A rendelet első hatása.

Képzeltető, hogy mily páni félelmet okozott Déciusznak rendelete, amely határozott szavakban hívja fel a hatóságokat, hogy az isteneknek bemutatandó áldozás végett idézzék meg a keresztényeket. A gyöngéhitűekre a hatás megrendítő volt.

Rómában a rendeletnek első áldozatai között Szent Fábián pápát találjuk (236—250). Szent Ciprián szerint (Epist. 55) Décius azt mondta, inkább akarja, hogy egy ellencsászára támadjon, mint Rómában egy püspök székeljen.¹ Ha ez igaz, nagyon mély bevilágítást enged-

¹ «sedisse intrepidum Romae in sacerdotali cathedra eo tempore cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur, cum multo patientius et tolerabilius audiret levári adversus se aemulum principem quam constitui Romae Dei sacerdotem». Cypr., «Antoniano fratri», ed. Hartel, 1871, 630.

nek ezek a szavak a császár lelkébe, aki számolt a római püspök tekintélyével és nagy fontosságával. Természetes tehát, hogy féltékeny szemei rövidesen megtalálták Fábiant, akit ki is végeztetett. Sírján olvasható a megtisztelő jelző: vértanu. Déciusznak szinte ideges féltékenysége, amellyel, úgy látszik, a római püspök tekintélyét a bíbor trón fontosságával tette egyenrangúvá — magyarázza meg ama tényt, hogy a római hívek Décius alatt nem is merték megkísérelni az új pápaválasztást, mivel biztosan tudták, hogy a halál fia. Azért 251 áprilisáig, vagyis Décius haláláig, tehát több mint egy éven át a római Egyháznak nem volt püspöke.

Karthágóban a rendelet kifüggesztése pillanatában azt kiabálták az utcán: Cipriánt az oroszlánok elé! A városnak ez a szent püspöke azonban még szükségesnek tartotta magát nyája részére, azért rejtekbe vonult, hogy onnét irányítsa a megfélemlített nyáj legeltetését. Alexandriában a »degkegyetlenebb rendelet» megjelenésekor a város nagy püspökét, Alex. Szent Dénest saját hívei ágyában rohanták meg, szinte ruhátlanul ragadták magukkal és helyezték biztonságba, nehogy már az első pillanatokban nélkülözniök kelljen bölcs püspökük jelenlétét. Ugyancsak meneküléshez folyamodott csodatevő Szent Gergely, a pontusi Cezárea püspöke is. Sajnos, Décius rendeletének első hatása sok hívőre végzetes volt és azért megfélemlítve a szigorú rendeletről, hittagadókká váltak. Ezért írja szomorúan Szent Ciprián: »A fenyegető ellenség első szavaira a testvérek igen nagy számban árulták el hitüket; nem az üldöztetés támadásától estek el, hanem saját akarati bukásuktól». Alex. Szent Dénes pedig azt állítja, hogy mindjárt kezdetben csodálatos módon beijedtek különösen az előkelők és hivatalnokok, azért sokan megtagadták Krisztust. Csodatevő Szent Gergely hazájában pedig úgy látszott, hogy amilyen gyorsan megtértek a lakosok ennek a szentnek az

apostolkodása folytán, éppolyan gyorsan el is hagyták hitüket a kínoktól való félelem miatt.

Következtethetünk arra, hogy ez az első általános nagy megrendülés különös jelleget kölcsönöz a Déciuszféle üldözésnek; ez pedig az, hogy pillanatra sikereket ért el a kormányhatalom. A gyenge, a gyáva és felemás keresztények azonnal beadták derekukat.

Déciusz üldözése minden eddiginél általánosabb volt.

A császári rendelet szövegét nem ismerjük, de a tényekből és az egykorúak tanuságából világosan áll előttünk, hogy a Déciusz-féle keresztényüldözés a legáltalánosabb volt; minden keresztényre kiterjedt.¹ Az összes addigi üldözéseket felülmúlta abban, hogy a szó legszorosabb értelmében minden keresztényt fejenként a törvény elé állított. Még a csecsemőknek is meg kellett jelenniök, mert azokat is a pogány oltárok elé hozatta. Szent Ciprián örvendezik a hitvallók nagy számán. Újjongva beszél róluk, amiből sejthetjük az üldözés általános, mindenre kiterjedő jellegét: «Íme itt van Krisztus katonáinak fehér zászlóalja... A győzelmes férfiakkal jönnek a nők is... Jönnek küzdelmeiknek kettős koronájával a szűzek is, sőt még gyermekek is, akik éveiket erényeikkel múlták fölül. Valamint az állhatatosak sokasága...» (De lapsis 2). Mindez igékből látható, Déciusz alatt

¹ Fölvetődhetik a kérdés, vajjon Déciusz a pogány alattvalókra is kötelezővé tette-e a jelentkezést, illetve az üldözést? Th. Mommsen (Röm. Strafrecht, 568), A. Ehrhardt (Das Christentum in röm. Reiche bis Konstantin, 1910, 37), P. M. Meyer (Libelli aus decianischen Christenverfolgung, 1910, 18), és A. Pieper (Christentum, röm. Kaisertum und heidn. Staat, 1907, 4) azt állítják, hogy Déciusz ediktuma a pogányokra is vonatkozott; ellenben G. Schoenaich (Die Christenverfolgung des Kaisers Decius, 1907, 10, 14) és Meyer i. m. 18 s. köv. mindenesetre feltetelezik azt, hogy az általános rendeleten kívül volt még egy, egyenesen a keresztényeket érintő pótrendelet is. A talált libellusok rámutatnak a déciuszi rendelet általános jellegére.

minden kor, nem és rang kivétel nélkül résztvett a hitért való küzdelemben.

Ügyszólván az összes püspököknek, papoknak, az egyháziaknak meg kellett jelenniök a bíróság előtt. A római papság nagy része börtönben sínylődött. A már említett és szentéletű püspökökön kívül, akik okosságból és elővigyázatosságból nem dobták oda magukat könnyelműen az üldözők karjaiba, meg kellett jelennie Szent Ákosnak, a pisidiai Antiochia püspökének, Nesztor-nak, a pamfiliai Magidos püspökének, akit le is fejeztek. Szent Babylas Antiochia püspöke és Szent Sándor Jeruzsálem püspöke szintén ekkor pecsételték meg vérükkel szent hitüket. Emellett nagyon sok alsóbbrendű pap, világi hívő lett vértanuvá. Pl. Alexandriában öt katona : Ammon, Zénon, Ptolemaeus, Ingenuus és Teofil nyerték el a vértanuság koronáját. Ugyanis egy keresztény vallásánál voltak jelen, akit arckifejezéssel, mimikával, kézzel-lábbal annyira buzdítottak a kitartásra, hogy utána őket is letartóztatták és elemésztették. Akik nem akartak a rendeletnek eleget tenni, szent püspökeik tanácsára elhagyták a városokat és elbujdostak a természet ölébe. Afrikában, Egyiptomban ez azt jelentette, hogy a sivatagba kellett vonulniok, ahol az éhségnek és a vadállatoknak lettek martalékává Krisztus vallása miatt. Alexandriai Szent Dénes határozottan mondja, hogy az egyiptomi Nilopolis város öreg, tiszteletreméltó püspöke, Chaeremon is elmenekült az arábiai sziklás hegyek közé. Mikor később többször keresésére mentek hívei, sem őt, sem családját, de még csontjaikat sem sikerült megtalálni (Euseb. VI. 42) ; valószínűleg a vadállatok ették meg. Még a tehetetleneknek is eleget kellett tenni a szigorú rendelet parancsának. Alexandriában pl. Julián nevű köszvényes ember, aki sem járni, sem állni nem volt képes, hordozható széken vitette magát két kereszténnyel a bíróság elé. Ezek közül az egyik mindjárt meg-

tagadta a hitet, a másik, Eunus nevű pedig Juliánnal együtt állhatatosak maradtak; ezért mindkettőt tevére ültették és valósággal agyonostorozták és verték a gúnyolódó csöcselék közepette. Ugyanekkor halt meg a hitért Szent Ágota szűz a szicíliai Cataniában. Mikor a bíró kérdésére azt mondta, hogy ő nemes és szabad ember családjából származott, ez csodálkozva kérdezte tőle, hogyan tudta a keresztények életmódját követni. De ő azt felelte, hogy annak van legnagyobb nemessége, aki Krisztusnak rabszolgája.

Szent Cipriántól tudjuk, hogy még a csecsemőket is be kellett mutatni a hatóságnak. «És nehogy valami még hiányozzék bűneik betetőzésére, még csecsemőiket is elvitték szüleik karjukra véve vagy vezetve. Így elvesztették a kisedek azt, amit születésük pillanatában megnyertek». (De lapsis 9.) Továbbá mint szemtanú így ír a nagy egyházatya: «Halljátok csak a történetet, amelyen jelen voltam és amelynek szemtanuja voltam: A szülők talán elmenekülve . . . kicsiny leányukat a dajka gondjára hagyták. A dajka az otthonhagyottat elvitte a hatósághoz.» De csodálkozva mondhatjuk: hiszen az ilyen csöppségeket nem tudták vallomásra bírni, tehát megidézésüknek nem volt célja. Halljuk csak tovább Cipriánt: «Az ott a bálvány előtt, ahova a nép összesereglett, mivel kora miatt húst még nem tudott enni, azért színborba mártott kenyeret adtak neki, amely azonban szintén a megjelentek áldozatából maradt fenn». (U. o. 24.) Alexandriában pedig egy 12 éves Dioscurus nevű fiút csak azért mentett föl a bíró, mivel nagyon fiatal volt.

Ezekből világos, hogy Décius rendeletének az volt a kitűzött célja, hogy az összes keresztényeket a pogány istenek előtti áldozatra kényszerítsék. Abban az esetben, ha valaki kora miatt erre képtelen volt, megelégedtek azzal, hogy valami külső és látszólagos ténnyel jelezte a pogánysághoz való csatlakozását.

A rendelet értelmében bizonyos napok voltak meghatározva a vallomástételre. «A hit kifürkészésére napok voltak kitűzve» (Cypr.); akik ezeken a napokon nem jelentek meg, keresztényeknek számítottak. (U. o. 3.) Akik tehát önkéntes száműzetésbe mentek, a pogány hatóságnál mint keresztények voltak elkönyvelve.

**Déciusz üldözése az eddigiéknél
kegyetlenebb volt.**

Az eddigi üldözések egyes helyi avagy személyi megnyilvánulásaikban nem nélkülözték a vadság és kegyetlenség vonásait. Mégis felette kegyetlennek kell mondanunk Décius üldözését, mivel a legválogatottabb kínzásokkal halmozta el keresztény áldozatait. Cyprián «szélszűszerű vadságnak» nevezi, amely rövid idő alatt elemi erővel akarta a kereszténységet a szó szoros értelmében elsöpörni. A többi eddigi üldözéseknél főképp azért volt kegyetlenebb, mivel előre megfontolt és bevallott célja az volt a vallatásnak és kínzásnak, hogy hittagadásra bírják a vértanút. Amely pillanatban ez sikerült, abban a momentumban el is bocsátották a keresztényt. A fő cél Décius közgeinél az volt, hogy a test fájdalmai, sajgó sebei által a lelket ostromolják meg. Ez sokszor a leglehetőlenebb kínzóeszközök alkalmazását adta a kormányzók kezébe. Legtöbbször azonban a dicső és diadalmas vértanuk állhatatosságán megtört minden kísérletük. Ily esetekben — ami eddig hallatlan volt — többször megtörtént, hogy az agyonvagdalt, agyonszurkált, kiéheztetett szegény vértanút szabadon bocsátották; mivel ugyanis céljukat meghiusítva látták, nem is kísérelték meg a lehetetlent. Hogy pedig ezek az esetek megtörténhettek, alapokuk abból magyarázható, hogy Décius emberei kimondották, hogy vértanukat nem akarnak szerezni a keresztények számára, nehogy ezzel

dicsőségüket növeljék. Azért a Déciusz alatt meghalt vértanuk legtöbbje nem is halálos ítélet következtében ontotta véré, hanem többnyire a borzasztó kínzások és lélekostromlások alatt lett Krisztus és az Egyház dicső vértanuja, hithőse.

Szent Ciprián előtt az egyik bukott keresztény azzal mentegetődzött, hogy lelke ugyan kész volt a hitvallásra, de a meg-megújuló förtelmes kegyetlenségek végre bevették azt. A mentegetődzésből azonban kiolvashatjuk a déciuszi eljárásrendszernek az elméletét. Azért itt adjuk a szent püspök által megörökített mentegetődző ígéket. (De lapsis 13.) «Bátran akartam ugyan küzdeni és eskümlre gondolva megragadtam az ájtatosság és hit fegyvereit, de a mérkőzésben engem, a hadakozót a különféle kínzások és hosszú gyötrelmek legyőztek. Elmém állhatatos, hitem erős maradt és az emésztő büntetésekkel sokáig megingathatatlanul küzdött lelkem, de midőn a legérzékenlenebb bírónak meg-megújuló kegyetlensége folytán egészen kifáradva, majd az ostorcsapások szaggattak, majd a vaskapocs tépett, majd ismét a láng égetett, testem a viaskodásban elhagyott, belső részeim felmondták a szolgálatot, azért nem is a lelkem, hanem testem lett hűtlenné a fájdalom miatt.» Ezek a szavak tényleg megindítók. Azonban ha a hitről, a legdrágább kincsről és Krisztusról van szó — nem adják kielégítő magyarázatát a hittagadásnak, sőt éppen az ellenkezőjét. Azért hevül a nagy pún és hevesvérű Ciprián és klasszikus rövidséggel kiáltja oda az ilyeneknek: «Krisztust ne tagadjátok meg, az örök haza és üdvösség elvesztésétől féljete!»

Déciusz kegyetlen üldöztetése folytán vérüket ontottak felsorolását meg sem kísérlm, mivel megszámlálhatatlanok. A föntebbiek megvilágítására mégis néhány kiválóbb példával akarok szolgálni.

A kínok szertelen változata.

Alexandriai Szent Dénes püspök állítja (Euseb. VI. 41), hogy e császár rendelete következtében annyi ember-telenséget követtek el a keresztények ellen, «hogy, amint az Úr előre megmondotta, ha lehetséges volna, még a választottak is megbotránkoznának». De mégis csak beigazolódtott Tertullian szava, hogy a keresztények vére, azoknak erőssége. A legkülönbébb szenvedések csak csodálatunkat váltják ki ama véres kor nagy jellemei iránt.

Alexandriában a bíró maga elé állíttatott egy libyai Makár nevű keresztényt és mivel a bíró sok, szinte könyörgő szavára sem tagadta meg hitét, elevenen elégettette. Tűz által lettek vértanuvá ugyanott Epimachus és Alexander, akik legyőzhetetlenek voltak a kínos faggatások közepette. Négy bátor nőt : a két Ammonáriát, Mercuriát és Dionysiát karddal végeztette ki a bíró, miután akkora állhatatosságot tanúsítottak, hogy a vallató elnök elszégyelte magát, mivel ezek a nők győzték le őt. Ischyron, aki egy magasabb római hivatalnoknak ügynöke volt, mivel annak felszólítására nem áldozott az isteneknek, sok kegyetlen sértegetés és gúnyolódás után ura hegyes karóval átszúrta és így lett vértanuvá. Optimus, Ázsia prokonzula, az Efezus melletti Coressus-vagy Prionhegy egy barlangjába élve befalaztatta Maximian, Jamblicus, Martinián, János, Dénes, Serápcion és Antoninus hitvallókat, akiket a későbbi legendák a hét alvó szentnek neveznek.¹ A kieszelt kínzásoknak rettetenes nemét látjuk Szent Trifon és Respicus fiatal vértanuknál. A császári követ Niceában (Bithynia) maga elé állította őket. Mikor nem tudott náluk eredményt

¹ Az élve befalazás többször előfordul a rómaiaknál. A hét alvóról szóló legenda keletkezését és alkatrészeit illetőleg vedd össze dr. Gálos Rezső : *A hétalvók legendája*. Kath. Szemle, 1912. XXVI. 618—633.

elérni, a legnagyobb hidegben mezítelenül kiköttette őket egy fához, ahol lábaik elfagytak. Majd szegekkel verték át lábaikat és így kényszerítették őket, hogy Niceán átvonuljanak. A követ mindezt azért tette, hogy hű legyen Déciusz rendeletéhez, amely szerint mindent meg kell kísérelni, hogy a keresztényeket hittagadásra bírják. Végre a követ könyörgésre fogta a dolgot és így szólt hozzájuk: «Legyetek részvétellel önmagatok és korotok iránt». Mivel azonban a diadalmas ifjakkal semmire sem tudott menni, lefejeztette őket.¹ Megszámlálhatatlan azok száma, akiket — mivel feleleteikkel legyőzték a hatóságot — száműztek és birtokaikat lefoglalták. Így az önkéntes és önmagukat száműzők számát még szaporították a hitük megvallása miatt földönfutókká váltak. Ekkor népesedtek be a puszták, ekkor kezdi meg remete Szent Pál az egyiptomi sivatagban a világtól elrejtett, szemlélődő életét és veti el a szerzetesek életmódjának legelső, termékeny magvát. Szent Ciprián leveleiből megtudjuk, hogy számtalan hitvalló a rettenetes római börtönökben halt meg az éhségtől, még mielőtt nyilvános vallomást tehetett volna szent hitéről. Karthágóban Mappalicus és társai még a szörnyű szenvedések alatt meghaltak. Hogy hittagadásra bírják őket, a prokonzul vaskapcsokkal tépette testüket, úgyhogy belső részeik is láthatókká váltak. Majd megismételték e szörnyű kínzásokat. Szent Ciprián szerint már nem is tagjaikat, hanem nyílt sebeiket tépázták. (Ep. 10.) Mappalicus még tréfált és oda-mondta a kormányzónak: No, holnap már megláthatod tusakodásunkat. Tényleg, másnap a megújított gyötrelmek közepette, mivel már úgyszólván minden vérüket elvesztették, kilehelték győzedelmes lelküket.

Nem csoda, hogy az ilyen véreslefolyású vallatások, amelyek a hatóságok részéről nem is annyira dühből és

¹ Ruinart: Acta SS. martyrum Tryphonis et Respicii. 371—375.

gyűlöletből, mint inkább felsőbb parancsból és abból a számításból eredtek, hogy a lelkeket megnyerjék — a népet és az utcai csőcseléket is önhatalmú lincselésekre ösztönözték. Éppen Karthágóban (Cypr. ep. 40) az utcai nép megtámadott egy csoport keresztényt, kövekkel dobálták őket, majd máglyát raktak és megégették őket. A keresztények közül egy Numidicus nevezetű bátor férfiú a közápor között is lelkesedve buzdította a többieket Krisztus megvallására. Még szemlélnie kellett azt is, hogy saját nejét oldala mellől elvigyék és szemeláttára megégessek. Ő maga is megégetve és a ködobásoktól megvérezve eszméletlenül maradt ott. Mindenki azt hitte, hogy a többiekkel együtt ő is meghalt. Másnap leánya, aki meghallotta a történeteket, aggódó gyermeki gondoskodással jött a helyszínre, ahol megtalálta atyja tetemét, amelyben az életnek egy kis szikrája volt még. A leány gondozásba vette atyját és Numidicus felgyógyult. Nemsokára azután Szent Ciprián külön ünnepi köriratban repeső örömmel jelentette, hogy Numidicust, Krisztus hőslélkű katonáját pappá szentelte. Képzeltetjük, mi csoda erőt jelentett egy ilyen lelkületű pap a karthágói egyházmegye számára.

Az embertelen lélekkufárok kudarcai.

A fönti ragyogó példák minden írásnál beszédesebben hirdetik azt a tényt, hogy Déciusznak jól kiszámított és előre megrágott módszere, amellyel kínok által akarta bevenni a lelkeket, nem sikerült. A vallatásnál a konok bírónak a császári meghagyáshoz való erős ragaszkodása szemben találta magát a hitvallók állhatatosságával. Legtöbbször a hithősök győztek. A bírók és kormányzók pedig szárnyszegetten vallották meg, hogy az úgynevezett állami érdekből kidolgozott déciuszi teória a levegőben lóg és kivihetetlen.

Már említettük és hangoztattuk, hogy a kínzatosokat ebben az üldözésben nem végcélként tekintették, hanem azok csak eszközül szolgáltak arra, hogy bármily módon kicsikarják a vértanukból a hittagadást és ezzel a hatóságok bürokratikus módon jelentést tehessenek a császárnak, sőt hízeleghessenek neki azzal, hogy mily sok és kiváló keresztényt sikerült kemény munka után a pogányságra visszavinni. De ha sehogysem sikerült a visszahódítás és a vértanu szervezete is kibírta a válogatott kínzásokat, akkor még szabadon is bocsátották. Erre legklasszikusabb példa Celerin hitvalló esete.

Afrikai származású volt, aki Rómában való tartózkodása alatt a többi kereszténnyel együtt fogságba került. Maga az üldözés feje, Déciusz elé került vallatásra. (Epist. Luciani in S. Cypr. 22. ; S. Cypr. ep. 39.)¹ Déciusz nem volt természeténél fogva vad, kegyetlen. Sajnos, azonban az ő elméleti tervezete a keresztények elpogányosítására végtelen sok kegyetlenség okozója lett. A császár maga előtt látva a fiatal Celerint, vallatni, majd kínoztatni kezdte. De a hitvalló oly bátorsággal és magávalragadó, tüneményes szóáradattal halmozta el vallomásában, hogy Lucián levele szerint valósággal megfélemlítette (deteruisti) az antikrisztus előhírnökét. Celerin fölséges, tündöklő hitvallásának és szembemondásának az lett az eredménye, hogy a császár nem győzhetvén meg, szabadon bocsátotta. Pedig már 19 napig bilincsekben és börtönben sínylődött, éhséget, szomjúságot állott ki, teste tele volt sebhelyekkel és a kínok jelvényeivel. De mivel nem tudta még maga a császár sem hitehagyóvá tenni, — elengedte fogságából ; Ciprián lektorra szentelte a karthágói egyház részére. Látjuk azt, hogy hová fejlődött

¹ «nam tu Deo volente ipsum anguem majorem, metatorem anti-christi non tantum confessus deterruisti vocibus illis et verbis deificis quibus scio quasi amatores fidei et zelotypi disciplinae Christi, in qua te novi vivacitate versari et gaudeo, vicisti.» Lucianus Celerino ed. Hartel, 573.

a pogány római bírák felfogása a keresztényekkel szemben. Két századon keresztül a bevádolt keresztény, ha megmaradt hitében, nem kerülhetett el büntetését. Traján óta csakis akkor kaphatott fölmentést, ha hittagadóvá lett; azelőtt még ez esetben sem. Most pedig Décius már abban az esetben is szabadon bocsátotta a hitvallót, ha keményen kitartott szent meggyőződésében, mivel a főcél a kínok általi hitehagyás kicsikarása volt. Ha ez nem sikerült, abbanhagyta a vallatást, mert vértanút nem akart szerezni a kereszténység számára.

Celerin hitvalló esete különös ismérve ennek az üldözésnek és hasonló példák a következő császárok alatt mindgyakrabban fordultak elő. Együttal már előjeleit képezték annak a nagy lefegyverzésnek, amelyet az Egyház legyőzhetetlenségével kierőszakolt a tehetetlen pogányságon. Egy-egy rést jelölnek ezek az esetek a pogányság egykor bevehetetlennek hitt fellegrvárán, amelyen keresztül a győzedelmes és krisztusi vallás átszüremkedett, nem azért, hogy fölrobbantsa, hanem hogy átalakítsa.

Egy másik kudarc! A pogány déciuszi politika harcba száll a keresztény tudományossággal Origenes személyében. (Euseb. VI. 39.) Az érzéketlen, féltékeny, lelketlen teória szembeszáll a zseniális ifjú keresztény szellemmel. A hatóság kiadta a parancsot, hogy Origenest addig kell kínozni, amíg renegáttá nem lesz. Ezért eddig «nem halott kínokat» (Rufin. HE. VI. 39) vesznek alkalmazásba. A gonosz lélek minden módot és eszközt kitalált (Euseb. u. o.), hogy ezt — az úgylátszik — az egész birodalmat megérő embert meghódíthassa. Origenes Julia Mammeát és annak fiát, Alexander Severus császárt hírnevén és lángelméjén keresztül Krisztus hitének megbecsülésére készítette, a Philippus-cézárok pedig tanítójukat tisztelték benne. Mily garral tapsolt volna Décius Rómája, ha most meg Origenes hódolt volna be. Kiadta tehát a

jelszót, hogy a Cezáreában elfogott nagy keresztény mesztert mindenféle módon kell kínozni, de úgy, hogy meg ne haljon. Eusebius szerint — aki olvasta Origenes leveleit szenvedéseiről — bilincseket viselt, eltúrta a megvasaltatás szégyenét; a legrettenetesebb pedig az lehetett számára, hogy lábait széjjelterpesztve, a kínzóeszköz egymástól különböző távolságban levő lyukaikba feszítették, miközben hátragörbítve oly helyzetbe került, hogy hasizmai könnyen megrepedhettek s így belső szervei is kifordulhattak volna. E kínzóeszköz mindegyik oldalán öt-öt lyuk volt. Az ötödik volt a legtávolabbi. Eusebius szerint Origenest egészen a negyedik lyukig feszítették. (Nervus, ξύλον; Allard II. 405.) Majd mellé tüzet gyújtottak és sütögetni kezdték tagjait, vigyáztak azonban, nehogy az égési sebek halálosak legyenek. Az ilyen rettenetes erőlködéseknek és embertelenségeknek is azonban csak az lett a vége, hogy Origenes továbbra is tántoríthatatlan maradt. A megismételt kínzások ellenére is a zsarnok Décius haláláig (251) viselte a szenvedéseket, ekkor kiszabadult és csak 254-ben halt meg sebeiben. Így győzött ismét a kitartás és keresztény bátorság a kegyetlen, pogány raffinéria fölött.

A már említett Optimus, Ázsia kormányzója, Efezus mellett (Lampsakos) három keresztényt: Andrászt, Pált és Nicomachust vallatta. Mivel kitartottak, kínzásnak vettette alá őket. Az utolsó pillanatban Nicomachus késznek nyilatkozott arra, hogy áldozzék az isteneknek, holott alig volt már élet benne. Ezt látva, egy 16 éves Dionysia nevű leány fölkiáltott: «Szerencsétlen! Azért, hogy egy órát szerezz magadnak az életből, elvesztetted az örökkévalóságot!» A prokonzul erre megkérdezte a leányt: Keresztény vagy? — Igen, felelé és siratom ezt a szerencsétlent, hogy nem tudott még egy pillanatig szenvedni az örökkévalóságért. Ekkor a prokonzul a

leányt is meg akarta hódítani, még pedig a következő aljas módon: «Te is áldozz, mint ő, avagy meg leszel becstelenítve és élve égettetlek meg». A csodálatos szűz felelé: «Az én Istenem erősebb náladnál, azért nem is félek fenyegetéseidtól. Ő majd ad nékem erőt a szenvedések elviselésére». Optimus András és Pált börtönbe veti, Dionysiát pedig két fiatalembernek adta át, akik magukkal hurcolták. De az Isten, aki a vértanuknak az állhatatosság nagy kegyelmét kölcsönözte, a szűzek erényét is megvédte. Dionysia szikrázó szemmel és túlvilági eréllyel szállt szembe az erényrablókkal. Őrzőangyala pedig szintén megfélemlítette az ifjakat, úgy-hogy azok is végre térdre rogytak előtte és elbocsátották. Másnap történt a két vértanu: András és Pál kivégeztetése. A vértanuk közelében egy leányt láttak, aki sírt és eképpen sóhajtozott: «Hogy veletek élhessek az égben, veletek együtt kérem a halált». Dionysia volt. Végre a prokonzul lefejeztette a bátor, legyőzhetetlen szűzet.¹

Szent Pionius vértanusága.

Nagyon jellemző és tanulságos Décius üldözésére Szent Pionius vallatása és vértanusága. Vértanusága történetét mint forrást szokás tekinteni erre az üldözésre, azért fontosabb részeit a következőkben ismertetem. (Ruinart I. 323—347.) Pionius és társainak története iskolapéldája annak, hogy a hatóságok még a sok ideodahurcolással, vallatással és túlságos jóakarattal is csak a hitvallók állhatatosságát akarták megvenni.

Szent Pionius szmirnai pap volt. Február 23-án Szent Polikárp vértanu évfordulóján misézett. Kevesen voltak jelen az istentiszteleten. Mindössze csak ketten, Asclepiades és Szabina keresztények. Hamarosan rajtuk ütöt-

¹ Acta SS. martyrum Petri, Andreae, Pauli et Dionysiae virginis, Ruinartnál I. 363—367.

tek a hatóság emberei Polemon vezetésével. Pionius pap, Asclepiades és Szabina meg is adták magukat, jelezve egyúttal, hogy inkább börtönbe mennek, minthogy hitüket megtagadják. Szmirna piacán vezették őket végig. Az egész lakosság a tereken, ablakokban, sőt a háztetőkön volt, hogy lássa e különös menetet. Feltűnést keltett az öreg Pionius, akiről tudták, hogy író és jó szónok. A piac közepén Polemon, a bíró így, szólt: Pionius, szükséges, hogy engedelmeskedjél és alkalmazkodj a császár rendeletéhez, akkor elkerülöd büntetésedet. Pionius erre, ahelyett, hogy a bíróhoz szólt volna, a néphez fordult és jó szónoki fogással így kezdte beszédét: Szmirna lakói, akik annyira szeretitek falaitok szépségét, városotok fényét, költőtök, Homérosz dicsőségét és ti zsidók, akik itt jelen vagytok, hallgassatok meg engem! Meg kell említenünk azt a szomorú körülményt, hogy Szmirnában, ebben az elpuhult görög városban nagyon sok keresztény megtagadta hitét. Azért Pionius arra kérte a népet, hogy ne vessék meg a hittagadó keresztényeket, hanem a halottaknak kijáró tisztelettel illessék őket Homérosz egy verse szerint (Odisea XXII. 412), amelyben azt mondja a költő, hogy nem szabad a halottak fölött örvendezni. Ezek a halottak a szerencsétlen keresztények, akik elhagyták a keresztény életmódot. Majd a zsidókhoz fordult és keményen megdorgálta őket a keresztények hittagadása fölötti örömük miatt. A tömeg legkevésbé sem zúdult fel a kemény szavak miatt, sőt közbeszólással igyekeztek Pioniust meggyőzni arról, hogy ne rohanjon a halálba. Pionius, hallgass ránk! Sok okod van neked arra, hogy szeresd az életet. Te, tiszta és kedves ember, méltó vagy az életre. Olyan jó élni és olyan édes a tiszta levegőt szívni! — Pionius azonban így oktatta őket: Igen, az élet és a napfény jó dolgok, de mi más fény után vágyódunk. Nem vetjük meg Isten eme ajándékait, de lemondunk róluk, hogy jobbakat

találjunk. Megdicsérlek benneteket azért, hogy szeretetetekre és tiszteletetekre méltónak tartatok engem. Azonban a ti igéitek gyanúsak előttem, azért is többre becslöm a nyílt gyűlöletet, mint a veszedelmes hízelgéseket. Polemon, az elnök ily szavakkal fordult Pioniusához : Ha nem akarsz áldozni, jöjj el legalább a templomba. Ime még ezzel is megelégedtek volna ! A hitvalló válaszolt : Nem válik javára szentéyeiteknek, hogy mi oda bemegyünk. — Tehát minden rábeszélés elől elzárkózol? — kérdezte a bíró. — Bár engedné meg az Isten, — felelte Pionius —, hogy meggyőzzek és kereszténnyé tegyelek benneteket ! — Erre azonban a bámészkodók közül néhányan felhördültek : Inkább égjünk el elevenen ! — Rosszabb lesz majd a halálutáni megégetésetek, — mondta Pionius. — Már többször láttuk a vértanuk palástolatlan, szinte pajzán jókedvét. Szabina is, amikor hallotta a pogányok közbekiáltásait, elkezdett mosolyogni. — Hát te is nevetsz? — kiáltották feléje. — Igen — felelé —, nevetek, ha Istennek is úgy tetszik és nem veszi rossz néven tőlünk, mivel mi keresztények vagyunk. Erre a keresztény nő megkapta a legszörnyűbb fenyegetést : Oly dolgokat fogsz elszenvedni, amilyenekre nem is gondolsz. Azok a nők, akik megtagadják az áldozást, az erkölcstelenség helyére hízelgők és kerítők társaságába kerülnek. — Csak az történhetik, amit Isten akar — felelé Szabina.

Ezek után Polemon a szokásos kérdéseket tette föl, hogy a perrendtartásnak formális menetet adjon. Mind a hárman kereszténynek vallották magukat. Pionius és Szabina azt mondták, hogy a Mindenható Istent imádják. Asclepiades a bíró ama kérdésére : Melyik Istent imádja? azt felelte : Krisztust ! Erre Polemon megjegyezte : Hogyan, hát van még más is? — A vértanu felelte : Nincs. Ő ugyanaz az Isten, mint akit egy perccel előbb megvallottunk. — Az ázsiai keresztény viszonyokra

jellemző az, hogy ott a montanista eretnkségek nagyon el voltak terjedve. Azért már a pogányok is észrevették a katolikus hit és az eretnek szekta közti különbséget. Azért tett ilyen kérdéseket Polemon : Mi a neved? — Keresztény. — Melyik egyházból? — A katolikusból. Ugyancsak így felelt Szabina is.

E vallatás után elvezették őket a börtönbe. Egész tömeg iramodott utánuk. Valaki tréfásan így szólt Asclepiades felé : Ime ez az emberke áldozni megy ! — De Pionius erőlyesen rászólt : Nem fog áldozni ! Másvalaki pedig így akart neki hízelegni : Hogyan lehetséges az, hogy te, aki oly tudós vagy, nem átalod a halált választani? — Nekem elveimhez hűnek kell maradnom, — mondta Pionius. A haláltól nem félek. Ezek után börtönbe zárták őket, ahová a többi keresztények az örök megvesztegetésével táplálékot vittek számukra. Pionius nem fogadta el. Sohasem voltam másnak terhére, most már késő volna elkezdni. E felelet miatt az örök is megsértődtek és sötét zárkába csukták őket. Ott imával, énekekkel töltötték az időt. Sokan látogatták meg itt őket azzal a szándékkal, hogy — különösen Pioniuszt — megnyerjék a pogány isteneknek. Azonban minden kísérletük hiábavaló volt.

Polemon most ismét mást gondolt ki. A hivatalos személyek jelenlétében kijelentette a szent hitvallóknak : Püspöktök már áldozott s a hatóság elrendelte, hogy ti is azonnal a templomba jöjjetek. — Mikor erőszakkal akarták őket a templomba vinni, a földre vetették magukat s mintegy az anyaföldbe kapaszkodtak. A vallatók, hogy nagyobb hatást gyakoroljanak rájuk, már előzőleg odavitték Szent Polikárp méltatlan utódját, a hittagadó Eudemon püspököt. Pionius még csak nem is szólt hozzá. A bíró azon kérdésére : Miért nem áldoztok? — felelék : Mert mi keresztények vagyunk. Mikor Asclepiadest és Szabinát fenyegetésekkel akarták eltéríteni, megszólalt

Pionius : Szégyeljétek magatokat ti hamis istenimádók és engedelmeskedjétek törvényeiteknek, amelyek szerint feladatotok büntetni, nem kényszeríteni. — Majd koszorút tettek Pionius fejére, amint azt az áldozók szokták tenni, ő azonban letépte azt, mire a türelmetlen nép kiabálásai között ismét visszahurcolták a börtönbe.

Amikor a helytartó könyörgésre fogja a dolgot.

Polemon csak városi helytartó volt, aki halálbüntetést nem szabhatott ki. Ázsia helytartója (prokonzul) nem Szmirnában, hanem Efezusban székelt. Ez időben jött bizonyos ügyének elintézése miatt Julius Proculus Quintiliánus prokonzul Szmirnába. A hős hitvallókat eléje vitték s ő a következő kérdéseket intézte Pioniushoz : Mi a neved? — felelte : Pionius. — A prokonzul felszólította : Áldozz ! — Nem ! — Milyen vallású vagy? — Katholikus. — Mi vagy a katolikusoknál? — A katolikus egyház papja vagyok. — Te voltál ezek mestere? — Én tanítottam őket. — Te bolondságot tanítottál. — Jámborságot ! — Micsoda jámborságot? — Az Isten iránti jámborságot, aki az eget, földet és tengert teremtetten. — Áldozz az egyszer ! — Én megtanultam imádni az élő Istent. — Mi az összes isteneket imádjuk, — mondta a prokonzul —, az eget és amik abban vannak. — Mit nézel az égre? Áldozz ! — Én nem az égre nézek, — mondta Pionius —, hanem Isten felé, aki az eget alkotta ! — Jupiter az — szolt a prokonzul —, aki az égben van, akivel az összes istenek és istennők uralkodnak ! Áldozz annak, aki az ég összes istenei fölött uralkodik ! — Ezekből látszik tehát, hogy a prokonzul mindenképpen meg akarja győzni Pioniust és szeretné, ha nem kellene elítélnie. Most azonban már a kínzathoz fordul. Kínpadra vonatja Pioniust s próbálja bevenni a hős vértanu lelkét. Közben Quintilián valósággal szenved, mivel úgy lát-

szott, hogy hatást aligha ér el. Így szólt ugyanis : Áldozz ! Nem ! — a hitvalló felelte. — Sokan áldoztak s így elkerülték a kínokat és élvezik az életet. — Áldozz ! — hangzik újra. — Nem áldozom ! — ismétli a vértanu. A prokonzul most már szinte könyörögve mondja : Áldozz ! — Nem ! — De micsoda rajongás ez, amellyel kész vagy még a halálba is rohanni ? — Nem vagyok én rajongó — felelte Pionius —, hanem az örök Isten tisztelője. — Quintilián meghökkenve kérdi : Mit mondasz ? Áldozz ! — Erre erélyesen felel a hitvalló : Azt hiszem, megértetted ! Én az örök Istent tisztetem. — A bíró már elfáradva ordítja : Áldozz az isteneknek ! — Pionius diadalmasan feleli : Nem tehetem !

Ekkor a helytartó sokat tanácskozott az egyik mellette levő tisztviselővel. Végre így szólt : Tehát nem engedsz ? Utoljára sem mutatsz bánatot ? — Nem — felelte Pionius. — A helytartó ismét természetes jóakaratról tett tanúságot és ügylátszik, valósággal irtózik attól, hogy Pionius halálra ítélje, miért is így szólt : Bármily hosszú időt engedek neked a gondolkodásra, hogy dönt-hess. — Nem kell — felelte Pionius. — A prokonzul magából kikelve mondá : Mivel annyira vágyódsz a halál után, élve foglak megégettetni.

Ezután a jegyző a helytartó nevében felolvasta a végleges ítéletet : «Elrendeljük, hogy Pionius, a szentségtörő ember, aki magát kereszténynek vallotta, az emberek megfélemlítésére s az istenek bosszújának kiengesztelésére a lángokba vettessék». — Az ítélet kihirdetése után elvezették a vesztőhelyre, hogy ugyanolyan halállal nyerje el a vértanuság pálmáját, mint Szmirna apostoli püspöke, Szent Polikárp. Már égett a máglya. Pionius egy karóhoz szegezték. A bámészkodó nép megsajnálta és így kiáltott feléje : Pionius ! ígérj engedelmességet és megszabadulsz ! — Pionius a kimondhatatlan kínok között így válaszolt : Éreztem a szegek fúródását, tudom, hogy

meg vagyok szegezve. Majd folytatta: Meg akartam halni, hogy értse meg az egész nép azt, hogy a halál után van feltámadás. — A láng- és füstgomolyag között lehetett látni örvendező arcvonásait, amint égi mosolyra derült s végre Áment mondva kiadta hős, vértanu lelkét.

Valószínű, bár a vértanuság leírója nem mondja, hogy vele együtt a másik kettő is meghalt Krisztus szent hitéért.

Szent Pionius vértanuságának e hiteles története azt bizonyítja, hogy sem Décius, sem a provinciák helytartói, sem maga a nép nem gyűlöletből ítélkezett most már a keresztények fölött. Láttunk esetet, hogy maga Décius is fölmentett és elbocsátott egy vádlottat (Celerinus), a helytartók, például Pionius bírái szintén jóindulatot akarnak tanusítani a vádlott krisztushívőkkel szemben. A nép egyenesen sajnálta őket. Annyian voltak már a keresztények és a mindennapi velük való érintkezésben annyira megszokták őket, hogy most már nem tudtak oly gonoszsággal és kegyetlenséggel viseltetni velük szemben, mint azelőtt. Itt pusztán csak arról volt szó, hogy egy ember — és pedig a császár — politikai felfogásának szerezzenek érvényt, amelynél fogva a birodalom belső egységének helyreállításáért a keresztényeket bármily kegyetlenséggel, gyötréssel, huza-vonával, erőszakoskodással, szóharccal próbára kellett tenni. Hogy ez nem sikerült, az a Pionius-féle óriási jellemeknek és az ő példát statuáló teljesítményüknek köszönhető, akik Déciusznak minden a kereszténység ellen irányuló törekvését megheusították.

Décius üldözése a leggyászosabb az eddigiek között. — A bukottak. — Következmények.

Décius üldöző rendelete villámcsapásként hatott a békés évtizedekben felnőtt keresztényekre. A hit-dolgai-

ban, de különösen a keresztény erkölcsökben a pogányokkal való házasságok révén engedtek a szent hit megkövetelte hősie, mondhatnók charizmatikus életmódból. Az üldözések Isten gondviseléséből a szent hit mélyítésére, a vértanúságok által mások előtt való megvallására és a folytonos készenlét által nagy elszánásokra, rajongásig menő, az apostoli időket jellemző buzdulásokra és állandó szigorú «krisztusi» életre neveltek. Ezek megszűnésével az általános fegyelem is lazult. Azért is nagyon sok keresztényt készületlenül talált a kitörő üldözés vihara.

Szent Ciprián panaszskodik, hogy «igen nagy számban» lettek hűtlenné. Láttuk, hogy az egész Szmírnában úgyszólván csak három keresztény maradt állhatatos: Pionius és két társa. Csodatevő Szent Gergely működési helyén, Pontusban az atya elárulta fiát, a fiú atyját s úgy látszott, hogy a nagy férfiú teljesen hiába dolgozott. Egyiptomban a hivatalnok keresztények és előkelőbbek azonnal elhagyták hitüket. Erre a sok aposztáziára Szent Ciprián szerint az okot a nagy anyagi és földi meggazdagodás utáni vágyban kell keresnünk. Maguk az egyháziak sem álltak hivatásuk magaslátán. Mások hazájukat jobban szerették hitüknél.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a hittagadóknak két faja volt. Az egyik fajta nem akarta megtagadni hitét, de mégis gyenge, ingadozó volt abban. Megszólt bennük a keresztény lelkiismeret és a jobb érzés, de a kereszténységben való elsatnyulás és ellaposodás miatt nem volt elég erejük a fölébredő lelkiismeret követésére. A vagyon, gazdagság, állás, család, haza vagy pogány barátaik rábeszélése megtörte ellenállásukat. Ezek a legutolsó pillanatig ingadoztak a vértanúság és a hittagadás között. A bíró szigorúsága, esetleg fenyegetései vagy pláne a kínzások aztán megtették hatásukat. Alexandriai Szent Dénes szerint némelyek oly ingadozó magatartást

tanúsítottak, hogy a körülálló nép kinevette őket. «Néme-lyek elhalványodtak és remegtek, mintha nem is nekik kellene áldozni, hanem őket áldoznák fel, úgyhogy a bámuló nép is nevetett rajtuk, mivel félénkeknek mutatkoztak mind a meghalásra, mind pedig a bálványoknak való áldozásra.» (Euseb. H. E. VI. 41.) Ezek a hittagadás után sok lelkiismeretfurdalást szenvedtek s a Déciusz-féle üldözés után megrohanták az Egyházat és bün-bocsánatot kértek.

A másik rész már gonoszságból és könnyelműségből tagadta meg Krisztust. Úgy látszik, sohasem hatott lel-
kük mélyéig a keresztény tanításnak boldogító kegyelme. Nem félték a bálványok elé menni. Önként keresték a lelki halált. A császári rendelet kihirdetésének pillanatá-
ban már késznek mutatkoztak a hittagadásra. Ezekhez intézi Szent Ciprián gyönyörű szavait. Színes és lángoló módon festi le gyengeségüket. Lelkiismeretükhöz szól. Majd csodálkozik árulásukon; majd ismét gúnyosan ostromozza szörnyű tettüket. (Cypr. De Lapsis 8.) «Várták volna meg legalább azt, hogy kényszerítve mentek volna (a kapitóliumhoz = városháza), hogy kérdőre vonták volna őket hitükért. Sokan már a csata előtt legyőzettek, összecsapás nélkül elestek, még azt sem engedték meg maguknak, hogy úgy lássék, mintha akaratuk ellenére áldoznának a bálványoknak. Önként futnak a fórumra, saját elhatározásukból sietnek a halálba, mintha már régen kívánták volna ezt, mintha megörültek volna az adott alkalomnak, amelyet talán már azelőtt is óhaj-
tottak . . . Nemde, amidőn a kapitóliumhoz jöttetek, ami-
kor a rettenetes bűntény beteljesítésére önként meg-
érkeztetek, járastok ingadozott, tekintetetek elhomályo-
sult, belsőtök reszketett, karjaitok megbénultak? Nemde, érzékeitek eltompultak, nyelvetek leragadt, beszéde-
tek elakadt? Hogyan is állhatott oda Isten szolgája, hogyan szólhatott és mondhatott le Krisztusról az, aki már az-

előtt lemondott az ördögről és a világról? Nemde, annak a megérkezettnek, aki így készült meghalni, az oltár volt máglyája?! Nem kellett volna-e az ördög oltárától, amely visszataszító bűztől füstölög, úgy irtóznia és menekülnie, mint életének sírjától, temetőjétől? Ó nyomorult, minek nálad az áldozat, miért készülsz bemutatni az áldozati eledelt? Hisz az oltáron magad vagy az áldozat, magadat adtad áldozati eledelül; feláldoztad üdvösségedet, reménységedet s hited a gyászos tűz martaléka lett.» Örök szavak, melyek az emberismerő és satekintetű Ciprián korhű tapasztalataiból származnak. E hittagadók legnagyobb bűne az volt, hogy önként adták oda hitüket és később sem törekedtek arra, hogy bűnbánatot tartsanak.

Ha pedig eltekintünk ama bukottak lelkiállapotától, akik hittagadásra adva magukat, abban meg is maradtak, az egykorúak tanúsága szerint a következő típusokat találjuk köztük: 1. Áldozók (sacrificantes), akik az istenek oltárai előtt eledeláldozatot mutattak be és teljesen úgy viselkedtek, mint a pogányok. 2. Tömjénezők (thurificantes), akik a hálványoltárok előtt égő tűzbe legalább néhány szem tömjént égettek el; ezeknek hittagadását egy gyöngé árnyalattal kisebb bűnnek tartották az előbbieknél. 3. Voltak olyan keresztények, akik el sem mentek a hatóságok elé és a pogány oltárhoz, hanem pénzért megnyerték a listavezető hivatalnokot, hogy az ő nevüket is beillesse az áldozók közé, mintha tényleg áldoztak volna (acta facientes). 4. Végre voltak olyanok, akik jó összeköttetések révén a hatóságoktól bizonyítványt szereztek ki, mintha áldoztak volna, hogy szükség esetén megmenthessék magukat a zaklatásoktól (libellatici).

A legsúlyosabb bünt azok követték el, akik az első és második csoportba tartoztak, de nagyon súlyos volt a másik kettőnek esése is, mert burkoltan ők is hittagadók lettek, mivel Krisztus nyílt parancsa ellenére szent hitüket és az Üdvözítőt nem merték megvallani. Ez utóbbiak

védekeztek ugyan a keresztények előtt, de ezek kerülték őket. Akik szerencsétlenségükre e különféle hittagadási eseteknek lettek alanyai, ha nem azok közé tartoztak, akik bukásukban megátalkodtak, Déciusz üldözése után, illetve a császár halálakor megbánva szörnyű vétkeiket, mindenképpen azon voltak, hogy az Egyháztól bűnbocsánatot nyerhessenek s ezért kérték visszavételüket. Mások azt gondolva, hogy úgysem tagadták meg szívükben a szent hitet, habár külsőleg tényleg megtették azt, az Úr asztalához merészkedtek s magukhoz vették a Legszentebbet, vagy az akkori szokás szerint házukba is elvitték azt. Ezeket az árulókat azonban maga az Úristen sujtotta megrendítő büntetésekkel, amint azt néhány esetben láthatjuk. Szent Ciprián írja (De lapsis 24, 26), hogy egy élteesebb nő, aki hittagadó volt, amint az Oltáriszentséget magához vette, rángatódzva és remegve összeesett. Egy másikat, midőn szekrénykéjét, amelyben az Úr testét — otthonában — őrizte, kinyitotta és a Legszentebbet «méltatlan kezekkel» érintette, az abból kicsapó lángok rettentették el. Egy harmadik pedig, aki kezében akarta azt otthonába vinni, mikor hazaért, kinyitván tenyerét, csak hamut talált abban.

A legtöbbben azonban nem merték ezt megtenni, hanem az Egyházba való visszavételükhöz a hitvallók közbenjárását kérték. Hitvallók voltak azok, akik a szent hitért bebörtönzést, kínokat, sebeket kaptak és szenvedtek el, de meg nem haltak. Az ő érdemeiket annyira becsülte az Egyház, hogy általuk a szigorú bünbánati fegyelmet, amellyel különben a bukottakat életfogytiglan sujtotta volna, megrövidítette. Ha tehát a börtönben vagy bilincsekben levő vértanuk, illetve hitvallók valaki számára bizonyítványt állítottak ki, amelyben a szerencsétlen elesett visszavételét kérték, ha a püspököknek úgy tetszett, visszavette vagy visszavetette rövidebb vagy hosszabb penitenciatartás után az Egyházba. Szent Cip-

riántól tudjuk azonban azt, hogy e zürzavaros években a visszatérések körül két irányú visszaélés volt tapasztalható. Az egyik a bukottak részéről merült föl azért, hogy bűneik mellett is egyszerre és azonnal kellő bünbánat nélkül akartak visszajönni az Egyházba. A másik hiba az önérdemeikkel kérkedő hitvallókban volt, akik az Egyház beleegyezése nélkül és komolytalanul bárkinek is osztogatták a visszatérési engedélyt (libellus). Ezen visszaélések ellen fakadt ki Szent Ciprián, aki az arany középúton haladt és a komoly bűnbánóknak hosszabb-rövidebb vezeklés után megengedte az egyházi közösséget.

Az Egyház még a legnagyobb bűnösöknek és hittagadóknak is, ha legalább halálos ágyukon megtértek, megadta a kibékülést és részesítette őket az Úr szent testében.

Az Egyház a bukottak halálos ágyánál.

A novaciánok és montanisták eretneksége éppen abban állott, hogy esztelen szigorúságukban azt állították, ha egy keresztény bálványimádással megtagadta Krisztust, soha többé az Egyházba nem fogadható. Ezzel szemben a jó anya, a katolikus Anyaszentegyház — az Úr példája szerint — még a legnagyobb bűnösöket is visszavette a közösségbe, ha bünbánatot tartottak.

Azért is jellemző képet nyújt alexandriai Szent Dénes elbeszélése a Déciusz-féle üldözés utóhatásáról, midőn (H. E. VI. 44) elmondja Serapion esetét. Serapion az üldözés viharában megtévedt és «áldozott» az isteneknek. Szörnyen megbánta tévedését. Bünbánatában, vezeklésében kitartó volt. «Nagyon gyakran kért bocsánatot, de senkisémmé méltatta figyelemre, mivel «áldozott» (a bálványoknak). Végre súlyos betegségbe esett, úgyhogy elvesztette beszélőképességét és érzékeinek használatát. Már három napig volt így élet-halál között. Negyedik napon kissé magához tért és így szólt kis unokájához :

Fiam, hát meddig tartóztattok még engem? Siess, hívj egy papot, hogy minél előbb feloldozzon engem. Mikor ezt kimondotta, ismét elvesztette hangját. A gyermek lihegve futott a papért, de az maga is beteg volt. Majd így folytatja Szent Dénes püspök: «Parancsban adtam ki, hogy a haldoklóknak, ha kérik — különösen ha már azelőtt is alázatosan esdekeltek érte —, adassék meg a megbocsátás, hogy így jó reménységgel eltelve távozzanak ez életből. A pap az Oltáriszentség kis részecskéjét adta át a fiúnak, meghagyván neki, hogy vízbe mártva nyujtsa azt az öregnek. A fiú a kis részecskével visszatért és még mielőtt belépett volna, már közeledtekor az öreg ember újra magához tért. — Megjöttél, fiam?! De látom, hogy a pap nem jöhetett. Cselekedj tehát gyorsan úgy, ahogyan azt a pap meghagyta néked. — A fiú a részecskét hamarosan vízbe mártotta és az öreg szájába tette, aki azt lassan lenyelve, azonnal kilehelte lelkét». Így az Egyház bocsánatával és lelkében a szent útravalóval halt meg az egykor hittagadó Serapion.

Ez a kép fölségesen bizonyítja a mindig praktikus és a lelkek javát szolgáló Egyház szent misszióját. Szinte a XX. századi beteglátogatás, illetve beteghezívás szent pillanatai elevenedtek fel előttünk. Serapion gyakori kérése azt bizonyítja, hogy tökéletesen megtért és megtérését az Egyház is elismerte, amidőn a püspök kívánságára — és a pap betegsége folytán annak egyenes utasítására — az Úr szent testével megerősítve és megnyugtatta engedik a boldog örökkévalóságba.

2. Valerián császár megsemmisítő kísérlete az Egyház ellen.

Déciusz császár nem számolt azzal, hogy míg a birodalom hitbeli egységesítésén dolgozott, titokban trónkövetelők és erős barbár seregek dőngették az állam belső

és külső falait. Amikor Thráciába vonult, hogy a gótok ellen hadat viseljen, azok bekerítették és miután saját fiát, Herennius Etruscust, szemeláttára nyíllal megölték, maga is az ellenség kezébe kerül, akik 251-ben felkoncolták. Mindenesetre szomorú megállapítás lehetett Déciusz részéről, ha ugyan még volt erre ideje, hogy célt tévesztve, hiába uralkodott, mivel nem a keresztények voltak birodalmának és trónjának legnagyobb ellenségei, hanem az Isten ostoraként működő barbár gótok. Déciusz legyőzése után a római katonák Gallust kiáltják ki császárnak (251—253), hogy tárgyaljon a győztes gótokkal és békét kössön velük. Ennek megtörténtével Gallus átvette az uralmat, de semmit sem tanult elődje szomorú sorsából. Kezdetben ugyan, kissé megijedve az elmúlt események miatt, nem bántotta a keresztényeket, mikor azonban az egyes tartományokat pestis és más járványok pusztították, a nép hangulata után indulva elrendelte az istenek megengesztelését. Mivel a keresztények ebben részt nem vehettek, üldözni kezdte őket. Legjelentősebb vértanuja a gallusi üldözésnek Szent Kornél pápa (251—53), akit Centocellebe (Civitavecchia) száműzetett, ahol a rossz bánásmód miatt mint vértanu halt meg sebeiben. Utódját, Szent Luciust szintén száműzette, aki később visszatérhetett ugyan Rómába, de nyolchavi uralkodás után meghalt.

Gallus folytatta volna üldözését, ha el nem éri a keresztényüldözők végzete. Mikor ugyanis a barbárok Pannonia ellen törtek, ő Emilián követet küldte ellenük. Ez le is győzte a barbárokat, de közben a katonák őt kiáltották ki császárnak. Erre Gallus egyik legjobb vezérét, Valeriánt hívta segítségül Emilián ellen; ez azonban Terni mellett Gallus ellen fordult, őt és fiát, Volusiánt legyőzte, akik a katonák bosszújának lettek áldozatai. Valeriánt saját csapatai kikiáltották augustussá, Emiliánt pedig saját katonái ölték meg és így Valerián váratlanul a római birodalom egyeduralkodója maradt (253—260).

**Valerián : a becsületes katona,
a rossz császár.**

Az egész római birodalom megnyugvással tekintett Valerián császárra. Hiszen talpig becsületes katona volt, aki mindenütt megállta helyét. Amellett már öregebb, éltesebb is volt, aki a gyermekuralkodók szeszélyeit, bűneit és szégyenletes, botránkoztató tetteit nem fogja követni. Tény az, hogy Valerián uralkodása első éveiben sok bölcseséget, józanságot és higgadtságot árult el. Politikai éleslátásáról tanuskodik azon intézkedése is, hogy mindjárt maga mellé vette társuralkodóul kiskorú fiát, Gallienust és később reábizta a nyugati tartományok megvédelmezését a barbárok betörései ellen.

Ügyes és körültekintő fejedelem volt Valerián, amíg vallási dolgokról nem volt szó. Ezzel a kérdéssel azonban egész eddig ő soha komolyan nem is foglalkozott, holott mint uralkodónak erre is kellett gondolnia. Egyéni puritán jelleme ugyan nagy hajlandóságot mutatott a keresztények tiszta, szeplőtelen, megbízható és romlatlan élete iránt s három éven át mindenben kedvezett is nekik. A keresztények annyira előzönlöttek még a császár környezetét és palotáját is, hogy Eusebius «Isten házának» nevezte azt (VII. 10). Ugyanő e császárt az eddigi római uralkodók között a keresztények legnagyobb jóakarójának nevezi. (U. o.)

Hogy a keresztények jóakarójából 257-ben azoknak egyik legnagyobb üldözője lett, annak okát, Allard szerint (III. 35 s köv.), elsősorban abban kell keresnünk, hogy a császári és állami pénztár a tönk szélére jutott. A császárok hamis pénzt verettek és eladósodtak. Viszont nem tudták felfogni azt, hogy honnét van a keresztényeknek annyi anyagi tehetsége, pénze és alamizsnája, amellyel a pogány államban valóságos társadalmi és szociális hivatást tölthetnek be. Tény, hogy épp a néhány évvel előbb

elhalt pápáról, Szent Kornélról jegyezték fel (Euseb. VI. 43. 12), hogy pápasága alatt 1500 szegény özvegyről gondoskodott a római keresztény hitközség. Azonkívül a római pápák segélyt küldtek még a legtávolabbi tartományokban sínylődő keresztények számára is. Szent István pápa például, mint alexandriai Szent Dénes írja (Euseb. VII. 5, 2), Szíria és Arábia egyházait segítette. Ilyen és hasonló tények kiszivárogtak a közvéleménybe is, ahol azonban a pogány rosszakarat és betegesen babonára való hajlandóság töméntelen kincsről beszélt, amelyet a keresztények igazságtalan módon szereztek. A könnyen hívő császár felült az ilyen híreknek, mert nem vette észre a keresztények elleni célzást és aknamunkát.

De föltétlen oka volt a császár pálfordulásának Macrianus egyiptomi bűvész, illetve mágus irigykedő, kaján, kereszténygyűlölettől fűtött besúgásai, amelyekkel a könnyen hívő és vallási dolgokban járatlan császárt Krisztus hívei ellen uszította. Ezzel a hajlékony császárt gonosz terveinek központjává és a legnagyobb keresztényüldözővé tette. Mindenesetre Macrianus legsikerültebb szemfényvesztése az volt, hogy a komolyan gondolkodó császár előtt az eddig megbecsült keresztényeket gyűlöttekké tudta tenni. Ezzel Valerián lelkének megbabonázója és varázslója lett. Mikor ez megtörtént, máris megkezdődött a keresztények véreinek ontása és pedig mint Lactantius, a ragyogótollú keresztény író mondja: «rövid idő alatt sok igaz vért ontott».

Valerián császár első rendelete. (257.)

Az üldözések megkezdésére a jeladás nem is késett sokáig. 257-ben megjelenik a császár rendelete, amely elég taktikával és még meglehetősen mérséklettel íródott. Látszik, hogy olyan felsőbb akarattól származik, amely még előbb nagy elismeréssel volt a kereszténységgel szem-

ben. Az ediktum szövegét nem tudjuk összeállítani, de a sok bírói eljárás lefolyásából eléggé fölismerhetjük. Nem követel egyenesen hittagadást, mint Déciusz rendelete, amely Krisztus megtagadását föltételezi, csak azt írja elő, hogy az impérium géniusának, az isteneknek áldozzanak és így legalább külsőleg alkalmazkodjanak a császár rendeletéhez. Azonban távol volt tőle, hogy Krisztus elvetését is követelje. Megelégszik külsőséggel. Azt nem rendeli, hogy Krisztus ellen foglaljanak állást, csak azt szabja ki, hogy valami áldozatot mutassanak be a pogány isteneknek.

Az ediktum második része megtiltja azt, hogy a keresztény temetőkbe, vagyis a katakombákba valaki belépjen ; jobban mondva állami felügyelet alá helyezi azokat. Más szóval ez azt jelentette, hogy szabad zaklatásnak lesznek kitéve a Krisztushívők még ott is, ahol legalább eddig — különösen pedig Septimius Severus óta — szabadnak érezhették magukat. A holtak és üldözöttek szent menedékhelye, a katakombba ezentúl megbecstelelítés, megszenteltségtelenítés tárgya lett. A pogányok ugyanis azt hitték, hogy az állítólagos sok kincset itt gyűjtötték össze az Egyház hívei.

Figyelemreméltó ezen rendeletnek a büntető része. Különlegesen csak az egyháziakról szól ; ha ezek nem áldoznak az isteneknek, száműzetésbe küldendők ; míg azelőtt ezért halálbüntetés járt volna. De már a katakombákba való belépés, vagy az istentiszteleten való rajtakapás halálbüntetést von maga után. Látszik, hogy az Egyházat testületi jogaitól, javaitól és ingó vagy ingatlan vagyonától akarták megfosztani. Jól mondja Vargha Dezső dr. a Valerián-féle üldözésre vonatkozólag : «Most alkalmazzák először a keresztényekre a collegia illicita hetairiák ellen hozott törvényeket. Ezért látjuk, hogy a katakombákban e korban titkos kijáratokat készítenek, az utakat hirtelen megszakítják, más fordulatokat adnak

azoknak, egyik folyosóból a másikba nem lépcsőkön, hanem odatámasztott létrákon közlekednek».¹ Különben a Valerián-féle üldözésnek ez a jellemző vonása. A kínzatás az utóbbi esetben megengedett volt, még pedig az előkelőket lefejezhették, az alacsonyrangúakat máglyára vagy vadállatok elé vethették.

Valerián első rendeletének következményei.

Ennek az üldöző rendeletnek következménye volt, hogy az Egyház két szemefényét, karthágói Szent Cipriánt és alexandriai Szent Dénes püspököket letartóztatták, Szent István pápát pedig ekkor vitték vértanúságra. Ugyanekkor a keresztények a katakombákban elzárták a könnyen hozzáférhető bejáratokat és titkos lejárókat nyitottak, amelyeket csak a beavatottak ismertek. Mindazonáltal a kirendelt kémek nagyon figyelték a keresztények búvóhelyeit. Ennek bizonyága, hogy minden óvatosságuk mellett is a fiatal Tarziciust, aki Krisztus szent testét alkarta elvinni a távolabbi keresztényeknek, a Szent Kallszt-katakomba közelében elfogták és mivel legdrágább kincsét, az Úr szent testét nem akarta e ragadozó dühös embereknek megmutatni és átadni, azért agyonkövezték az Oltáriszentség ezen vértanuját. Szent Damazusz pápa sírfömliratában Szent István első vértanu halálához hasonlítja e kedves és népszerű szent halálát.²

Ugyancsak a már előző évben a Via Salariaán élve eltemetett keresztény jegyesek, Szent Krizánt és Dária sírjához 257-ben a keresztények közül többen elzarándokol-

¹ Vargha Dezső dr. i. m. 77.

² A Damazus pápa által eszközölt sírfeliratnak egyik része így hangzik:

TARCIVM SANCTVM CHRISTI SACRAMENTA FERENTEM
CVM MALESANA MANVS PREMIERET VVLGARE PROFANIS
IPSE ANIMAM POTIVS VOLVIT DIMITTERE CAESVS PRODERE
QVAM CANIBVS RABIDIS COELESTIA MEMBRA

V. ö. P. L. (Migne) Carmen XVIII. 392.

tak, hogy e szent vértanuk évfordulóját szentmise bemutatásával megüljék. Mikor a pogány katonák ezt észrevették, a katakombába bejáratát egyszerűen befalazták, úgyhogy ott kellett éhhalált halniok.¹ Élve a földalatti temető foglyai lettek! Mikor a negyedik században e katakombára rátaláltak, Szent Krizánt és Dária sírja mellett sok férfi-, nő- és gyermekcsontvázra akadtak, továbbá oly több szent edényre is bukkantak, amelyeket a szent titkoknál használtak.

**Valerián második gyilkos
rendelete. (258.)**

Észrevehető, hogy az első rendeletből kifolyólag először a katakombákat avatták csataterré Valerián császár pribékjei, azért a legtöbb vértanuság ezek körül történt. A második ediktum már kegyetlenebb az elsőnél, mivel az egyháziakat, ha ellenszegülnek, nemcsak száműzetéssel, hanem rögtöni halállal bünteti. Szent Ciprián karthágói püspök, aki száműzetésben élt, a sok hírből megakarta tudni az igazságot, ezért elküldött Rómába, ahonnan követe hírül hozta, hogy a császár kiadta második szigorú rendeletét a keresztények ellen. (Ep. ad Succesum.) «Valerián leírt a szenátushoz, hogy a püspököket, papokat és szerpapokat azonnali halálbüntetéssel sujtsák. A szenátorok, a kiváló férfiak és római lovagok, elvesztve méltóságukat, javaiktól fosztassanak meg és ha javaiktól megfosztva tovább is kitartanak kereszténységük mellett, fejvesztéssel kell büntetni őket. A tisztas római úrnők pedig, javaik elkobzása mellett száműzetésbe küldendők, a császári alkalmazottak pedig, ha már előbb vallomást tettek, vagy jelenleg tesznek, hivataluktól megfosztva a császári birtokokra küldetnek.»²

¹ Szent Krizánt és Dária szenvedéstörténetét v. ö. Acta SS. Oct. X. 483; Allard i. m. III. 67—68.

² Epistula 81, 839—840.

Megint csak kitűnik Valerián tendenciája, amelynek egyetlen célja az volt, hogy a sok előkelő keresztény vagyónának elkobzása által a császár és az állam kasszája növekedjék; de egyúttal kitűnik embertelen kegyetlensége is, amikor az egyháziakat perrendtartás nélkül leöldösteti, sőt az állhatatos világiakat is már előre vértanúságra destinálja.

Valerián üldözéséből a föntebbieken kívül csak a következő nevezetesebb vértanukat említjük meg.

Vérpiros pápai trónon.

Szép az, ha a katona a csatában hal meg. Gyönyörű, ha a pap a szószéken esik össze. Nincs szebb és elismeréreméltóbb dolog, mintha valaki hivatását teljesítve, a kötelességtudás áldozata lesz. Így a második valeriáni rendelet után Rómában is, amikor rajtaütöttek II. Xystus pápán, amint épp trónszékén ülve a katakombában a szent titkot ünnepelte és az üldözők elől elmenekülő, saját életüket lopó, hithős keresztényeknek szentbeszédet tartott. Szent Ciprián levele szerint (ad Successum)¹ és Damazusz pápa fölíratából tudjuk, hogy ott a katakombában (Praetextatus) főpapi székében fejezték le. Mikor prédikáció közben a pogányok meglepték, híveit veszélyben látta, azért önként ajánlotta fel magát. A dühös katonák a főpapi ornátusban levő pápát megragadták és négy szerpapijával együtt a város prefektusa elé hurcolták. Ott arra ítélték, hogy főpapi székében fejezzék le. Mikor a pápát a városból a katakombába visszavezették, találkozott első szerpapijával, Szent Lőrinc levitával. A hagyomány szerint Lőrinc kérdezte püspökét: Atyám, hova mégy fiad nélkül? Hova mész te, a főpap, szerpapod

¹ Ugyanott 840: «Xistum autem in cimiterio animadversum sciatis VIII. id. Aug. die et cum eo diacones quattuor». II. Xystus pápa haláláról v. ö. P. Allard i. m. III., appendice C *San Sisto II non fu crocifisso*. (307—312.)

nélkül? A pápa felelte : Fiam, nem hagylak el téged. Te reád nagyobb harcok várnak ; szűnj meg sírni, mert három nap múlva utánam fogsz jönni. Közben a durva katonák a szent pápát tovább vezették és megérkezve Praetextatus katakombájába, visszaültették püspöki trónjára és lefejezték. A pápa vérével festette be a márványszéket. Ott esett el a kötelességtudás mezején, azon a helyen ontotta véré, ahonnet az igazságért hadakozott ; a szószéken, amely azóta annál fönségesebben hirdeti Szent II. Xystus bátorságát, hősi lelkületét és áldozatkészségét. Katakombában, annak is liturgikus termében és püspöki trónon meghalni, háromszorosan szép halál, de egyúttal gyalázatos útjelzője a Valerián-féle üldözésnek, amely a szent helyeket sem kímélte meg, hanem azokat is megszenteltelenítette.

Róma és Nyugat vértanui.

Szent II. Xystus lefejezésétől vérszemet kaptak a római hatóságok és mivel folyton kincsek után kutattak, jónak látták az Egyház vagyonának, edényeinek lefoglalását, amelynek kezelője Szent Lőrinc főszerpap volt. Szent Ambrustól és Prudentius V. századbeli költőtől tudjuk, hogy amikor ezt Lőrinc megneszelte, jól elkészült tervével. Mikor ugyanis Cornelius Saecularis, Róma prefektusa arra kényszerítette, hogy adja át az összes kincseket, ő erre időt kért magának, hogy összehordhassa a sok drágaságot. Azonban éppen ellenkezőjét cselekedte, mert mindent pénzzé téve, a szegények között szétosztotta azt. Mikor újra megjelent a prefektus előtt, magával vitte az összes szegényeket és rájuk mutatva mondá : Ime ezek az Egyház kincsei !¹ A prefektus haragjában

¹ Prudentius költő szerint ezt mondotta a szegényekre mutatva :

..... adistas velim
coramque dispositas opes
mirere (sic!) quas noster deus
praedives in sanctis habet.

arra ítélte, hogy elevenen égensék meg. A hagyomány szerint (Ambr. De officiis II. 41) azonban még a tüzes rostélyon sem hagyta el jókedve, mert mikor egyik oldalát már megsütötték, így szólt a pribékhez: Fordíts meg és egyél! Így halt meg Rómának egyik legnagyobb és legnépszerűbb szentje. Vele együtt azonban még sok más egyházi férfiú is vértanúságot szenvedett a szent hitért.

Minden valószínűség szerint ekkor szenvedett vértanúságot a viharos multú és nagy tekintélyű római keresztény tudós, Szent Hippolit is, aki egy időben még a pápával szemben is tudott magának híveket szerezni, amikor még Novacián szektájához tartozott. Botlásait később megbánva, Krisztus hitéért halt meg. Tekintélye és hírneve oly nagy volt, hogy ez időben ő az egyetlen férfiú, akinek a keresztények szobrot állítottak.¹ Ugyancsak Róma földjét áztatták vérükkel Valerián üldözése alatt Szent Protus és Jácint vértanuk, továbbá a következő előkelő és hőies lelkületű szent nők: Eugenia, Basilla, Rufina és Szekunda, valamint Szent Sztotéra. Szent

Videbis ingens atrium
fulgere vasis aureis
et per patentes porticus
structos talentis ordines.

(Peristephanon II. 169—176.)

A tüzes rostélyon megkínzott Szent Lőrinc a vértanuk humorával így szól a prefektushoz:

Converte partem corporis
satis crematum iugiter
et fac periculum, quid tuus
Vulcanus ardens egerit.

Praefectus inverti iubet,
tunc ille: coctum est, devora
et experimentum cape,
sit crudum an assum suavius.

(Peristephanon II. 401—408.)

¹ V. ö. dr. Zubriczky Aladár i. m. 196—208.

Szotérával együtt halt meg a 14 éves Szent Pongrác vértanu is.

Spanyolország Tarragona városának püspöke, Szent Fruktuózsus és ennek két szerpapja, Augur és Eulog is ekkor haltak meg Krisztusért.¹ A szent püspököt összes hívei követték a halál helyére, ahol két társával együtt máglyán adta ki nemes lelkét.

**Szent Cipriánnak, «a római istenek
ellenségé»-nek vértanúsága.**

Nagy esemény volt a 258. esztendőben Karthágó érsekének, Szent Cipriánnak halála. Jeles ember volt minden tekintetben. Nemcsak mint egyházfő, hanem mint hírneves szónok és író, valamint befolyásos egyén is érvényesítette polgári és társadalmi tekintélyét. Sokat köszönhet neki a pogány Karthágó, különösen azért, mert az elemi csapások idején Ciprián valóságos vigasztaló angyala volt a városnak. De a pogány türhetetlenség őt is halálra kereste. Már az első rendelet alkalmával (257) elfogták és Curubis városába száműzték. Onnét a következő évben visszahozták és mivel a második rendelet sokkal szigorúbb volt, sorsa csak a biztos halál lehetett. Vértanúságának hivatalos és hiteles leírása megvan.² Abból láthatjuk, hogy mily tiszteletteljesen beszéltek vele még az afrikai prokonzulok is; másrésről kiviláglik bölcsesége, amellyel papjainak tartózkodási helyét nem árulja el, továbbá határtalan állhatatossága. Előttünk áll igazi római, joviális és úri viselkedése, mivel utoljára még a bakóknak is 25 aranyat ajándékozott. Megjegyzendő, hogy úgyszólván egész hitközsége kinn volt lefejeztetésénél. A lefejeztetés indokolása igazán dicsőségére válik

¹ Ruinard i. m. II. 50—56. *Acta SS. martyrum Fructuosi Episcopi, Augurii et Eulogii, diaconorum*; Prudentius, Peristephanon VI. Hymnus in honor. beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi ecclesiae Tarracensis et Augurii et Eulogii diaconorum.

² C. Kirch i. m. 181—184. *Acta proconsularia*.

ennek a keresztény jellemóriásnak. Galerius Maximus prokonzul ugyanis ezeket mondta szemébe: «Sokáig éltél már szentségtörő módon — t. i. római felfogás szerint — aljas összeesküvésednek sok embert szereztél, a római istenek és a szent vallás ellenségévé lettél . . . mivel pedig a leggonoszabb bűnöket követted el, okulására kell szolgálnod mindazoknak, akiket «vétségedbe magaddal rántottál: véreddel kell tehát helyreállítanod a fegyelmet». — Mikor pedig fölolvasták előtte a bírói végzést, amely szerint: Thascius Cyprianus kard általi halálra ítéltetik. Hála Istennek! — felelte rá Ciprián püspök.

Ezután kivezették a vesztőhelyre, ahol szerpapjai segédkeztek neki ruhái levetésében. Hívei kendőket tettek eléje, hogy véréből megszentelt ereklyeként vihessék azt el magukkal. Majd saját kezével befödve arcát, várta a halálos csapást, amely alatt lehullott az egyháztörténelem egyik legnagyobb alakjának feje.

Mindenesetre feltűnő és jellemző, hogy a keresztények tömegének semmi bántódása nem volt. Ennek oka az, hogy Valerián egyelőre még csak az Egyház fejeit és az előkelőket végeztette ki.

Szent Ciprián halála jeladás volt a többi afrikai püspök és egyházi kivégzésére is. Kivégezték Successus püspököt is, akivel Szent Ciprián levelezett; a papok közül pedig egész sereget. Amikor a második rendelet megkezdte véres útját, Uticában mindjárt 258-ban (aug. 24.) nagy diadalt aratott. Mivel ott több mint 143 (Szent Ágoston szerint), talán 300 (Prudentius szerint)¹ keresztényt állítottak a prokonzul elé, akiket ez mind halálra ítélt. Ezek alkotják az úgynevezett Massa Candidá-t

¹ «Prosiluere alacres cursu rapido simul trecenti,
gurgite pulvereo mersos liquor aridus voravit
corpora candor habet, candor vehit ad superna mentes,
«candida massa» dehinc dici meruit per omne saeculum».
(Peristephanon XIII. 83—87.)

V. ö. Szent Ágoston, Enarrationes in psalm. XLIX. és sermo 306.

(fehér tömeget). Nagy számuk miatt mindig fölséges példaként állottak az egyház előtt. Azért kapták a csodálat kifejezésére a massa candida jelzöt; vagy talán inkább abból a körülményből kifolyólag, mert a hagyomány szerint (Prudentius) nagy meszes gödörbe ölték őket, vagy legalább is maradványaik itt letek nyugovó helyet.

A keleti keresztények sorsa.

Egyiptom nagy férfja, alexandriai Szent Dénes püspök Cipriánhoz hasonlóan célpontja volt a támadásoknak. Emilián prefektustól megidézve, egy Maximus nevű pap és három szerpap kíséretében jelent meg. Mivel nagy bátorsággal álltak ellen a kormányzó felszólításának, ez száműzette őket a lybiai pusztaságba. Szent Dénesnek sok vigaszban volt itt része, mert nagy ragaszkodással és szeretettel vették körül hívei és megosztották vele az út fáradalmait és a száműzetés keserű kenyerét. Először Kefróba, onnét a még egészségtelenebb Mareotica vidékére száműzték őket. Csakis a Valeriánnal történt nagy változás hozott javulást szomorú helyzetükre.¹

Ugyanez időben lett vértanu Palesztinában Priscus, Malchus és Sándor, akik önként ajánlották fel magukat a cezárei bírónak. Tették pedig ezt előbbeni gyávaságuk kiengesztelésére. A bíró vadállatok elé dobatta őket s így haltak vértanuhalált.

Aki méltatlan a vértanuságra.

Celesziriában egy Sapricius nevű antiochiai papot vezettek a császári követ elé. Sapricius páratlan hősiességgel vallotta meg az igaz Istent, mivel mint mondá: «a pogányok istenei ördögök». A követ elrendelte kínoztatását és mivel megvetette a császárok akaratát, fejvesztésre ítélte.

¹ V. ö. Eusebius VII 11, 3—11; Kirch i. m. 190—192.

Mikor Sapriciust, a bátor hitvallót a vesztőhelyre vezették, eléje vetette magát egy Nicefor nevű keresztény, az ő jó barátja, akivel kis összekoccanása volt. Nicefor azonban minden törekvése mellett sem tudott vele eddig kibékülni. Most tehát utoljára ment hozzá bocsánatért, eléje térdelve görcsösen így esdekelt hozzá: «Krisztus vértanuja, bocsáss meg nekem, mert vétkeztem ellened». De Sapricius reá sem tekintett. Háromszor borult eléje Nicefor, a hitvalló azonban hideg maradt vele szemben.

A vesztőhelyen azonban csodálatos dolog történt. Sapriciust is elvetette Isten. Ez az ember, aki bátor tudott lenni a kínok között a vallatásnál, a kardcsapástól megijedt. Mielőtt a bakó csapásra emelte volna kardját, Sapricius így szólt: «Ne vágjatok le, engedelmeskedem a császároknak, áldozok». Nicefor, amikor ezt látta, oda kiáltotta a hóhéroknak, hogy őt végezzék ki helyette, mert ugyanabban a Jézus Krisztusban hisz, akit Sapricius megtagadott. Végre is Nicefort fejeztette le a legátus.¹ Így vált egyetlen hiba, büszkesége miatt Sapricius méltatlanná a vértanúság hervadhatatlan koronájára.

Ebben az időben lehelte ki lelkét Szent Leó remete Licia tartomány Pataca nevű városában.² Csak azt kellett volna mondania: Nagyok az istenek, vagy az istenek a mi üdvözítőink. De ő ezt nem mondta. Ezért halálra hurcolták és addig kínozták, míg kiadta lelkét. Ugyancsak Valerián alatt szenvedett Krisztusért Szent Círil gyermek-hitvalló, akit előkelő szülei azért kergettek el házukból, mivel nem akarta Krisztust megtagadni. Először azzal akarták megfélemlíteni gyermeki szívét, hogy máglya elé állították és kardot villogtattak előtte. Mikor azonban mindezek után is komolyan kereszténynek vallotta magát, elemésztették.³

¹ Certamen Sancti magnique martyris Nicephori, Ruinart II. 93—103.

² Certamen SS. Leonis et Paregorii, Ruinart III. 263—270.

³ Martyrium S. Cyrilli, Ruinart II. 106—107.

**Valerián a római nép csúfsága
és szégyene lesz.**

Valerián császár uralkodásának utolsó éveiben az egész birodalom alapjaiban kezdett inogni. A barbárok köröskörül elemi erővel törtek az imperium határait. Afrikában a kabilok, északon az alemannok és gótok, keleten a perzsák nyugtalankodtak. Annak ellenére, hogy Valerián állandóan keleten, Antióchiában tartózkodott, mégsem tudott kisázsiai seregébe lelket önteni. A perzsák elleni háborúban vereséget-vereségre szenvedett. Végre alkudozásra határozta el magát. A föltétel perzsa részről az volt, hogy a császár személyesen jelenjék meg. Valerián ezt meg is tette, de az ellenséges perzsák azonnal lefoglák és magukkal hurcolták. Itt oly szégyenteljes helyzetbe jutott, ami nem egy császárnak, de bármely rómainak is becstelenségére szolgált. Szápor perzsa király ugyanis valahányszor lovára szállt, mindannyiszor Valerián nyakára, mint lépcsőre lépett és úgy ült lovára. Végre pedig megnyuzatva, bőrét kifesttette és országvilág előtt kifüggesztette. Ime, így bűnhődött a világnek egykori ura. Isten ujja volt ez, amely az Egyház ellenségét annyira megalázta. Lactantius írja, hogy Valerián miatt «a római név a barbárok előtt sokáig csúfság és nevetség tárgya volt». Ugyancsak ő mondja, hogy az a férfiú, aki egykor a keresztényeket szabadságuktól megfosztotta, bár fia Gallienus császár volt, ez mégsem tudta atyja számára megszerezni az elveszett szabadságot.¹ Valóban e császár sorsában és végzetében a keresztényeket üldöző, gögös cézárak gondviselészerű megaláztatását kell szemlélnünk.

Alexandriai Szent Dénes pedig azt engedi következtetni (Euseb. VII. 23.), hogy Valerián vereségének és

¹ Lactantius: *De mortibus persecutorum*, 5. «diu barbaris Romanum nomen ludibrio ac derisui esset.»

a seregében végbement árulásnak Macrianus, az ő hű tanácsadója volt az oka, aki a keresztények üldözésére is rávette. Mily nagy lehetett tehát Valerián csalódása nemcsak ellenségeiben, de saját hadseregében, vezéreiben és tanácsadóiban; holott igazi, jó alattvalóit, a keresztényeket vérig üldözte.

«. . . és ismét egy kevéssé és megláttok engem.»

Nem hiába vigasztalta így az Úr szomorú apostolait. A véres déciuszi, gallusi és Valerián-féle üldözések után egy kis enyhületi, lélegzési időt adott híveinek. Gallienus (260—68) Valerián fia türelmi rendeletet adott ki a keresztények javára és ismét megengedte nekik a katakombák látogatását. E császárnak jó szelleme érdemes neje, Szalonina volt, aki keresztény volt, amint azt a korabeli érmek sejtetni engedik. (Salonina Aug.—Augusta in pace.) Alatta majdnem egy évi üresedés után 259-ben a római püspöki széket Dénessel (259—268) töltötték be.

3. Aurelián császár a pogány «egyistenség» szolgálatában.

A békés Gallienus után († 268) a markánsabb és indulatosabb Claudius Gothicus (268—70) nyerte el a bíbort. Ideje nem is volt a kereszténységre gondolni, mivel folytonos belháborúk foglalták le. Védekeznie kellett ugyanis a trónbitorlókkal szemben. (Aureolus, Victorinus, Zenobia, Tetricus.) De ő volt az is, aki a római birodalmat megmentette a rettenetes gótoktól. Innen vette fel melléknevét is. A gót betöréseknek azonban, a balhiedelem szerint, a keresztények voltak okai, azért inkább a vidéki zendülések fanatizmusától fűtve, mint a császár akaratából kiáltottak a pogányok halált a keresztényekre.

Claudius halála után (pestisben, Sirmium mellett) a hadsereg *Aureliánt*, egy öregedő vezért kiáltott ki császárrá. (270—75.) Császárságra termett ember volt. Egyszerű, nyílt, parancsoló, katonás, erkölcsös jellem. Katonái erényei miatt félték és tisztelték. Három év alatt rendet teremtett az egész római világbirodalomban.

Aurelián a sirmiumi napisten (Mithras) egyik papnőjének volt a fia. Ez időben Sirmiumban volt a perzsa-szíriai Mithras napistennek szentélye. Tisztelete már mind általánosabbá lett és terjedése bizonyos értelemben a kereszténység rovására lopakodott a rómaiak szívébe. A Mithras-kultusznak voltak keresztségi, újjászületési, áldozati, engesztelő, tisztálkodási, bűnbocsátó ceremóniái. Sokban utánozta a keresztény szentségek és szertartások megnyilvánulásait.¹ Mithras lassan föl szívta, semlegesítette a többi istenek tiszteletének a pogányokra gyakorolt hatásait és egymaga lett az imperium hivatalos istene. Aurelián Mithrásznak hűséges híve volt. Győzelmeit neki tulajdonította, önmagát és sorsát neki ajánlotta, sőt az egész római államot a Sol istennek dedikálta.² Pénzein ez áll: Sol Dominus Imperii Romani — a nap a római császárság ura. Ezekben a babonás és előtte kegyeletes, még gyermekkorában magába szívott érzelmekben még jobban megerősödött akkor, amidőn Zenobia királynőt, a szíriai Palmyra uralkodónőjét Emesa fővárossal meghódította. Emesa a szíriai napisten főszentélye volt. Aurelián leborult a szentélyben őrzött fekete kő előtt, amely az istenséget szimbolizálta és imádta azt. Mikor pedig a főváros ismételt lázadással Aurelián haragját magára vonta, a várost földig leromboltatta, azt azonban megparancsolta, hogy

¹ V. ö. dr. Kühár Flóris: *Mithra és Krisztus*, Kath. Szemle, 1930. szept.—okt.; Tertullian: *De baptismo* 5 «nam et sacris quibusdam per lavacrum initiantur, Isis alicuius aut Mithrae».

² Aurelián pedig 274-ben hivatalosan elrendeli a Sol invictus tiszteletét. Kühár u. o. 825.

a szentélynek bántódása ne történjék. De a vad katonák elkeseredésükben azt is elpusztították. Ekkor megparancsolta, hogy a templomot előbbi formájában építsék föl, ő maga pedig Rómában, a Quirinálon állíttatott templomot istenének.

Igy győzte le Mithras, a legyőzhetetlen napisten Juppitert, Junót, Apollót, Marsot stb. . . és ezeket megsemmisítve, magának biztosította a kedélyek fölötti uralmat. Minden vallás és istenség meghajolt a külsőségekben kimerülő Mithras-kultusz előtt, csak a keresztény vallás és Krisztus nem. Innét magyarázható meg Aurelián folyton növekvő ellenszenve a keresztények iránt.

Aurelián viszonya az Egyházhoz.

Aurelián császár alapján véve nem volt a kereszténységnek ellensége. Pogány lelke előtt úgy lebegett a krisztusi hit, mint keletről jött vallás, ahonnan az ő Mithras kultusza is származott. Épp azért kezdetben talán még azt is remélte, hogy lassanként majd egygyé olvad Mithras kultuszával. Különben, hogy mily jól volt informálva a római Egyház egész szervezetéről, bizonyítja az a tény, hogy amidőn Zenóbia palmyrai királynő ellen vonult és Antiochiában megállapodott, a katolikusok egy nem mindennapi kérelmet terjesztettek eléje. Arra kérték a pogány császárt, hogy mivel az eretnek samosatai Pál püspök tévelyei folytán elveszítette a püspökséget, de mindemellett sem akarja elhagyni a püspöki lakot, hasson oda, hogy e kérelmük meghallgatást nyerjen. Aurelián csodálatos tisztánlátással azt felelte és parancsolta, hogy annak adják át a házat, akivel a keresztény vallás itáliai főpapjai és a római püspök levelezésben állnak.¹ Más szóval tisztában volt a pápa tekintélyével és az Egyház hierarchiai foko-

¹ Euseb. HE VII, 30, 18—19.

zatával. Tudta, hogy ez az Egyház az eretnekekével szemben előnyben részesítendő. Azért hozott kedvező ítéletet, amelynek értelmében samosatai Pált, az eretnek-keresztény püspököt, a pogány császár teszi ki püspöki palotájából, amelyet, Zenóbia királynő pártfogásában bízva, nem akart elhagyni.

A keresztényüldöző Aurelián.

Ismeretes Aurelián vallási meggyőződése és Mithras-kultusza. Amíg keleten győzelmet-győzelemre aratott, nem táplált lelkében gyűlöletet a keresztények ellen. Mikor azonban Galliában vetélytársa, Tetricus ellen kellett küzdenie, fellángolt szívében a bosszú érzete. Innét kezdve olvasunk gall vértanukról. Szent Reverián autuni püspök és társai ekkor haltak meg szent hitükért.¹ Troyesban Szent Julia és társai,² Szent Szabina,³ Szent Szancsián,⁴ Szent Kolumba⁵ és még sok más névtelen nyerte el a vértanui koronát. Aureliánnak a keresztények iránti gyűlölete mindinkább elkeseredetté vált. Valószínű azért is, mivel be kellett látnia, hogy a keresztények azok, akik nem osztoznak vele a napisten kultuszában. Azonkívül, a hamis besúgások révén az a gondolat is mindjobban megérlelődött benne, hogy a folytonos ellenséges betöréseknek a keresztények az okai, akik nem tartanak a római, pogány vallással; azt azonban elfelejtette, hogy ő is Mithrashoz pártolt, tehát idegen istent imádott. Hogy üldöző rendeletét a keresztények ellen kibocsátotta, az bizonyos, habár egész birodalmában kihirdetni nem tudta, mivel 275-ben Bizánc közelében erőszakos halál által múlt ki. Ott azonban, ahol a hatóságok az ő rendeletét megkapták, véres üldözést

¹ Acta Sanctorum, jún. I. 40—41.

² Acta SS. júl. V. 133—134.

³ Acta SS. jan. II. 937—939.

⁴ Acta SS. sept. II. 668—673.

⁵ Vincentius Bellovacensis: *Speculum historiale* XII. 104.

indítottak az Egyház ellen. Ezen üldözés következtében halt meg Szent Félix pápa és Itália városaiban sok krisztushívő. Így Sutriban Szent Félix, Szent Irén és Mustiola, Ostiában Szent Eutropius, Zozimus és Bonosa, Palermóban Szent Agapitus.

Aurelián utódai.

Aurelián utódai Tacitus (275—76), Probus (276—82), Carus, Carinus, Numerianus (282—84) nem üldözték az Egyházat, mivel idejük sem volt erre, hisz a folytonos belvillongások és külső támadások teljesen lekötötték figyelmüket. Rendszeres egyházüldözésről szó sem lehet. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a különböző vidékeken nem lettek volna vértanúk. Igenis találunk véres eseményeket e kérészéletű császárságok alatt is. Így például a pisidiai Antióchiában Szent Trofium és Sabbatius haltak meg kegyetlen kínok között, Pólában Szent Germán, Szent Hilár aquileai püspök és társai stb...¹ Mindez azonban szélcsend volt ahhoz a viharhoz, amely Dioklecián és társuralkodói alatt következett be Krisztus egyházára.

4. A Dioklecián-féle pusztító keresztényüldözés. (284—305.)

a) Néhány fogalomzavar eloszlatása.

Mindenekelőtt néhány fogalomzavart kell eloszlatnunk, ha a Dioklecián-féle keresztényüldözésről beszélünk. Nem kell azt hinnünk 1. hogy Dioklecián, mint

¹ Pl. Numerián császár alatt játszódik le Emesai Szent Julián orvos vértanúsága. V. ö. Paul Peeters: *La passion de S. Julien d'Émèse*, in *Analect. Bolland.* XLVII., 1929, 44—46; ellenben ugyancsak Numerián uralkodásának tulajdonított másik vértanúság t. i. Epiphani Szent Vazulé, nem egyéb, mint Philippus Arabs és Szent Babylos antióchiai püspök esetének legendáris újabb előadása. V. ö. P. Peeters *Anal. Boll.* 1930, 302—323.

római császár a világ fővárosában, Rómában székel. Nem ! Ő nem szerette Nyugatot. Mikor Numerián császár, az ő elődje, a perzsa frontról visszajövet Thráciában meghalt és a katonák Diokleciánt, a testőrség parancsnokát császárrá kiáltották, ez időtől kezdve, bár hosszú 21 évig uralkodott, talán összesen kétszer volt Rómában. 2. Tévedés volna továbbá azt hinni, hogy Dioklecián természeténél fogva kegyetlen, véreskező ember volt, aki rettenetes gyűlölettel viseltetett volna a keresztényekkel szemben. Ez nem mondható róla ! Ő becsületes katona volt és mint ilyen, a napistennek imádója, Mithrasnak föltétlen híve. Nem ereszkedett vallási vitákba, nem törődött azzal, hogy valaki a pogányságnak melyik ágához tartozik, vagy éppen a keresztény hitet vallja-e. Ebből a lelki állapotból magyarázhatjuk meg, hogy neje, Prisca és leánya, Valeria, valószínűleg keresztények voltak, de kétségkívül nagyon kedveztek a kereszténységnek. A nikodémiai császári palota pedig nyüzsgött a keresztényektől, akiket a császár mint «fiait» (Euseb.) úgy szeretett. A keresztények üldözésének gondolata Diokleciánban egészen más, külső behatásoktól származott. 3. Nem helytálló az a vélemény sem, hogy a Dioklecián-féle üldözést egyedül ez a császár idézte volna fel. Mivel 286-ban arra a meggyőződésre jutott, hogy az óriási római imperiumot egyedül nem képes a barbárok betörései ellen megvédelmezni, azért ez évben maga mellé vette Maximianus nevezetű pannóniai katonáját társcsászáruul, akire rábízta a birodalom egész nyugati részét, Milánó székhellyel. Azonban, mivel a birodalom megvédelése még így is bizonytalannak látszott, jöllehet a római katonákból a hagyományos harcias készség nem vészett ki teljesen, 292-ben a két részre osztott birodalmat négy részre darabolta és pedig úgy, hogy maga Dioklecián Nikomédiában őrködik Kisázsia, Sziria és Egyiptom fölött ; Galerius, az ő társ-

császára Sirmiumban (a Száva partján) Pannonia és a Balkán-államok fölött; Maximianus Milánóban Itália, Afrika, Rhetia, Noricum fölött; Constantius Chlorus pedig Trierben az egész rajnántúli Gallia (a mai Belgium, Hollandia) és Britannia fölött. A kereszténységhez való viszonyukról pedig tudnunk kell, hogy ezek közül Maximianus, Dioklecián és Galerius keresztényüldözők voltak, Constantius Chlorus azonban nem.

Amikor pedig 305-ben Dioklecián lemondott a trónról, bíborról, lemondatta Maximianust is, akkor a főcsászárok Galerius és Constantius, az alcászárok pedig Maximinus Daja és Severus, illetve Maxentius lettek.

b) Történeti háttér.

A Dioklecián-féle üldözés és annak egész komplexuma a kereszténység szenvedésének utolsó fejezete. Amint az eddig előadottakból ismeretes, az üldözéseknek négy pszichológiai stádiumát különböztethetjük meg. Az első Nérótól Trajánig, amikor a császárok és a nép vad kegyetlenséggel üldözték Krisztus híveit; a másodikban Traján császártól kezdődőleg maguk az államfők fékeztek a nép dühét leirataikkal; a harmadik Septimius Severustól tart (202), mikor a császárok számolva a kereszténység növekedésével, rendeletekkel akarták megszüntetni a keresztények előretörését; a negyedik stádium Déciusztól kezdve érvényesül, aki látva, hogy a kereszténység már-már egyenlővé lesz a pogánysággal, tüzzel-vassal arra törekedett, hogy a pogányságra nézve annyira veszedelmes kereszténységet tönkretégye.

Dioklecián alatt a kereszténység és pogányság viszonya, mondhatnók akuttá lett. Vallási szempontból valósággal versenytársaivá váltak a keresztények nem keresztény polgártársaiknak. Ennek oka pedig az, hogy Krisztus hívei nemcsak erkölcsi és lelki életképességükkel, fölényükkel, tisztultabb felfogással multák felül a

pogányságot, hanem helyyel-közzel már-már számban is elérték a sokistenhívőket. Ez különösen Kisázsia, ezenkívül Szíria és Egyiptomra áll. Nagy átlagban állíthatjuk, hogy ezen a területen a kereszténység majdnem a tartomány felét képezte. Egyes helyeken, pl. Bithyniában, Frigiában egész keresztény falvak, városok voltak. Nyugaton még kevesebb volt a számuk. Ez azonban rettenetes, szívszorító látvány volt a pogányok részére, mert ebből levonhatták a következményeket: ha oly sok üldöztetés ellenére is ennyire fejlődött a kereszténység számban, ha a sok rágalom, gúny, kinevetés, szellemi fegyver (neoplatonismus) ellenére nemhogy tönkrement volna, de inkább izmosodott, akkor tudhatták, hogy lassan — rendkívüli események közbejötté nélkül is — pusztulnia kell a pogányságnak, mint olyan-nak, amely nem alkalmas a római fönnhatóság alatt élő népek összetartására.

A probléma izgató része ott van, hogy ebben az időben, amint már hangoztattuk — talán szokatlannak tűnik föl — a pogányság is, azt lehetne mondani: egyistenhívő. Egy század óta (Septimius Severus) ugyanis a pogányok a perzsa-szíriai Mithras napisten körül csoportosultak. Ez a babonás, hitregés Sol, ez a «legyőzhetetlen»-nek nevezett isten megzavarta a rómaiak lelkiéletét és azok elvetették, avagy megkisebbitették Jupiter, Diána, Apolló stb. tiszteletét és beálltak a Mithras-kultusz ázsiai fantáziával kiépített misztériumának szolgálatába. Maga Dioklecián is ennek híve volt.¹ Annyira ment a Mithras-Napisten tiszteletének fejlesztése, hogy már Aurelián császár (270—75) a római birodalmat a napistennek, mint valami védő istenségnek

¹ «307-ben Carnuntumban (Deutsch-Altenburg) templomot épít Mithrának, a visszaállított állam védőjének.» Kühár i. h. 826. Dioklecián idejében a Mithras-kultusz különösképen úgy szerepel, mint a katonák vallása. Azért a katonai szolgálat sokszor annyit jelentett, mint a kereszténység megtagadása.

ajánlotta s a Sol invictissimus tényleg lenyomta a többi istenek és istenségek kultuszát. A pogányokat éppen az bosszantotta, hogy Krisztus imádása, istensége mindezek ellenére, hova-tovább mindjobban előretört, mivel a római nép mindig fogékonyabbá lett a kereszténység iránt. A rokonság, házasság révén pedig mindig többen és többen megismerték és megszerették a názáreti Krisztus hitét.

Gondolhatjuk ily körülmények között, hogy — ha az üldözés kitör — az nem vaktában (Néró), nemcsak félelemből (Domicián), nem esetlegesen (Antoninus Pius) történik, hanem abból a kiszámított és a Déciusztól inaugurált politikai nézetből és felfogásból fakad, hogy a kereszténységnek pusztulnia kell. Most már nem kiáltják: A keresztényeket az oroszlánok elé, most már nem öldösik őket halomra, mert így csak a kereszténység vértanuinak számát növelnék. Ezeket a «naív» fogásokat már a harmadik században lassan-lassan elhagyták, most inkább arra törekсенek, hogy hitehagyásra kényszerítsék őket és csak ha ez nem sikerül, akkor öljék meg. Ezt a módot kisebb fokban már alkalmazták eddig is Déciusz után.

Éppen a Dioklecián-féle üldözéssorozat mutatta meg, hogy az élet-halál harcban a kereszténység legyőzte a pogányságot; Krisztus, a napistenben való hitet.

c) Az üldözés tulajdonképpeni oka.

Fölmerül a kérdés, miben leli okát a különben türelmes Dioklecián részéről jövő keresztényüldözés?¹ Erre

¹ Legújában egy fiatal német író, Kurth Stade (*Der Politiker Diokletian und die letzte grosse Christenverfolgung*. Wiesbaden, 1926) Diokleciánnak a keresztények ellen foganatosított üldöző rendeleteit azzal látja megokoltnak, hogy a császárt konzervatív politikusnak kiáltja ki, aki a régi római szellemet igyekezett felújítani. Rendeletei a házasság védelméről és a manicheus-perzsa eretnekek kiirtásáról, tényleg erről is tanuskodnak. Hogy az egyház agresszíven viselkedett

nézve azt kell felelnünk, hogy annak tulajdonképpeni oka, lelke és mozgatója Galerius volt, a sirmiumi segédszászár. Ez a barbár, vadlelkű és hatalmas erejű uralkodó, aki úgy csöppent bele a hatalomba, olthatatlan gyűlölettel, vérengző, kegyetlen ellenszenvvel viseltetett a keresztények iránt. *Allard* Lactantius után ezt abból próbálja megmagyarázni, hogy anyja biztatta, uszította és ingerelte a keresztények ellen. És pedig azért, mert egy pogány istentisztelettel összefüggésben álló lakomán a keresztények nem jelentek meg. Galerius anyja istenségeinek renomóját féltve, ettől fogva mindent megtett, hogy heves, durva, üldözési mániájú támadásait megkezdhesse az ártatlan, szelídlelkű, ragyogó erkölcsű és szentéletű keresztény hívek ellen. Galerius, a klasszikus műveltségű és római hagyományokon felnőtt imperium trónján úgy fest, mint valami balkáni «kalandor».

Galerius, bár trónrajutásától kezdve üldözte a keresztényeket pannoniai és balkán államaiban, de aljas, kárörvendő lelke a közönséges üldözéssel nem elégedett meg. Azt akarta, hogy az egész széles római birodalmat a keresztény vér hullámai szeljék át és vérpárolgás, templomok pusztulása jelezze a kereszténység megsemmisülését. Ezért tehát erőszakos, támadó fellépését oda irányozta, hogy Diokleciánt, az ő ipát rávegye arra, hogy a keresztények ellen császári ediktumot adjon ki. Dioklecián erre nem volt kapható! De durvaságával és szemtelenségével oly hatással volt a félénk, beteges császárra, annyira sötétnek festette le és a közállapotokra veszedelmesnek adta ki a keresztényeket, hogy az öregedő

volna e császárral szemben, nem egészen helytálló vélemény. Ebben az időben ugyanis még a római császárnak is számolnia kellett volna az egyház befolyásával, de Dioklecián ezzel egyáltalában nem gondolt; sőt az erőteljesen és hatalmasan fejlődő kereszténységgel szemben Galerius közvetlen hatása alatt állt. V. ö. még Ernst Stein: *Geschichte des spätrömischen Reiches* I. 284—476. n. Chr. 1928. Az első fejezetnek címe: *Die Zeit Diocletians und der Wirren nach seiner Abdankung* (284—313).

császár ingadozni kezdett előbbi felfogásában. Galerius, hogy a császár ezen ingadozását kihasználja és kicsikarja tőle a neki tetsző véleményt, a legszemtelenebb, vakmerőbb és legkockázatosabb kalandokba bocsátkozott. Fölbíztatta és rávette Dioklecián barátait, hogy tudakolják meg Apolló jóslatait. Mindezek a keresztények ellen szóltak. Erre, 303. február 24-én kiadatta Diokleciánnak első rendeletét, amelyben ez megparancsolta, hogy a keresztények templomait le kell rombolni, szent könyveiket elkobozni. A római polgárok, ha nem áldoznak az isteneknek, elveszítik összes jogaikat, rabszolgáknak adják el őket s reményük sem lehet a fölszabadulásra. A rombolást mindjárt meg is kezdték Nikomédiában, ahol a kivezényelt katonaság a szép püspöki bazilikát néhány óra alatt földig rombolta. Megkezdődött a császári udvar személyzetének vallatása is és csak akkor látta Dioklecián, hogy mennyi a keresztény körülötte. A két császárnőt is ekkor vonták kérdőre, akik azonban nem mondták meg, hogy keresztények.

De úgy látszik, ez nem volt elég Galerius vérszomjas lelkének. Azért, hogy Dioklecián előtt a keresztények veszedelmes voltát bizonyítsa, fölguytatta a nikomédiai császári palotát és ördögi gonoszságból a keresztényekre fogta. A félénk, folytonosan gyengélkedő császár most már igazán hitt neki és éppen azért, hogy az Egyházat a legérzékenyebben büntesse, elrendelte az összes papok és püspökök bebörtönzését és az isteneknek való áldozásra kényszerítését. 303 szeptember 17-én megkezdődtek Dioklecián vicennálisai (= uralkodásának húszéves évfordulója). Ez alkalommal kiadta amnesztia-rendeletét és a bebörtönzötteket szabadon bocsátotta, azzal a föltétellel, ha áldoznak az isteneknek. Végre 304 elején halálbüntetés terhe alatt az összes keresztényeknek megparancsolta, hogy áldozzanak. Ennek a negyedik ediktumnak igazi szerzője megint csak Galerius

volt. Minthogy eddig jutott a dolog, az egész birodalomban — kivéve a Constancius által birtokolt részeket — megkezdődött a keresztények üldözése.¹

Mikor pedig a következő évben (305) Dioklecián és Maximilián a bűbort letették, ugyanakkor Severus, illetve Maxentius és keleten Maximinus Daja is átvették, sőt még kegyetlenebbül folytatták a keresztények üldözését.

d) Az üldözés jellege.

A Dioklecián-féle keresztény üldözés minden eddiginél kegyetlenebb volt. Meglátszik rajta a kétségbeesett, végső küzdelem utolsó erőfeszítése. A legembertelenebb és leghetetlenebb módot felhasználta a kereszténységnek kiirtására. Nem állította meg, nem csillapította ezt az őrült kegyetlenséget sem az öregkor tiszteletreméltósága, sem a csecsemők gyengesége, sem a nőnek gyengédsége, vagy a születés és származás előkelősége. A római keresztény *polgárt* éppúgy kínpadra vonszolta a bíró, mint az utolsó rabszolgát. Honnét magyarázható ez meg? Onnét, hogy Dioklecián első rendeletében megengedte, hogy azokat a római polgárokat, akik nem akarnak áldozni az isteneknek, minden erőszak, jogtalanság és büntetésnek vessék alá, azonkívül összes eddig élvezett jogaitól foszszák meg.

Annak a megmutatására, hogy mily kegyetlenséget követnek el a keresztény vértanukkal szemben, elég néhány hiteles (Eusebius) példára rámutatnunk.

Cezáreában Silvanus gazai papot és társait olyankép csonkították meg, hogy egyik lábszárának inait tüzes vassal elégették; ugyancsak másokat — nehéz még leírni is — megférfitlanítottak és így, megcsonkítva küldték a rettenetes bányamunkára. Pétert, Dioklecián császár udvari főemberét, mivel nem tagadta meg Krisz-

¹ Minderről részletesen tudósít Lactantius, a Dioklecián nikomédiai udvarában élő szemtanú. De mort. persec. 9—16.

tust, a császár jelenlétében kínpadra húzták, ott kifeszítették, oldalait vaskapcsokkal szaggatták, sebeibe sóval kevert ecetet öntöttek és miután így megkínozták, máglyára vitték és elégették. Gázában (301) elevenen nyúzták meg a keresztényeket. Hát ez nem bosszú, gyűlölet, nem a teljes kiirtásra való törekvés? !

**Sciscia püspöke — Savaria (Szombathely)
vértanuja. (309.)**

A Galerius-féle üldözés embertelen jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint Szent Quirinusnak, az agg scisciai püspöknek erőszakos halála. Vértanúságának története azért is érdekel bennünket, mivel honi földünkön, Savariában (a mai Szombathelyen) halt meg Krisztus hitéért. (Ruinart, III. 165—72.)¹

Szent Quirin a mai Horvátországban fekvő, egykori Sciscia (Sziszek) püspöke volt. Amikor meghallotta, hogy Maximus bíró el akarja őt fogatni, a várost elhagyta. Közben azonban mégis rajtaütöttek és Maximus elé hurcolták. Öreg korát megszegyenítő bátorsággal felel meg a föltett kérdésekre. Mikor a bíró afelől tudakozódik tőle, hogy hová akart menekülni, ő találóan így válaszolt : nem menekültem, hanem csak Uramnak parancsát teljesítettem ; számunkra ugyanis írva van : Mikor pedig üldöznek titeket egyik városban, fussatok a másikba. Maximus kíváncsian kérdi tőle : Ki parancsolta ezt? A szent püspök meggyőződéssel felelte : Krisztus, az igaz Isten. Mikor a bíró azzal fenyegette, hogy ha nem engedelmeskedik a császár parancsának és nem áldoz az isteneknek, megkínoztatja, ő a parancsnak nem tett eleget. Erre a bíró megvesszőztette. A vesszőzés közben Maximus azzal kecsegteti, ha elhagyja a kereszténységet, Jupiter főpapjává lesz, ha nem : elküldi Amantius hely-

¹ Legújabban szenvedésének történetét közli Balogh Albin : *Pannónia őskereszténysége* c. munkájában, Budapest, 1932, 70—75.

tartóhoz Savariába, aki halálra fogja őt ítélni. Quirin a vesszőcsapások alatt eme emlékezetes szavakat mondja : Most járok el igazán papi hivatalomban, igazán most vagyok pap, mivel önmagam áldozatul ajánlom föl az igaz Istennek. Erre a bős Maximus megparancsolja, hogy zárják börtönbe és verjék bilincsekbe. Ott azonban oly hősiezen viselkedett és oly sokat imádkozott, hogy Marcellus börtönőrt megtérítette.

Scisciából elvezették, elhurcolták Amantius prokonzulhoz Savariába. Mivel ez nem volt odahaza, azért utána szállítják Scarabantia (Sopron) felé. Amantius Savariába küldeti vissza és ott kéreti maga elé. A prokonzul Savaria színkörében vallatja a keresztény Pannonia szemefényét, Quirinust. Ritkán látott Savaria ily ünnepléses pillanatokat. Amantius mindenekelőtt megkérdezte tőle, vajjon igazak-e a Maximustól felsorakoztatott vádak? Quirin a vádakát feltűntető feleletet ad : Scisciában az igaz Istent már megvallottam, Őt tiszteltem mindig, Őt őrzöm szívemben és Tőle, aki egy és igaz Isten, senki sem tud elszakítani. Amantius részvétellel jelenti neki, hogy fájlalna, ha agg kora ellenére meg kellene őt vesszőztetnie. Quirin fiatalos bátorsággal válaszolja : koromra ne légy tekintettel, mivel a sértetlen hit minden szenvedésnél erősebbé képes azt tenni. Az én hitvallásom a kínok között nem fogyatkozik meg, sem a jelen élet felkínálása nem változtatja meg, sőt a legkeserűbb halálfenyegetés sem zavarja meg lelkiütem szilárdságát. Amantius elcsodálkozott azon, hogy hajthatatlanságával halálveszedelemnek teszi ki magát. Megtanultam az én Istenemtől, mondta továbbá Quirin, hogy arra az életre kell bejutnom, amely a halál után új halállal nem szakad meg.

Ezután a helytartó vízbefojtásra ítélte. Ennek következtében a közeli Sybaris (Gyöngyös) folyó hídjára vitette, ahol malomkövet kötve nyakára, beledobatta

a szent férfiút a folyóba. Mielőtt azonban beledobták volna a folyóba, utoljára még beszédet intézett a körülálló savariai keresztényekhez. Prudentius V. századbéli költő szerint ebben kérte a félékeny híveket, hogy erősödjenek meg a hitben és az ő kegyetlen halála ne ijessze el őket a hitnek bátor megvallásától.¹

Szent Quirin testét a keresztény hívek az ősi Savaria soproni kapujánál fekvő bazilikába helyezték el, vértanúsága helyén pedig imaházakat emeltek neki. Mikor a népvándorlás idején a barbárok elpusztították a keresztény emlékeket, akkor az V. század elején a keresztények Szent Quirin drága ereklyéit Rómába vitték, ahol Szent Sebestyén katakombájában temették el.

A sok huza-vona, pereskedés, fenyegetés, bebörtönzés, megvesszőztatás és a vízbefojtás eléggé bizonykodnak Galerius erőszakos és zsarnok uralma mellett.

A lelket kínozzák.

Még inkább elárulja kegyetlen szándékukat az a körülmény, hogy a bírúk és kínzók főcélja nem a testi kínok földidézése volt, hanem hogy a lelket kínozzák, gyötörjék és így hitehagyásra bírják. A léleknek bármily úton történő megostromlása és bevétele volt a főelv. Már Décius óta nem volt szándékuk a keresztények dicsőségére vértanukat gyártani, hanem a már vértanu lelket is hitehagyásra bírni. Erre szolgált az az eszköz, hogy az erősakarátú hitvalló gyötrődésekor odahívták rokonait, azért, hogy a megtagadott rokoni érzelmek látszó-

¹ Nil ipse proprii memor
Inter stagna periculi,
Confirmat pia pectora,
Verbis mitificis rogans,
Ne quem talia terreant,
Neu constans titubet fides,
Aut poenam putet emori.

(Peristephanon, Hymnus 7, 39—45.)

lagos kegyetlenségével Krisztust megtagadtassák velük. Arián thebai kormányzó maga elé hívatta a keresztény Timótót, hogy áldozzék az isteneknek. A vértanu állhatatosan viselkedett. Vallatás közben az egyik katona megemlítette, hogy húsz napja házasodott meg. Erre a kormányzó Timót ifjú nejét felöltöztette legdíszesebb ruhájába és elvezettette férje börtönébe. A fiatal nő sírángozott, kérte urát, hogy ne hagyja el őt. Képzeltető, mily fájdalmat okozott ez Timótnak, aki azonban oly hősieen viselkedett, hogy nejét is a vértanuságra föllelkesítve, együtt mentek a halálba. A kormányzó, hogy utolsó lehelletig gyötörje őket, keresztre feszítettette mindkettőt és pedig egymással szemben. Kilenc napig függtek a keresztfán, míg végre az éhségtől haltak meg, de egymást az utolsó pillanatig lelkesítették. (AA. SS. Maj. I.) Ez időben (304) taszították folyóba Sirmium (Mitrovica) fiatal püspökét is, Irént. A bíró faggatta: Legkegyelmesebb császáraink választást engednek, vagy áldozol, vagy meghalsz. Kötelességem inkább a halált választani, mondta Irén. Kínzatás közben azt kérdezte a kormányzó: No, mit szólna Irén! Nem akarsz áldozni? — Ha jól megvallom hitemet, áldozom az én Istenemnek, válaszolta ő. A bíró látván, hogy semmire sem megy, beengedte hozzá atyját, anyját és hozzátartozóit. Ezek lábaihoz borultak és esengve kérték, legyen irántuk irgalommal, részvéttel. Probus, a kormányzó bátorította: Rajta, indulj meg ennyi könnytől... áldoz! Én az örökkévalóságra gondolok és nem áldozom, mondta Irén. Végre is fejvesztésre ítélve, a Száva hídján lefejezték, testét pedig a folyóba dobták.¹ (Ruinart I. 157—160.) Ime! nem lelki gyötrellemel akarták-e megnyerni Irént a hittagadásnak?

Fülöp, thráciai keresztényt — miután kijelentette, hogy nem áldozik az isteneknek — a bíró, Bassus, arra

¹ V. ö. Ruinart, I. 157—160; Balogh Albin: *Pannónia őskeresztény sége*, i. m. 59—64.

kérte, hogy legalább a város szerencséjéért áldozzék. Behozatta a szerencse istennő: Fortuna szobrát s így csábította: «Nézz oda, mily szépséges Fortuna isten-asszony szobra, mily vidám tekintete van és milyen kedvesen fogadja mindenki hódolatát!... Nektek tetszhetik, mert imádjátok... engem nem tud elszakítani Istenemtől — felelte Fülöp. — De tekints Herkules szobrára, mily szép még nagy vadságában is». Így kínozták a szegény vértanu lelkét, minden fonalat erősebbé akartak sodorni, amely a hitvallót a pogánysághoz köthetné.

Telicát, egy afrikai keresztényt — 30 keresztény társával — mivel vasárnap szentmisén volt, elfogták. Anolinus prokonzul azt sem tűrte, hogy legalább a kínpadon békén imádkozzék Krisztushoz. — Most kezded csak érezni a kínokat, amelyek számodra vannak fenntartva, — így bosszantotta; ő azonban így válaszolt: A dicsőségért teszem; hála a királyok királyának. — Cilicia Egea városában Lisias prokonzul Domnina keresztény nőt a pribékek kezébe adta, de mielőtt ruháitól megfosztották volna, megvesszőzés miatt kiadta lelkét. Thermillát, aki azt felelte, hogy csak az örök tüztől fél, a bíró Lisias, arra ítélte, hogy arculverjék és lábait összekötözve megkínozzák. Mikor pedig kijelentette, hogy 23 éve özvegy, börtben és imádságban él, a prokonzul, hogy megszegyenítse, lenyiratta haját, azután tövisekkel megkoronáztatta és láncra verve négy karóhoz köttette.

Jaj a keresztény nőknek!

Főntebb mondtuk, hogy Dioklecián első keresztény-üldöző rendeletével minden zaklatásnak, jogtalanságnak, veszélynek és becstelenségnek tette ki még a született római polgárokat is, ha meg nem tagadták Krisztus hitét. Így például Rómában Szent Ágnes előkelő szűzet megbecstelenítéssel akarták Krisztus hitétől eltántorítani.

(Prudentius.) E tény pedig, mint szomorú bizonyíték egyúttal azt is mutatja, hogy mily kevésbé voltak válogatóságok a pogányok az eltérítés, hitehagyás, hittagadás lehetőségének megejtésében. De egyúttal mutatja kegyetlenségüket is, mert a legnagyobb lelki kínokat, borzadást és félelmet okozták a keresztény szűzeknek. Az pedig tudni való dolog, hogy főleg Maximinus keleti és Maxentius itáliai császárok a keresztény nőket csábítással, élvezetek kínálásával igyekeztek eltántorítani a hit-től, ha pedig ez nem sikerült, megbecstelenítéssel fenyegették őket. Különösen Maximinus területén fordultak elő ilyen esetek. Azonban állatias tervük legtöbbször nem sikerült, mert a gyenge nők oly makacsságot fejtettek ki, hogy erényük megőrzéséért inkább vértanúságot szenvedtek. Maximinus azokat a nőket, akik önhibájukon kívül oly szerencsétlenek voltak, hogy neki megtetszettek, erőszakkal elragadta. Így szakította el vad erőszakkal a jegyest jegyesétől, a szűzeket szülőiktől. Kevés császár volt oly fékezetlen, szabad erkölcsű és élvezet hajhászó, mint ő. Lactantius mondja, hogy emberei állandóan gondoskodtak arról, hogy zabolátlan uruknak kegyét e tekintetben is kiérdemeljék. Az a nő, aki ellen mert állni az erőszakoskodásnak — a fölségsértés bűnét vonta magára és ezért vízbefojtással bűnhődött. Lactantius szerint: Maximinus egész keletet csak szórakozására és vágyainak kielégítésére használta.

E tekintetben csak egy akadálya volt: *a keresztény nő*, aki megtanulta Krisztustól, hogy jobb csonkán bemenni az Isten országába, mint bűn által azt elveszteni. Antióchiában, ahol ez az aljas császár székel, különösen sok keresztény nő lett merényleteinek áldozatává. Egy ízben a császár emberei megjelentek szent Pelágia szűz szüleinek házában, hogy őt elragadják. Szerencsétlenségére csak egyedül volt otthon. Tudta már mi fog következni. Megkérte tehát őket, hogy bemehessen ruhát váltani.

Eltávozva felment a terrasra és onnét a mélységbe vetve magát, a legszebb erénynek lett vértanuja. Alexandria és Egyiptom — Eusebius szerint — rettenetes módon érezte e császár erkölcstelenségét. Többek között az egyik napon okos és előkelő nő ellen tett merényletet Maximinus azáltal, hogy sokszor magához hívatta és erőszakkal a bűnre készítette. Ez azonban kijelentette, hogy inkább meghal, mint ilyen nagy bűnt elkövetessen. A nő keresztény volt. Maximinus tehát száműzette és összes vagyonát lefoglalta. Hasonló módon történt Rómában is, ahol Maxentius császár használta fel a nőket szenvedélyeinek kielégítésére. Eusebius elmondja, hogy elküldött Rufinus városparancsnok házába, hogy annak nejét Szofróniát elvigyék. A férj és feleség tudták, miről van szó, de Rufinus nem mert ellenszegülni. Szofrónia erre engedélyt kért, hogy szobájába mehessen ékszerait és drágaköveit felvenni. Szobájába lépve kést ragadott és saját keblébe szurta. Hasonló kísérletek, gyalázatos merényletek történtek különösen a vallatásoknál, mert a bírák is jól ismerték császáruk akaratát. Dulcetius, Macedónia kormányzója Iréne leányzót arra ítélte, hogy a nyilvános bűnházba vigyék, mivel elrejtette a szent könyveket. Megható Didymus és Theodóra története.¹ Alexandriában Theodóra szüzet, mert nem tagadta meg Krisztust, bűnházra ítélték, ahová aztán tényleg el is hurcolták. Elsőnek is egy Didymus nevezetű fiatal katona közeledett feléje, akitől futva akart menekülni s Krisztust hívta segítségül. Didymus azonban letérdelt előtte, fölfödözte keresztény voltát és kijelentette, hogy meg akarja őt menteni. Felszólította tehát, hogy öltözzék át az ő katona ruhájába és így távozzék el e helyről. Úgy is történt. Ime ilyen és hasonló esetek mutatják, hogy mily kegyetlenek és barbárok voltak a keresztény nőkkel szemben.

¹ Acta SS. Didymi et Theodoraе, Ruinart II. 410—419.

A Dioklecián-féle üldözéssel a rómaiak saját magukat bélyegezték meg. Kegyetlenkedésükkel nemcsak büntetni akarták a keresztényeket, hanem ezenfelül arra törekedtek, hogy azoknak testi-lelki és erkölcsi fájdalmait szinte az elviselhetetlenségig fokozzák. De ezzel aztán önmaguk vérszomjas, pogány és nemtelen barbarizmusát is elárulták. Nem hiába mondtuk tehát, hogy a Dioklecián-féle üldözés sokkal embertelenebb és kegyetlenebb volt az addigiaknál.

Pusztító jellege.

Az üldözések az első két században csak szórványosan fordultak elő; több-kevesebb makacssággal folytak és vidékenként különböző mértékben sujtottak. A Déciuszféle üldözés volt még a legáltalánosabb, de nem a legpusztítóbb.¹ Akkor is mindenkinek meg kellett jelennie a bíróság, a város vezetősége előtt, hogy áldozatot mutasson be az isteneknek, de ha valaki mégsem hódolt be — megtörtént, hogy megkínzás után szabadon bocsátották. Most azonban valósággal emésztő, pusztító tűzként akarták kiirtani mindazt, aki és ami keresztény. Vidékeket tettek lakatlanná, de vérengzésüket nem hagyták abba. Dioklecián üldözésének jellege különösen a keresztényekre, a templomokra és a keresztény szent iratokra terjedt ki.

Tömegmészárlások.

Mikor 303-ban Dioklecián császár kiadta első öldöklő rendeletét, azon hevenyében neki rontottak a császári ház összes keresztény alkalmazottainak. Legyilkolták Nikomédia város püspökét, Antimust sok hívővel együtt. Eusebius szerint megszámlálhatatlan sok keresztényt

¹ Sőt Joseph Vogt szerint a Décius és Valerián-féle üldözés csak pillanatnyi eredményeket ért el a Diokleciánéhoz képest. «Die Verfolgungen des Decius und Valerian hatten nur einen geringen Augenblickserfolg erzielt.» *Histor. Zeitschrift*, 137 B. 1928, 137 old.

öltek le. Ismeretes, hogy a másik, a nyugati császár, a kegyetlen, vérengző hajlamú Maximianus egy egész római (keresztény) légiót legyilkoltatott. Midőn ugyanis Galliába ment, hogy a barbárok ellen harcoljon, az Alpokban, hogy az isteneknek kedvére tegyen, az egész hadsereget áldozatra szólította. A keresztény katonákból álló thébei (Egyipt.) légiót, mivel az áldozást megtagadta, megtizedeltette. A vértanukat Szent Mauritius (Móric) vezér buzdította kitartásra, amelynek következtében ezek annál bátrabbak voltak hitük megvallásában. Erre a császár másodszor és harmadszor is megtizedeltette, majd az egész légiót kiirtotta, de nem engedte, hogy kereszténymódra viselkedjenek.¹ Egyiptomban Paphnutius, a sivatag remetéje megtérített 546 hozzáménekültet. Mikor a kormányzó ezt megtudta, a menekülteket mind leölette, Paphnutiust pedig keresztre feszítettette.² Micsoda tömeggyilkosság ez? A történetíró Eusebius említi (VIII. 11.), hogy Frigiában az egyik város valamennyi lakója keresztény volt. Midőn meghallották, hogy a pogány katonaság közeledik, a templomba menekültek. A katonák felszólították őket a hittagadásra, de mikor erre nem voltak hajlandók, felgyújtották a templomot s a keresztények mind egy szálig bennégtek. Különösen Orazio Marucchi (*La persecuzione di Diocleziano*, Manuale, i. m. 63) Dioklecián üldözésének két válfaját különbözteti meg. Az első a keresztény katonáknak a légiókból való elbocsátásával vagy megöletésével állott be; a másik pedig az általános, 303-iki rendelettel kezdődő keresztényüldözés. Az első, amely 290 óta volt napirenden, nagyon sok keresztény katonavértanút követelt. Ilyenek, a thébai légión kívül, a négy

¹ V. ö. Paul Allard kritikai értekezését: *Il martyrio della Legione Tebea*, in *storia critica delle persecuzioni* V. 347—387; S. Eucherii Lugdun. *Passio Agaunensium martyrum*. C. Wotkétől kiadott Szent Eucheris műveiben. 1894. 165—173.

² Surius, *Vitae SS. t. IV. 342*; *Acta SS. sept. VI. 682*.

szent katona (SS. Quattuor coronati), a légio II. Parthica négy katonája Albánóban, Szent Sebestyén, aki a testőrség egy részének volt parancsnoka stb. stb.

A Dioklecián-féle üldözéssorozatban az egyik leghitelesebb tanu a nagy egyháztörténeti író, Cezáreai Eusebius, aki végigélte az Egyház ama legszenvedésteljesebb napjait. Láta és tapasztalta a sok pusztítást, kegyetlenséget és embertelenséget, amit Krisztus gyermekein elkövettek. Meg is írta és összegyűjtötte ez eseményekre vonatkozó adatokat. Jelen sorokban, amidőn tömegmészárlásokról beszélünk, Egyháztörténetének ama kitételeit adjuk (VIII, 9, 1—7), amiket saját szemével látott, füleivel hallott az egyiptomi Thebais városában a keresztények kivégzéséről és a kivégzettek sokaságáról. Nem lehet csodálkoznunk afölött, hogy stílusa melegebb, közlékenyebb és leíróbb lesz, amidőn azokról ír, amiket saját érzékeivel megtapasztalt. Eusebius görög szövegét Rufinus latin fordításán át hozzuk.

«A Thebaisnál végbement kegyetlenség pedig minden leírást felülmul. A kínzók vaskampók gyanánt cserépedényrészecskéket alkalmaztak, amelyekkel addig tépdesték az egész testet, amíg arról minden bőrt le nem húztak. A nőket annyira mezítelenné tették, hogy még szemérmöket sem takarták el és így, bizonyos e célra készült külön gépezettel egyik lábuknál fogva a magasba függesztve és fejükkel a föld felé lógva a legméltatlanabb látványossággul szolgálva egész napon keresztül függni hagyták őket. Mászor ismét, ha két egymás mellett álló fát találtak, azoknak egymástól elálló ágait erőszakosan egybehajtvá, ezek mindegyikére a vértanunak egyik-egyik lábát rákötötték, majd az ágakat, amelyeket erőszakosan fogtak össze, hirtelen elengedték; midőn így előbbi helyzetükbe természetes irammal visszavágódtak, a belső részeket széjjelszakítva és széjjelvetve, az eltépett tagokat magukkal ragadták. Mindez pedig nemcsak

néhány napig vagy rövid ideig, hanem néhány éven keresztül mindennap, legkevesebb tíz, néha azonban száz férfit és nőt, sőt még kisdedeket is az említett büntetés-nemekkel végeztek ki. De mi magunk, kik ugyanabban az időben Egyiptom részeiben utaztunk, szemeinkkel láttuk, hogy a bírói széken ülő legkegyetlenebb kormányzó elé megszámálhatatlan hívó népet hoztak, akiket ő egyenkint, amint egymásután keresztényeknek vallották magukat, lefejeztetett. Hasonlókép sokan kimennek a város falai mellett elterülő mezőre, nem a bakók köteleitől vonszolva, hanem a hit bilincseivel összekötve és bár senki sem őrizte őket, egysem hiányzott, mindnyájan önként, sőt egymás között versengve hajtották nyakukat a leölőknek. A bakók karjai megfogyatkoztak és egymást váltogatva is ellankadtak, a kard éle eltompult. Láttam, mint ültek le a fáradt hóhérok, mint erősítették, frissítették magukat, mint cserélték a kardokat, még a nap sem volt elég hosszú a büntetésre. Az összesekből egyetlenegy sem, még fejletlen csecsemő sem volt elriasztható a háláltól, csak attól féltek egyenként, nehogy mikor a leáldozó nappal beesteledik, a vértanuk társaságától valaki is külön maradjon... Midőn pedig az elsőket kivégezték, a többiek nem tétlenségnek és lagymatagságnak adták magukat, hanem zsoltározva és Istennek himnuszokat énekelve várták vértanúságuknak elérkeztét, hogy így cselekedve utolsó leheleteiket is Isten dicsőítésében tölthessék. Ó! mily csodálatos és minden tiszteletreméltó a szentek eme serege, az erős férfiak csapata, Krisztus dicsőségének fénylő koronája! Ezt a koronát mindennél értékesebb kő és nemesebb ékkő díszítette, eme csapat előtt haladt annak kiváló vezetője, ezt a nyáját a legnemesebb pásztor tette tündöklővé. Phileas az ő neve, aki Thmuis városának püspöke volt...»

Ime így festi le a szemtanu Eusebius az üldözés egyik

helyi változatát, amely azonban oly sokatmondóan beszél emez utolsó és ádáz keresztényirtásról. Nem hiába a legkegyetlenebb és legpusztítóbbnak bélyegzik ezt az üldözést, de úgyis van. Az összes börtönök megteltek keresztényekkel. Nagyon sokan a hegységekbe menekültek s évek hosszú során ott éltek a vadak társaságában, semhogy hitüket megtagadták volna. Vidékek váltak lakatlanná, az emberölő bányák munkásai a keresztény foglyok nagy számából verődtek össze. Számukra nem volt irgalom; mint pusztító lavina gördült végig rajtuk a Dioklecián-féle üldözés. A római állam vadsága csak nem akart enyhülni. A természet és maguk az életelen dolgok előbb megsiratták e rettenetes bánásmódot, mint a húsból és vérből való emberek.

Mikor a kövek sírnak

Maga az Úr Jézus beszélt egy ízben arról, hogy ha az emberek hallgatnak — a kövek fognak megindulni. Ez a Dioklecián-féle üldözés alatt tényleg meg is történt, amint azt a szemtanu Eusebius saját tapasztalásából leírja és hivatkozik egy egész város tanubizonyására.

A palesztinai Cezárea városában egy időben (308) kegyetlen, szívtelen és bosszúálló Firmilianus volt a kormányzó, ki szerfölött gyűlölte a keresztény nevet. Mikor kormányzóvá lett, Cezárea városát rövidesen a legvéresebb események színhelyévé tette. Ahány keresztényt csak elfogathatott, leölette. A kegyetlen és emberetlen Maximinusnak méltó kegyeltje, udvaronc lelkű alkalmazottja volt. De hogy hatalmát és bosszúját a keresztényekkel szemben kimutassa, tehetetlen és vadállati dühében megtiltotta a meggyilkolt holttestek eltemetését. A vértanuk szent tetemét kihordatta a városon kívül és ott halomra rakatta. Hogy pedig a keresztények közül senkinek se támadjon kedve őket eltemetni, öröket állított a holttestek körül, akik arra ügyeltek,

hogyan hitsorsosaik el ne temethessék őket. Ugyanakkor pedig a vadállatok a holttestekre, mint valami nyenc falatra jártak. Ezeknek azonban megengedték azt, amit az emberektől megtagadtak. Valóban, ez már nem is emberi eljárás volt! Itt már elvetették maguktól a józan ész is. Mindenki csodálkozott ekkora kegyetlenségen és kegyeletlenségen. Eusebius szerint a pogányok komolyabb része is elítélte ezt az emberhez nem méltó eljárást. De nem Firmilianus! Mi történt hát? Egy napon, amidőn a levegő tiszta volt, az ég pedig csodálatosan derűs, hirtelen könnyezni látszottak azok az oszlopok, amelyek a városban a népnek is nyitvaálló csarnokokat tartották; azonfelül a főtér (fórum) és a nyilvános piacok megteltek vízzel, habár a légkör nem is volt nedves. A lakosok azt állították, hogy a föld csodálatos és megfeszíthetetlen módon könnyeket hullatott, mert nem viselhette el a sok és gonosz istentelenséget, kegyetlenséget, amiket az emberek elkövettek — és hogy az emberek durvaságát meglágyítsák — az érzéketlen kövek így fejezték ki fájdalmukat.¹

A keresztény templomok pusztulása.

Dioklecián uralkodása alatt is majdnem 18 évig szünetelt az üldözés. Előtte pedig a császárok közül egyesek (Gallienus) békében hagyták Krisztus híveit. Éppen azért e békésebb időkben a keresztények sok helyen szép bazilikákat építettek. Keleten már-már versenyezni látszottak az igaz Isten-fiának házai a pogány templomokkal! Erre jött most Dioklecián első rendelete, amely megparancsolta a keresztény templomok lerombolását. Nikomédiában, Dioklecián székhelyén mindjárt meg is kezdték a pusztító munkát.

Lactantius, a keresztény Ciceró, aki ez időben a császárvárosban, Nikomédiában élt, azt írja, hogy miután

¹ Euseb. De martyribus Palest. 9, 8—13.

Galerius rávette az öregedő Diokleciánt a keresztények üldözésére, az első ténye az volt, hogy a szép és monumentális keresztény bazilikát katonákkal és pretoriánusokkal leromboltatta, mialatt Dioklecián és Galerius a császári palota ablakából szemlélték, mikép teszik tönkre a legionáriusok és pretoriánusok csákányai néhány óra alatt a keresztények Istenének templomát. Előbb azonban a katonák minden drágaságot maguk között szétosztottak, a szent és liturgikus könyveket pedig elégették. (De morte persec. 12.)

Ez a kép nagyon is jellemző az elkövetkezendő eseményekre. A bosszúálló, mindent letipró, erőszakos Galerius és az általa legyőzött, tehetetlen Dioklecián — a hivatalos római állam két feje — szemléli a keresztény templomok rombolását! Kulturális szempontból megbélyegző ez a pogányságra, mert egyenesen tönkretételére törekszik mindannak, ami — legyen bár művészi — de keresztény. Az eddigi üldözések is eléggé bizonyították, hogy aki a kereszténységet üldözi, emlékeit tönkre teszi — az rombol, az pusztít.

Tyusban a keresztény templomot hasonló módon tették tönkre. Kapuit kidöntötték, a szent könyveket elégették, falait lerombolták, romjai fölé pedig a város szemetjét hordták. Rómában a keresztény egyház irattárát, könyvtárát elpusztították. A keresztények a pusztító s romboló támadások alatt még a katakombákban a vértanuk testei fölé emelt emlékeket is elföldelték, mert a pogány düh és ellenségeskedés a temetkezési szent helyeket sem kímélte meg. A jólelkű Constantius Chlorus csak a forma kedvéért rontatta le egy-két templomnak falát, de úgy, hogy az könnyen kijavítható legyen.

A szent iratok elégetése.

A Dioklecián-féle keresztény üldözés másik jellemvonása, hogy mindjárt a 303. évi rendeletében megpa-

rancsolja, hogy a keresztények összes szent irataikat adják át, ami más szóval a Szentírásnak és liturgikus könyveiknek elpusztítását jelenti. A pogányok ugyanis megértették, hogy a keresztények bátorságát, buzgalmát és megtorhetetlenségét ép a szent könyvek ápolják legjobban, mivel azokban magának Krisztusnak vonzó példái, szavai és buzdításai elevenednek meg hívei előtt. Azért tehát ki akarta a keresztények alól húzni a talajt és a keresztény kultúra nagy kárára összeszedette a szent könyveket, hogy a tűz martalékává tegye azokat. És mit tettek a keresztények? Ahol csak tehették, természetesen elrejtették, biztos helyre zárták a szent könyveket. Ha pedig erről vallatták őket, azok helyét el nem árulták. Ebben az időben nagyon sokan haltak vértanuhalált a szent könyvek megmentéséért. Szalonikiben Agatopos szerepelt és Theodulos lektort, mivel nem adták át a szent könyveket, egy bárkába helyezték és malomkövet kötve nyakukra, a tenger vizébe fojtották őket. Ugyancsak Szalonikiben Dulcetius kormányzó elé hét személyt vittek, akiknek az volt a bűnük, hogy az előző évben (303) sok szent iratot elrejtettek, utána pedig a hegyekbe menekültek s elrejtőzködtek a szabad ég alatt. Mikor egyévi hosszú távollét után visszatértek otthonukba, a pogány kormányzó elfogatta őket. Közülük Agapét és Chioniát tűz általi halálra ítélte. Azután pedig nővérüket, Irénét vallatta, a sok faggatás után végre is nyilvános bűnházra ítélte a bátor szüzet.¹

A vértanujelöltek bemutatkozása.

Mivel Agatho, Agapé, Chionia, Iréne, Cassia, Philippa és Eutichia vallatása annyira jellegzetes éppen a Dioklecián-féle üldözésre, jónak találjuk e vértanuság egyes körülményeit itt közölni. Agapè, Iréne és Chionia nem-

¹ Acta SS. Agapes, Chioniae, Irenes. Ruinart II. 400—407.

rég tértek vissza otthonukba a hegyekből, ahol rejtőzködtek. De letartóztatták őket, majd miután még három nőt is hoztak Cassia, Philippa és Eutichia személyében, megkezdték az együttes kihallgatást.

Miután az egyik bírósági tisztviselő röviden felolvasta ellenük a vádakat, Dulcetius feléjük fordulva ezt mondotta nekik : Mily ostobaság ez, hogy nem akartok engedelmeskedni a császárnak !? Majd Agathótól ezt kérdezte: miért nem vettél részt az áldozatokban, mint azok, akik az isteneknek vannak szentelve? Agatho így felelt : mert keresztény vagyok. Vajjon ma is megmaradsz-e eme föltételekben? — kérdi a kormányzó. Igen, teljesen megmaradok — mondá a hitvalló. Ezután a nőkhöz fordulva így vallatta őket : Hát te Agapé, mit szólna ehhez? — Mivel hiszek az élő Istenben, azért nem tehettem azt, amiről te beszélsz. — És te Iréne, mit mondasz mindehhez? Miért nem engedelmeskedtél a császárok legkegyelmesebb parancsának? — Iréne így felelt : mert félem az Istent. És te, Cassia? — Ez felelé : meg akarom menteni lelkemet. — Nem akarsz részt venni az áldozatokban? — Nem ! — Hát te Philippa? — Én sem ! — Micsoda? — Philippa tovább folytatja : Inkább választom a halált, minthogy a ti áldozataitok húsából egyem. — És te, Eutichia, mit szólna? — Ugyanazt, inkább választom a halált, semhogy azt tegyem, amit te parancsolsz. — Van férjed? — kérdé a kormányzó. — Meghalt. — Mikor? — faggatja tovább Dulcetius. — Már hat hónapja körülbelül. — Hát hogy lehetsz mégis viselős? — A hitvalló nő bátran felelé : Férjemtől, akit Isten adott nekem. — Kérlek Eutichia, hagyd el ezt a butaságot, térj vissza az emberi érzésre. Nos tehát, engedelmeskedsz a császári parancsnak? — Nem, mert keresztény vagyok, a mindenható Istennek szolgálója. — Dulcetius erre így szólt : Mivel Eutichia viselős, a börtönben kell őt tartani.

**A hatalommal szemben az igazság
bátor megvallásáért halál.**

Ezután még határozottabban veszi elő őket a kormányzó és rátér a szentkönyvek kiadatásának firtatására. A kormányzó így szólt : Agapé, akard-e azt tenni, amit mi cselekszünk, akik kegyelettel vagyunk a mi uraink, császáraink iránt? — A bátor nő felelé : Nem lehetek a Sátán alattvalója. Igéid nem fogják megváltoztatni elhatározásomat, amely rendíthetetlen. — Mit szölsz ehhez, Chionia? — Senki nem tudja eltéríteni a mi akaratunkat. — Van-e otthonotokban az istentelen keresztényeknek valami irata, pergamenje vagy könyve? — Közösén felelék : Semmi sincs ó kormányzó, mivel a jelenlegi császárok mind elvették tőlünk. — Dulcetius csodálkozva bátorságukon, meglepődve kérdi tőlük : Ki adott nektek ilyen lelkületet? — A mindenható Isten, mondák. — Kik voltak azok, akik titeket erre az örűltségre rávettek? — Mondák neki : A mindenható Isten és az ő Fia, a mi Urunk, Jézus Krisztus. — Haragját magába fojtva ezeket mondotta a kormányzó : Világos, hogy mindnyájatoknak meg kell hajolnotok a mi hatalmas császáraink előtt ; mivel pedig annyi időtől fogva, annyi figyelmeztetés, számos rámutatás és fenyegetés ellenére olyan vakmerőek vagytok, hogy megvetitek a császárok igazságos parancsait, megmaradva a «keresztények» istentelen neve mellett ; miután a mai napig a mi embereink és magasabbrangú katonáink rá akartak venni benneteket, hogy írásban tagadjátok meg Krisztust s ti mégis megmaradtok ellenkezésekben, ezért elveszitek a megérdemelt büntetést. — Dulcetius ezután a két legbátrabb nőre kimondotta a halálbüntetést : Agapé és Chionia, akik istentelenségből és ellenmondási viselkedésből a mi uraink, császáraink «isteni» rendetének ellenálltak és még ma is gyakorolják a keresztények

hiábavaló, vakmerő, minden jámbor embertől gyűlölt vallását, azért a lángok martalékává lesznek. Agatho, Cassia, Philippa és Iréne pedig újabb rendelkezésig a börtönben fogva tartatnak.

**Irénének, a «bátor és okos» nőnek
vallatása.**

Miután a kormányzó Agapét és Chioniát kivégeztette, maga elé vezettette ezeknek nővérét, akit bátorságáért először megbecstelenítésre ítélt, mivel ne feledjük, hogy, mint az eddigiekből is láthattuk, a diokleciáni üldöző rendelet törvényen kívül helyezte a keresztényeket, ezért «a nőket a lupanar volt hivatva jó állampolgárokká tenni».¹ Dulcetius tehát így igyekszik Irénét megijeszteni: Istentelen szándékok abból is világos, hogy egész a mai napig sok szentírási pergament, könyvet, táblát, tekercset és lapot akartál megőrizni, amelyek pedig az istentelen keresztényekhez tartoznak. Mikor eléd adattak azok, elismerted, habár mindennap letagadtad, hogy az iratok a te birtokodban lettek volna, nem gondolva arra, hogy a nővéreid már megbűnhődtek és rád is büntetés vár. Így tehát neked is bűnhődnöd kell. De a mi engedékenységyünkből még kikerülheted a kivégzést, ha legalább elismered isteneinket. Mit szólna ehhez, engedelmeskedsz-e tehát császáraink rendelkezéseinek? Kész vagy-e áldozni és az áldozati húsból enni? — Ennyi kérdésre Iréne így válaszolt: Nem, a mindenható Istenre mondom, aki az eget és földet, a tengert és ami benne van, teremtetten, hogy nem! Akik megtagadják Krisztust, az örök tűz vár rájuk. — De ki kényszerített téged arra, hogy egész eddig megőrizd e lapokat és iratokat? — Iréne így felelt: Az a mindenható Isten, aki megparancsolta, hogy őt halálig szeressük; ezért nem is mertük

¹ dr. Vargha Dezső; A kereszténység jogi helyzete, 80.

kiadni és inkább akarjuk, hogy élve elégessenek bennünket vagy elszenvedünk bármely más rosszat, semhogy ez írásokat átadjuk. — A bíró váratlanul azt kérdezte tőle : — Tudta-e valaki hát abban a házban, amelyben laksz, hogy te magadnál tartottad azokat? — Válaszolá : A mindenható Isten, aki mindent tud, az látta őket, de senki más, mert mi férjeinket is úgy tekintjük, mint a mi legnagyobb ellenségeinket, mivel attól félünk, hogy ők feljelentenek bennünket. Ezért senkinek sem mutattuk meg eme könyveket. — Midőn a mult évben a mi urainknak, császárainknak első rendelete megjelent, hova rejtőztetek? — Az okos Iréne így felelt : Ahova Isten akarta. Isten tudja, hogy a hegyekben a szabad ég alatt éldogáltunk. — Ki adott nektek kenyeret? — Isten, aki mindenkinek nyújt élelmet. — Atyátok is büntársatok? — A mindenható Istenre mondom, hogy nem ! Ő nem lehetett büntársunk, mivel semmiről sem tudott. — Hát ki tudott róla szomszédaitok közül? — Kérdezd meg erről a szomszédokat és akkor megtudod a helyet, ahol mi voltunk azoktól, akik azt ismerték. — Mikor a hegyekből visszajöttetek, amint mondd, olvastátok mások előtt ezeket az iratokat? — Házunkban voltak ugyan, de nem mertük kivinni ; fájt nekünk, hogy nem tanulmányozhattuk éjjel-nappal, amint ezt mindaddig tettük, amíg csak az elmúlt évben el nem rejtettük azokat.

Szörnyű megaláztatás — dicső halál.

Ezután a kormányzó közli Irénével a szörnyű ítéletet : Nővéreid parancsunk szerint már elszenvedték büntetéseiket. Te még menekülésed előtt a halálbüntetést vontad magadra, mivel elrejtetted ezeket az iratokat és lapokat ; de nem akarlak téged oly gyorsan elemészteni, mint őket ; ezért elrendelem, hogy az őrség és Zosimus a közhóhér mezítenül állítsanak ki téged egy bordélyházba ; mindennap kapsz a palotából egy kenyeret, az

őrség pedig nem eresztethet ki. Ti pedig őrség és bakó tudjátok meg, hogy a fejetekkel játszotok! Hozzátok ide nekem az összes elrejtett könyveket Iréne ládáiban és dobozaiban.

Irénet azonban azon a hirhedt helyen senki sem merte érinteni. Dulcétius nemsokára újra maga elé vezetteti a vértanulelkületű nőt és megkérdezte tőle: Megmaradsz-e továbbra is vakmerőségedben? — Iréne így felelt: Vakmerőségemben nem, de Isten tiszteletében igen! — Erre a kormányzó fölírta a véghatározatot, amely így szólt: Mivel Iréne megsértette a császári rendeletet, visszatartotta a halhatatlan isteneknek adandó áldozatot és még ma is megmaradt a keresztények vallásában, parancsolom, hogy égettessék meg, mint az ő nővérei. Iréne a máglya elé érve, felhágott a máglyára, amelynek lángjaiban zsoltárok éneklése közben lehelte ki hős lelkét 304. ápr. elsején.

Látható, hogy mennyi merészséget, bátorságot és elszántságot tanúsítottak a keresztények a szent könyvek eltitkolásában, sőt ha kellett a vértanuságot is készek voltak inkább elszenvedni, hogy csak azokat megmenthessék. Pedig a pogány bírók mily aprólékossággal akarták végrehajtani a császár parancsát! — Isten a megmondhatója, hogy mennyi drága, szent írat ment tönkre ebben az időben. Azonban mindennek ellenére mégis szépszámban sikerült belőlük megmenteni az utókor számára. Hogy mily nagy gonddal őrizték és olvasták a szent könyveket, azt bizonyítja az a jelenség is, hogy ebben az időben sokan kívülről tudták a Szentírást. — Mivel pedig a pogányoknak valamit mégis csak át kellett adniok, azért a püspökök sok helyen leleményességhez folyamodtak. Így például Afrikában Mensurius karthágói püspök a templom könyvtárából a Szentírást elrejtette és helyébe eretnek iratokat helyezett. Mikor tehát a császár nevében a szent iratokért

jöttek, átadta nekik az eretnek könyveket. Minthogy pedig a pogányok keveset értettek az iratokhoz — elfogadták azokat is.

Jellemző tünet, hogy akik a szent iratokat átadták, azokat hittagadóknak, árulóknak (traditor) tekintette az Egyház. Így történt ez Afrikában is, ahol Cirta város papsága az összes szent iratokat és az egyéb templomi felszereléseket is átadta a pogányoknak.

Dioklecián ediktumának rendelkezéseit tehát, amint láthatjuk, a hatóságok igyekeztek mindenben a legponztosabban betartani. Valóban pusztító volt ez az üldözés, mert elégette a legtöbb szent iratot és ezzel az Egyházat, a krisztusi nyáját a legvigasztalóbb ígétől fosztotta meg. De mert Isten ígéit annyira becsülték a hívők, azért — mint fentebb láttuk — életüket is odaadták a szent iratokért. Félix tibincai (Afrika) püspöknek az előljárásság azt parancsolta : add át a könyveket, hogy elégethessük. Jobb lesz, ha engem égettek el, felelte ő, mint a Szentírást. — A vezetőség megláncolva Karthágóba, a prokonzulhoz küldte, aki börtönbe vetette őt. Midőn elébe vezették, kérdezte tőle : miért nem adtad elő azokat a hiábavaló írásokat? Nálam vannak, válaszolta a püspök, de nem adom oda. — Erre a kormányzó földalatti zárkába vettete s mivel itt sem tört meg, kivégeztette. Így történt ez számos hispániai és a birodalom egyéb keresztényeivel is. Kivétel csak Gallia volt, ahol Constantius Chlorus uralkodott, mert ő nem üldözte a keresztényeket. Utóda pedig az ő fia, Nagy Konstantin, határozottan pártolta a keresztényeket.

BEFEJEZÉS.

A kereszténység a háromszázados üldözés alatt kiállotta a tűzpróbát ; legjobbjait állította a csataélre és a krisztusi igazságokért feláldozta fiainak színejavát. A véres dráma felvonásai egy-egy császári névhez fűződnek. A császár a római államiság megtestesítője és mint ilyen, ha nem is mindig tűzzel-vassal, de mindig a rendelkezésére álló eszközökkel küzdött vélt igazáért és a kereszténység lerombolásáért. Az üldözők éhsége, bátorsága és hevesége nőttön-nőtt és emberi számítás szerint a kereszténységet meg kellett volna semmisítenie. Néró és Domicián érték is el a téren múltó eredményeket ; de a kereszténység mint megnyesett fa annál dúsabban és élénkebben lépett élete második századába. Az Antoninusok túlfinomult és bölcselkedő százada látszólag gyengébb eszközökhöz nyúlt, midőn szellemileg támadta a kereszténységet, védelmezve az állítólagos civilizációt, amelynek — rágalmaik szerint — a kereszténység ellensége. Azért az Antoninusok kora az emberiség álnok szózata alatt megsemmisítőleg akarta kitessékelní a kereszténységet a világ színpadáról. Éppen ennek a gyilkoló szellemnek súlya alatt halt meg a nagy keresztény bölcselő Jusztin, sőt Lyonban tömegmészárlás történt. Majd megsokalva a durva erőszak és átkos szellem öldökléseit, Septimius Severus és Thrák Maximin új irányt vezettek be a kereszténységgel szemben való viselkedésben ; ők nem akarták nérói rohamozással bevenni a kereszténység épületét, sem gúnyos, szellemi fölényeske-

déssel agyontaposni ragyogó értékeit, hanem csak terjedését szándékozták korlátozni és pásztorait igyekeztek széjjelverní, hogy így a terjeszkedő egység semmivé zsugorodjék és maga a nyáj is széjjelfusson. Majd pedig Déciustól kezdve egészen Dioklecián—Galérius Maximinusig arcátlan közönnyel, kiszámított politikai célzattal, bizonyos gonosz flegmával törekednek a kereszténységnek nyíltan bevallott kiirtására. Ilyenképen az üldözések lefolyása egyúttvé és helyi jellegét tekintve is, mindig a kereszténység megsemmisítésére törekedett.

Az utolsó nagy és véres üldözéssorozatnak az intézőkörök felfogása szerint diadalmaskodnia kellett volna a keresztény Egyház isteni intézményén. De nem számoltak a római állam tisztviselői az emberi természettel, amely ösztönszerűen útálja a vért, megcsömörlik a kegyetlenségtől, megszágyenül a sok megbecstelenítés folytán, elfárad az embertelen vérengzésben és összeesik tehetetlen dühében. Pedig a római pogány állam így járt a kereszténységgel. E tény megállapításakor utalnunk kell Eusebiusnak, a szemtanúnak a megállapítására, aki szerint a bakók a keresztény tömegek gyilkolásában ellankadtak, a fegyverek elvástak, a keresztények pedig üde lelkülettel és zengedezve mentek az erőszakos halálba. A pogányság és rómaiság kevésnek bizonyult a kereszténység és vele együtt a természetfölöttiségből élők tönkretételére. Idők jele, a végnek kezdete különben, hogy az utolsó véres üldözésnek rossz szelleme, Galerius is megadta magát ; beismerte tehetetlenségét.

A nagy visszakozás Galerius részéről.

Galerius császár eltitkolhatatlan és pokoli gyűlöletet tanusított a kereszténységgel szemben. Ő volt az, aki Diokleciánt arra ösztökölte, hogy rendeletekkel tiltsa el a keresztény vallást ; majd mint független uralkodó min-

den eszközzel e vallás kiirtására törekedett. A keresztény vallás egyik növekvő reménységét, az ifjú Nagy Konstantint, aki az ő udvarában nevelkedett, leplezetlen gonosszággal akarta elemészteni akkor, amidőn Lactantius szerint az ellenséggel szemben a csatasor élére állította, hogy a támadók fegyvere halálra sebezze, majd meg vadállatokkal viadalokra készítette, hogy csak valahogy elpusztuljon. De nem sikerült gonosz terve; sőt meg kellett érnie, hogy a daliás, tetterős Konstantint édesatyja katonái, Galerius akarata ellenére, független császárnak kiáltották ki. Emellett Galerius gonosz életével és kényűri cselekedeteivel nemcsak botrányára vált alattvalóinak, hanem a keresztényeknek valóságos réme volt. Az ő uralkodása idejében Moesia, Pannonia, Illyria, Dalmácia földje bőven itta a keresztény vért.

De eljött számára a belátásnak nagy küldötte és a kijózanításnak hatalmas eszköze a betegség. «Percussit eum Deus insanabili plaga» — megverte Isten gyógyíthatatlan betegséggel, mondja a *De mortibus persecutorum* korabeli szerzője (33). A világnak egykori hatalmas ura undok fekélyekkel borítva megláncolt oroszládként vergődött leírhatatlan gyötrelmében. Férges keletkeztek alsótestében, amelyek az élvezetek és kéjek eme emberét valósággal megemésztették. Az orvosok tehetetlenül forgolódtak körülötte, a rothadó test szaga miatt pedig emberei, egykori talpnyalói, messzire elkerülték. Apollót és Asclepiust, a gyógyítás isteneit kéri, hogy segítsék meg, de baja csak növekszik. Így fetrengett, halódva haldokolt hosszú éven keresztül, közben azután a szenvedés és gyötrelme ekéje fölszántotta rideg lelkének földjét és miután elgondolkodott a sok keresztény vérről, amit kiontott és amit megfertőzött, végre jobb belátásra tudtak venni úgy, hogy fájdalmában fölkiáltott: eleget fog tenni bűneiért és visszaállítja Isten templomát (*De morte persec.*, 33).

Türelmi rendelet.

Ha csak szónokias kifejezésnek tartjuk is Lactantius ama kifejezését, amely szerint Galerius megvallotta és elismerte a keresztények Istenét (*Deum coactus est confiteri*), bizonyos azonban, hogy még halála előtt kiadta ú. n. türelmi rendeletét Konstantin és Licinius társ-császárokkal együtt, amelyben megállítja a kereszténység ellen három századon keresztül gördülő lavinát, hivatalosan elismeri a kereszténységnek létjogosultságát. Ebben a ténykedésében őt politikai okok is vezették, főként az, hogy a hatalomban és tekintélyben folyton növekvő Nagy Konstantint híveivel együtt el ne riassa magától; de végtére is a maga neve alatt kiadott edictumban (Eusebius HE VIII, 17; Lactant. *De mort. persec.* 34) burkoltan beismeri, hogy nagyon tévedett; elismeri a keresztényeket mint ilyeneket, megengedi nekik összejöveteleiket és azt, hogy Istenüket tiszteljék és kérjék mind az ő, mind pedig az állam jólétéért.

Mivel ez a türelmi rendelet az első okmány, amely hosszasan és határozottan foglalkozik a keresztények felszabadításával és rést üt az eddigi pogány, keresztényellenes felfogáson, sőt a kereszténység legnagyobb személyes ellensége részéről valóságos öncáfolat, azért Lactantius szövege nyomán az eredeti latinból itt közöljük az edictum rendelkezéseit.

«A többi között, amit az állam mindenkori javáért és hasznáért eszközünk, mi ugyan ezelőtt a régi törvények és a rómaiak állami eljárása szerint mindent szándékoztunk megjavítani és arról gondoskodni, hogy a keresztények, akik atyáik hitét elhagyták, kijózanodjanak; ugyanis bizonyos értelemben akkora elszántság lepte el ugyanazon keresztényeket és oly oktalanság vett erőt rajtuk, hogy az ősök ama intézményeit nem követték, amelyeket valamikor talán az ő atyáik alkottak,

hanem saját belátásuk szerint és amint tetszett nekik, olyan törvényeket hoztak maguknak, amelyeket megtartottak és különféle helyeken különféle népeket gyűjtöttek össze. Végre, mivel fönnállt a mi parancsunk, hogy térjenek vissza az ősök intézményeihez, sokan veszélybe kerültek, sokan el is zavartattak. Mivel pedig a legtöbben szándékuk mellett kitartottak és mi láttuk, hogy sem az isteneknek a köteles tiszteletet és ragaszkodást nem tanusítják, sem a keresztények Istenét nem tisztelik, tekintetbe véve ami legszelídebb kegyelmességünket, figyelembe véve ama mindenkori szokást, amelylyel minden embernek megszoktunk bocsátani, ezekben is a legkézségesebb elnézésünket véltük nyujtani, hogy *újra legyenek keresztények* és tartsák meg összejöveteleiket, de úgy, hogy a rend ellen semmit ne tegyenek. Más levél útján pedig jelezni fogjuk a bíráknak, hogy mihez tartsák magukat. Tehát eme kegyességünk szerint imádkozzanak Istenükhöz a mi jólétünkért, valamint az államéért és a magunkéért is, hogy az állam mindenhogyan sértetlen legyen és biztonságban élhessenek otthonaikban.»

Eme türelmi rendelet hatása beláthatatlan fontos volt a keresztény életre. 311 április 30-án volt kifüggesztve Nikomédiában, de híre futótűzként járta be az egész birodalmat, amerre csak keresztények voltak. Szinte hihetetlenül hangzottak az agyonsanyargatott és félreismert keresztények előtt az ilyen kifejezések : *újra lehetnek keresztények, tartsák meg összejöveteleiket, imádkozzanak Istenükhöz stb.* Első hatását Lactantius sejteti (i. m. 35), midőn írja : «tunc apertis carceribus», vagyis akkor megnyíltak a börtönök és sok fogoly hitvalló és vértanu keresztény visszanyerte szabadságát.

Galerius pedig rettenetes betegségében nemsokára meghalt (311 május). Amint benne érte el tetőfokát a legkegyetlenebb üldözés, épp úgy a kényszerítő körülmé-

nyek folytán ő volt az, aki megindította azt a korszakot, amelyben végleg kezdett jobbrafordulni a keresztények sorsa.

**Nagy Konstantin véget vet az
üldözéseknek.**

Amióta Konstantint atyja katonái 306-ban Britanniában kikiáltották császárrá, társuralkodóival szemben folyton növekedett hatalma. Jellemére döntő befolyású volt az a körülmény, hogy atyja Constantius Chlorus emberséges és belátásos fejedelem volt, anyja Ilona császárnő pedig, legalább is későbbben¹ keresztény jámborságával hatott fiára. Az üldözések alatt és Galerius udvarában Konstantin mindig jobban hajlott az üldözött, ártatlan keresztények felé; majd midőn pogány társaságai: Galerius, Maximianus Herculeus és ennek fia, Maxentius szándékait is félremagyarázták, úgyhogy erősebb eszközökhöz is kellett folyamodnia velük szemben, akkor már határozottan a keresztények nagy védőjét látjuk Konstantinban. 312 október 28-án a Milvushídnál, Róma mellett, megütközött versenytársával, Maxentiussal, akit csodálatos módon, a szent kereszt jegyében legyőz. Így már csak idő kérdése volt, hogy mint az egész nyugatnak ura, kelet császárával, Licinius-sal Milánóban megbeszélésre jöjjön össze, amelynek egyetlen lényeges pontja a keresztények sorsának véglegesített megkönnyítése volt. És bár Licinius pogány volt, Konstantin mint a helyzet ura és a közvélemény kedvence, egyenesen diktálta 313 januárjában a milánói rendeletet.

A keresztény üldözések háromszázados folyamatára a milánói ediktum tesz véglegesen pontot. Határozott szavakban beszél, minden kertelés vagy a kereszténység

¹ Zubriczky Aladár dr. szerint Konstantin születésekor Ilona császárnő még nem keresztény. V. ö. Zubriczky A.: *Nagy Konstantin milánói rendelete*. Kath. Szemle, 1913. 481—507; 609—627.

nem ismeréséből származó felemás, pogányos kifejezés kizárásával. Egyenesen kimondja és megköveteli a kereszténység elismerését és az ellenkező törvényeknek, intézkedéseknek hatályon kívül való helyezését. A milánói ediktumból, amelyet Lactantius egész terjedelmében közöl (i. m. 48), ki kell emelnünk a következő mondatokat: «Elrendelendőnek véltük . . . hogy a keresztényeknek és mindenkinek jogot adjunk annak a vallásnak szabad követésére, amelyet éppen akar . . . tehát üdvös és leghelyesebb módon abban véltünk megegyezést kötni, hogy senkinek meg ne tagadjuk azt a jogát, hogy akár a keresztények életmódját kövesse, akár annak a vallásnak adja át magát, amelyiket önmagára nézve a legmegfelelőbbnek tart . . . azért tudnia kell Címednek, mivel úgy tetszett nekünk, hogy teljesen hatályon kívül helyezve mindazon törvényeket, amelyek előbb írásban hivatalodhoz adattak a keresztények nevét illetőleg és amelyek teljességgel fonákoknak és kegyességüinktől elűtőknek látszottak, megszűnjenek és most szabadon és egyszerűen mindenki, aki a keresztény vallást akarja megtartani, minden nyugtalanítás és zaklatás nélkül megtarthatja. Ezeket Címeddel a legteljesebb módon közöljük és ebből megtudod azt, hogy mi ugyanazon keresztényeknek vallásuk gyakorlására szabad és föltétlen jogot adtunk . . .» A továbbiakban pedig a milánói ediktum a keresztényektől időközben eltulajdonított javakról rendelkezik és megköveteli, hogy mind az elvett gyülekezési helyeiket, templomaikat, mint pedig az egész közösséget mint testületet illető helyeket, amelyeket mások akár úgy vettek meg, akár ajándékképpen kaptak, haladéktalanul adják vissza.

Nagy Konstantin tehát már első rendelkezésében nemcsak az üldözést szünteti meg, hanem a kereszténységet ért jogtalanságokat és sérelmeket is igyekszik a legmélytányosabban orvosolni. Az ő jó példáját ugyan Licinius

társcsászár nem követte, de a saját vesztére, mivel Konstantinnal a kereszténység már föltartóztathatatlanul haladt előre és aki e diadalmas előrenyomulásnak ellenszegült, azt elsöpörte; Konstantin megsemmisítette Liciniust pogányos törekvéseivel együtt (323), miután Licinius már jóval előbb legyőzte a kereszténység másik nagy és utolsó ellenségét, Maximinus Daját (313).

A milánói ediktum után Licinius keleten még szaporította ugyan kereszténygyűlöletével a vértanuk számát, de ezzel újra csak annak a hős kornak lebbentette fel fátyolát, amelyre mindig szent büszkeséggel tekintett a Krisztusthívő.

Mennyi volt a vértanuk száma?

A keresztényüldözések e rövid történetének a végén felmerülhet a kérdés, vajjon mennyien lehettek azok, akik e három százados üldözés alatt, amelyet a római birodalom a kereszténység kiirtására rendezett, vérüket ontottak Krisztusért? Minden bizonnyal nem kevesen, sőt egyenesen állítani kell, hogy sokan voltak az ilyenek. Kerekszámban beszélni, esetleg tízmillióról szólni nem volna olyan vélemény, amely a tudományos komolyságot nem kockáztatná. Tacitus szerint a Néró-féle üldözésben *multitudo ingens*, roppant nagy sokaság volt az áldozat; római Szent Kelemen a korinthusiakhoz írt levelében (6) utalva a nérói kereszténygyilkosságra πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν = a választottak nagy sokaságáról beszél, akiket válogatott kínzásokkal illettek és akik, Péter, Pál apostolok módjára erőszakosan haltak meg. Ifjabb Plinius relációja szerint Kisázsiaiban már a második század elején a keresztények mindenfelé elterjedtek, még a tanyákat is ellepték és azért kellett annyi sok megidézett keresztényt büntetnie. Szent Cyprián (De lapsis, 2) maga előtt látja felvonulni a vértanuk győzedelmes seregét, a férfiak bátor tömegét, a nők és a kettős dicsőségű szűzek sokaságát, sőt azt is látja, hogy mindezekhez csatla-

koznak a korukat erényekkel felülmúló kisdedek, akik a Décius-féle üldözésben mindnyájan vallomást tettek Krisztusért vagy éppen vérüket hullatták. Lactantius a kezdődő Dioklécián-üldözésről mondja (i. m. 15): az elégetendő keresztényeket nem egyenként vallatták, mivel olyan sokan voltak, hanem csapatostúl állították őket a tűz köré. Eusebius hasonlólag színes ecsetvonásokkal rajzolja meg a Dioklecián alatt szenvedett sok hitvallónak bátorságát. Pl. egyik helyen (HE VI, 6, 8—10) így beszél Szíriáról: «Sürgették, hogy az egyházak összes fejeit börtönbe vessék és bilincsekbe verjék... a nép fiaival együtt előkelő férfiak és nők és nem előkelők is elragadtattak, úgyhogy mindenfelé szomorú és rút látvány tárult a szemlélő elé. A város hirtelen elcsendesedett, a börtönök megteltek, a város terein egy ember sem mutatkozott, a börtönben egyetlen üres hely nem volt, úgy látszott, hogy nem a bűnösöket vezetik a fogházba, hanem inkább az egész város átköltözött a börtönbe... De ki is tudná számokban kifejezni, hogy az egyes provinciákban a vértanuknak mekkora sokasága létezett, de különösen Afrikában, Mauritániában, Thébaisban és Egyiptom vidékein.»

Dodwell Henrik 1684-ben közzétett művében¹ azt vitatta, hogy a vértanuk sokkal kevesebben voltak, mivel csak a késői korok képzelete szaporította meg őket. A főérve az volt, hogy a római és karthágói kalendáriumokban sokkal kevesebb vértanu van feltüntetve, mint amennyit a közhiedelem föltételez. Ezért ő az üldözéseknek sem enged olyan nagy fontosságot az ősegyház életében, mint amilyent azoknak tulajdonít általában az egyháztörténelem. *Dodwell* bölcselőnek érvét azonban már az a megfontolás megdönti, hogy a római és karthágói kalendáriumok nem az egész egyházban vértanuságot

¹ *Dissertationes Cyprianicae*, XI. *De paucitate martyrum*. Oxford.

szenvedő szenteknek névsorát adták, mivel inkább helyi jellegűek voltak. De még így is sokszor van szó e martyrologiumokban valamely vértanuról «et sociorum eius», vagyis az ő társairól, avagy a vértanuk sokaságairól, «akiknek nevei az élet könyvébe vannak írva, akiknek neveit az Isten tudja». Ilyen és hasonló megnevezések e martyrologiumokban is előfordulnak a vértanuk nagy számát. Dodwell óta továbbá sok új felfedezés, ásatás, fölíratmegfejtés történt, amelyek többnyire igazolják a vértanuk nagy számáról alkotott véleményt. Az Acta proconsularia, Acta martyrum újabb és kritikus kiadásai is ezt bizonyítják. A tudós bencés Th. Ruinart 1689-ben az Acta sincera martyrum bevezetésében megcáfolta Dodwellt. Éppen nevezett jeles bencésnek vértanu-akta gyűjteménye, továbbá, amit e téren a Bollandisták, J. B. de Rossi, Duchésne, Bedjan, az *Analecta Bollandiana* írói tettek és tesznek, fényesen megcáfolja a vértanuk kevés számáról vallott felfogást. Amit tehát Dodwell és néhány őt követő tudós, pl. B. Aube (1875, 1881) állított, azt komoly tudósok, mint J. B. Lightfoot¹, Th. Mommsen², Harnack³, W. Ramsay⁴ és mások hatálytalanították még a protestánsok részéről is.

Ha tehát számokat nem emlegethetünk a vértanukfelsorolásánál, azt azonban vallanunk kell, hogy nagyon sokan voltak a Krisztusért meghalt őskeresztény hit-hősök.⁵

¹ *The Apostolic Fathers*, 2 k. London, 1889—1890.

² *Der Religionsfrevel nach röm. Recht*, Hist. Zeitschr., 1890, 389—429; Röm. Strafrecht, Leipzig, 1899.

³ *Geschichte der altchristl. Litteratur bis Eusebius*. Leipzig, 1893—97; *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*. Leipzig, 1902.

⁴ *The Church in the roman empire before A. D. 170*. London, 1907.

⁵ V. ö. Allard: *Le persecuzioni e la critica moderna*, a *Scienza e Religione* c. sorozatban. Róma, 1906, cap. II. Il numero de martiri; Olaf Schild: *Die Zahl der Märtyrer als Ausdruck des Umfanges und der Intensität der Verfolgung*. Das Altchristl. Martyrium c. művében 163—71; Chobot Ferenc: *A vértanuk számáról*. Jézus Krisztus Egyházának története c. művében. Budapest-Rákospalota, 1907, I. 149.

A császár neve ; uralkodása		Az üldözés oka	A császári ediktum ; annak éve	Az üldözés jellege	Ellenállás a kereszténység részéről	Nevezetesebb vértanuk	Az üldözés forrása
I. Keresztények ne legyenek !	Tiberius, 14—37.		A zsidók vallásához hasonló egyéb vallásokat eltiltja.				Suetonius : Tiberius, 36.
	Claudius, 41—54.	A zsidóság és kereszténység összetévesztése.	«A folyton zavargó» zsidókat kiűzi.	Kitoloncolás.			Suetonius : Claudius, 25.
	Néró, 54—68.	A keresztények aljas megvádolása ; hogy ők gyújtották föl Rómát.	Christiani non sint ! Keresztények nem lehetnek !	Hirtelen jövő, kegyetlen, mithologikus vonatkozású, a nép kegyét hajhászó.	Péter apostol I. levele.	Szent Péter és Szent Pál ; Pomponia Graecina matróna.	Tacitus : Annales, Sueton., Római Szent Kelemen levele, Melito, Tertull., Lactant., Orosius.
	Domicián, 81—96.	A keresztények nem szólították őt «urunknak és istenünknek» ; kapzsisa, pénz-sóvárgása.		Gyanakvásból származó, az előkelőbbeket sujtó.		T. Flavius Clemens konzul, Flávia Domitilla ; Acilius Glabrio, János apostol olajbafőzése.	Suetonius, Dio Cassius, Hegesippus (Euseb.), Róm. Kelemen, Apocalypsis, Tertullian.
II. A császárok megfékezik a keresztények elleni gyűlöletét !	Traján, 98—117.	Ragaszkodás a rómaiak régi vallásához ; Traján konzer-vativizmusa.	Leirata Pliniusához. 112.	Lappangó láz módjára ki-kitörő.		Antiochiai Szent Ignác pk., Szent Simeon jeruzsálemi pk.	Plinius levele Trajánhoz és ennek leirata ; Tertullian.
	Hadrián, 117—138.	Népgyűlölet a keresztények ellen.	Leirata Minucius Fundanus prokonzulhoz.	A pogány nép keresztény-ellenes dühét csitító.	Quadratus és Aristides ke-resztény hitvédők.	Szent Szinforóza és hét fia Tivoliban.	A császári leirat ; Szent Szinforóza aktái ; Eusebius etc.
	Antoninus Pius, 138—161.	Népgyűlölet.	Leirata a larissaiakhoz, thessaloniaiakhoz, athenebe-likhez és görögökhöz. (Melito.)	Szórványos.	Szent Jusztin két védőirata (apologia).	Szent Polikárp és társai Szmírnában.	Szent Jusztin apologiái, Tertullian, a szmírnai keresz-tények levele a philomeliabe-likhez.
	Márk Aurél, 161—180.	A hiszékeny és babonás császár elnézése ; mágusok, varázslók uszítása. (Alexander Abonoticus.)	«Si quis aliquid fecerit, quo leves hominum animi super-stitione numinis terrentur, divus Marcus... in insulam relegari rescipit.» (Digest.)	Sok helyen véres.	Melito Sardensis, Athenago-ras, Apollinaris Hierap., Mil-tiades, Tacián hitvédők.	Szent Jusztin és társai ; a lyoni vértanuk (Szent Pothi-nus pk.), Szent Carpus, Papy-lus és Agathonice.	Apologéták iratai, vértanuk aktái ; Tertull.
	Commodus, 180—192.	E császár közönyössége.		Enyhe.	Marcia, a császár neje ; Apollonius szenátor hitvédő beszéde.	Scillitán vértanuk (Afrika), Szent Apollonius szenátor.	Hippolyt. : Philosophumen., Apollonius aktái.
III. A keresztények visz-szaszorítása !	Septimius Severus, 193—211	A kereszténység verseny-képessége és rohamos előre-törése.	Megtiltja, hogy valaki zsidó vagy keresztény hitujonc le-hessen. 202.	Politikai felfogásból a ke-resztényeket visszaszorító.	A kortárs Tertullián iro-dalmi működésével : Ad mar-tyres, Ad nationes, Apoget., De corona militis.	Szent Leonidas Origenes atyja, Potamiéna szűz, Perpe-tua és Felicitász.	Tertullián munkái, Hip-polyt. : Philosophum., Per-petua és Felicitász aktái.
	Trák Maximin, 235—238.	Bosszú a keresztények felé hajló elődje Alexander Seve-rus ellen.	«Egyedül az egyházak elől-járóit... parancsolta leöletni.» (Euseb.)	A püspököket és papokat gyilkoló.	Origenes és barátja Ambro-sius hitvalló.	Poncián pápa ; Hippolit ellenpápa száműzetése ; Anthe-rus pápa (vt. ?).	Origenes művei, Eusebius.
IV. Kísérlet a kereszténység teljes megsemmisítésére !	Déciusz, 249—251.	A barbárok betörései ellen a pogány vallásban történő egységesítés hangoztatása.	Uralkodása elején minden-kinék megparancsolta, hogy az isteneknek áldozzanak.	Kegyetlen, általános, gyá-szos.	Celerin hitvalló, Mappa-licus vt., Origenes szenvedésével.	Szent Fábían pápa, jeruzs. Szent Sándor pk., Babylas antioch. pk., Apollónia szűz, Szent Pionius és társai.	Szent Ciprián : «De lapsis» és levelei ; alex. Szent Dénes (Euseb.), Szent Pionius aktái.
	Gallus, 251—253.	Az a vád, hogy az elemi csapásoknak okozója a keresz-tények elfordulása az istenek-től.	Déciusz rendeletét fölüljítja.	Kegyetlen.		Szent Kornél pápa, Lucius pápa hitvalló (vt. ?).	Szent Ciprián levelei.
	Valerián, 253—260.	Macrianus kuruzsló besú-gása ; a keresztények gazdag-sága felől alkotott balhiede-lem.	257 : betiltja a gyülekezést a katakombákban ; 258 : min-denki áldozzék az isteneknek a papok halálbüntetés terhe alatt.	Véres, kegyetlen.	Sz. Ciprián írásművei.	Szent István pápa, II. Xys-tus pápa, Szent Lőrinc szer-pap ; Szent Ciprián, Szent Fructuosus és társai.	Acta proconsularia S. Cypr., Eusebius (Alex. Szent Dénes), Lactantius : De mortibus per-sec.
	Aurelián, 270—275.	A kereszténység szembe-helyezkedése Aurelián Mith-ras kultuszával.	Halála előtt kiadta üldöző rendeleteit, de nem hajtják végre mindenhol.	Szórványos, de heves.		Galliai vértanuk ; Szent Fe-lix pápa.	Eusebius, Lactantius.
	Dioklecián, 284—305.	Galerius besúgásai a keresz-tények ellen.		Pusztító, általános, kegyet-len.	A sok bátor hithős.	Szent Anthomus pp. és a nikomediai vértanuk. Szent Móric és a thebei légió, Szent Ágnes stb. Szent Irén sirmiumi pp., Szent Quirin scisciai pp. Szent Pelágia szűz, Szent Sebestyén, Szent Agapé, Chio-nia és Iréne. Szent Szofrónia. A sebaitei vértanuk.	Eusebius és Lactantius kor-társak. A vértanuk aktái.
	Maximianus Herculeus, 286—305 ; 307.	Gyűlölet az Egyház ellen.		Pusztító, általános, kegyet-len.	A thebei légió.		Eusebius és Lactantius kor-társak. A vértanuk aktái.
	Galerius, 292—311.	Gyűlölet az Egyház ellen.	303—304-ben összesen négy császári rendelet jelenik meg ; ezek szerint : a keresztények megfosztatnak polgárjogi hely-zetüktől ; követeli a szentira-tok átadását ; végül minden kereszténynek áldoznia kell a pogány istenek oltáránál. — Dioklecián kollegái ezeket a rendeleteket végrehajtják.	Pusztító, általános, kegyet-len.	Nagy Konstantin.		Eusebius és Lactantius kor-társak. A vértanuk aktái.
	Maximinus Daja, 305—313.	Gyűlölet az Egyház ellen.		A keresztény nőket meg-becestelenítő.	Nagy Konstantin.		Eusebius és Lactantius kor-társak. A vértanuk aktái.
	Severus, 305—307. (Febr.)	Gyűlölet az Egyház ellen.		Kegyetlen.	Nagy Konstantin.		Eusebius és Lactantius kor-társak. A vértanuk aktái.
	Maxentius, 306 (okt.)—312.	Gyűlölet az Egyház ellen.		A keresztény nőket meg-becestelenítő.	Nagy Konstantin.		Eusebius és Lactantius kor-társak. A vértanuk aktái.
	Licinius 307 (nov.)—323.	Gyűlölet az Egyház ellen.		Titkos, politikus, bosszút lihegő.	Nagy Konstantin.		Eusebius és Lactantius kor-társak. A vértanuk aktái.

Főbb forrásművek, irodalom.

Eusebius Pamphilus: *Historia Ecclesiastica*, Eduard Schwartz kiadásában; a Rufinustól fordított latin szöveg Th. Mommsen átdolgozásában. 3 k. Leipzig, 1903, 1908, 1909. — *Theodorus Mommsen*: *Liber Pontificalis*. Berlin, 1913. — *Franz X. Funk*: *Patres Apostolici*. 2 k. Tübingen, 1901, 1913. — *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latino-rum*, Vindobonae, 1866—1923 egyes kötetei. — *Theodoricus Ruinart* O. S. B.: *Acta martyrum*, Bernardus Galura kiadásában, 3 k., Augustae Vindelicorum, I—II. 1802, III. 1803. — A Bollandisták *Acta Sanctorum* kötetei. — *Conradus Kirch S. J.*: *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae* Friburghi Brisgoviae, 1923. — *Surius*: *Vitae sanctorum*. — *Analecta Bollandiana* évfolyamai. — *Rudolf Knopf*: *Ausgewählte Martyrakten*, Tübingen u. Leipzig, 1901. — *Oskar v. Gebhardt*: *Ausgewählte Martyrakten*. Berlin, 1902.

H. Dodwel: *Dissertationes Cyprianicae*, Oxford, 1684. — *J. B. Lightfoot*: *The Apostolic Fathers*. 2 k. London, 1889—1890. — *Theodor Mommsen*: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899. — *A. Harnack*: *Geschichte der altchristl. Litteratur bis Eusebius*. Leipzig, 1893—97; *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*. Leipzig, 1902; *Der Prozess des Christen Apollonius*. Berlin, 1893; *Das Edikt des Antoninus Pius, Texte und Untersuchungen*, 1895. XIII. — *W. Ramsay*: *The Church in the roman empire before A. D. 170*. London, 1907. — *A. Ehrhard*: *Das Christentum in röm. Reiche bis Konstantin*. 1910. — *A. Pieper*: *Christentum, röm. Kaisertum u. heidn. Staat*. 1907. — *G. Schoenaich*: *Die Libelli und ihre Bedeutung für die Christenverfolgung des Kaiser Decius*. 1910. — *Armitage Robinson*: *The Passion of S. Perpetua, in Texts and Studies* n. 2., Cambridge, 1891. — *Pio Franchi de' Cavalieri*: *La passio SS. Perpetuae et Felicitatis, in Röm. Quartalschr.*, 1896. — *Dr. P. A. Kirsch*: *Die hl. Cäcilia, Jungfrau und Martyrin*. Regensburg, Rom und Newyork,

1901. — *B. Aube*: Les chrétiens dans l'empire romain de la fin des Antonins au milieu du III. siècle. Paris, 1881. — *A. Henrion*: Santa Cecilia. Milano, 1929. — *Th. Klette*: Der Prozess und die Acta S. Apollonii, 1897. — *Max Prinz v. Sachsen*: Der hl. Märtyrer Apollonius v. Rom. Mainz, 1903. — *Olaf Sild*: Das altchristl. Martyrium. Dorpat, 1920. — *J. C. T. Otto*: Corpus apologetarum Christianorum saeculi secundi. Jena III. 1879. — *J. B. de Rossi*: Roma sotteranea. 3 k. Roma, 1864, 1867, 1877. — *Paul Allard*: Histoire des persécutions. 3 k. 1885—86; La persécution de Diocletien et le triomphe de l'Eglise, 1890; olaszul: Egidio Lari adta közre folytatólágosan öt kötetben Storia critica della persecuzione cimen Firenzében, 1923—24 különböző kiadások nyomán. — *Alfred v. Domaszewski*: Geschichte der röm. Kaiser. Leipzig, 1922. — *Orazio Marucchi*: Manuale di archeologia cristiana. Roma, 1923; Le catacombe Romane. Roma, 1905. — *M. Kurt Stade*: Der Politiker Diokletian und die letzte grosse Christenverfolgung. Wiesbaden, 1926. — *St. Lösch*: Epistula Claudiana. Der neu entdeckte Briefe des Kaisers Claudius vom Jahre 41 n. Chr. und das Urchristentum. Rottenburg, 1930. — *Ernst Stein*: Geschichte des spätröm. Reiches. Wien, 1929.

Magyar nyelvű művek, értekezések: *Chobot Ferenc*: Jézus Krisztus egyházának története. Budapest-Rákospalota, 1907. I. 115—150. — *Dr. Vargha Dezső*: A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban. Budapest, 1901; Az őskeresztények politikai magatartása. Kath. Szemle, 1901. — *Lukcsics József dr.*: A keresztények üldözése Néró császár alatt. Religio, 1908. — *Révai J.*: A palatinusi fészület. Egyet. philológiai közlöny, 1913; Róma és a kereszténység. Athenaeum, 1912; Néró fáklýái. Budapest, 1915. — *Walter J.*: Az első három század keresztény ellenes ráfogásai. Budapest, 1914. — *Hirschler József dr.*: Szent Péter vértanuhalálának helye. Kath. Szemle, 1905. — *Dr. Zubriczky Aladár*: Óskeresztény irodalom- és dogmatörténet. Esztergom, 1906; Nagy Konstantin milánói rendelete. Kath. Szemle, 1913. — *Dr. Gálos Rezső*: A hétalvók legendája. Kath. Szemle, 1912. — *Dr. Kühár Flóris*: Mithra és Krisztus. Kath. Szemle, 1930. — *Fehér Adorján*: Római régiségek. Budapest, 1926. — *Nádasdy Marián*: Római martirologium. Székesfehérvár, 1928. 2. kiadás. — *Dr. Tóth Kálmán*: Szent Péter az első pápa. Esztergom, 1931. — *Dr. Balogh Albin*: Pannónia őskereszténysége Budapest, 1932.

SZEMÉLYNEVEK MUTATÓJA.

- Acilius Glabrio** vt. 44, 47
Agapé és Chionia vt. 199
Agapitus vt. 177
Agatopos és Theodulos vt. 199
Agrippina, Néró anyja 23, 34
Ágnes, szűz, vt. 189
Ágoston pk. 169
Ágota, szűz, vt. 137
Ákos pk. 136
Alexander Abonitikus, Búbajos 78
Alexander Severus, császár 102, 115, 117, 125, 144
Allard Paul, író 5, 25, 26, 29, 36, 63, 103, 145, 160, 164, 182, 193
Almachius 118
Amantius 184
Ambrosius htv. 125
Ambrus pk. 166
Ámon és 5 társa vt. 136
András, Pál, Nikomachus vt. 145
Anolinus, prokonzul 189
Antherus, pápa 121
Anthimus pk. vt. 192
Antipas vt. 42
Antonius Pius, császár 14, 66, 69
Apollónia szűz, vt. 131
Apollonius, szenátor, vt. 92, 93, 100
Aquila 20
Armellini 5
Arián 188
Aristides, hitvédő 69
Athenagoras, hitvédő 78
Atticus, kormányzó 59
Aubé, író 29, 117, 215
Aurelián, császár 171 sköv.
Aurelius Victor 124
Babylas pk. vt. 124, 136
Balbinus, császár 123
Balogh Albin 185, 188, 218
Basilides vt. 104
Basilla vt. 167
Bassus 188
Bedjan 215
Bihlmeyer 102
Boissier, író 28
Bollandus 5
Bonosa vt. 177
Bonaventura (Sz.) 65
Bosio Antal 4
Bruttius 48
Cajus presbyter 35
Callewaert 17, 93
Capitolinus, író 88
Caracalla, császár 10, 99, 114, 125, 132
Carinus, császár 10, 177
Carpus, Papyrus és Agatho-nice vt. 80
Carus, Carinus, Numerián, császárok 177
Cassia vt. 189
Cecilia szűz, vt. 117
Celerinus htv. 143
Chaeremon pk. vt. 136
Chobot Ferenc 215
Ciprián pk. vt. 3, 129, 132, 133, 135, 137, 141, 153, 163, 168, 213
Cirill vt. 171
Claudia, ker. nő 24

- Claudius Apolinarius, hitvédő 78
 Claudius, császár 20, 173
 Clodius Albinus, ellencsászár 98
 Coen Henrik 26
 Colagrossi, író 63
 Commodus, császár 10, 14, 88, 89, 95, 97
 Contrat Maxi író 17
 Constantius Chlorus, császár 179, 198
 Cornelius Saecularis, prefektus 166
 Crescens, bölcselő 69, 77, 82
 Damasus, pápa 163, 165
 Danaos 32
 Dante 65
 Déciusz, császár 21, 128, 129, 133, 135, 152
 Delorme O. F. M. 65
 Dénes pk. (Alex.) 129, 131, 134, 136, 140, 153, 161, 163, 170, 173
 Dénes pk. (Korinthusi) 78
 Didius Julianus, ellencsászár 98, 100
 Didymus és Theodóra 191
 Dio Cassius 43, 45, 47, 65, 88, 100
 Dioklecián, császár 177 sköv. 184 sköv., 192 sköv.
 Dionysia szüz, vt. 140, 146
 Dioscuros htv. 137
 Dirke 33
 Dodwell H. 214
 Domaszewski 36, 218
 Domicián, császár 21, 39, 41, 47, 49, 52, 57, 129
 Domnia vt. 189
 Dölger J. 106
 Duchesne 35, 215
 Dulcentius, kormányzó 191, 199
 Ehrhard, író 29, 135
 Emil, prefektus 170
 Emilián, vezér 159
 Epimachus és Sándor 140
 Erbes, író 117
 Eugenia vt. 167
 Eunus és Julián htv. 137
 Eusebius, történetíró 4, 42, 44, 47, 58, 66, 92, 105, 124, 130, 145, 160, 191, 194
 Eutichia 199
 Eutropius vt. 177
 Fabius pk. (Antiochiai) 130
 Fausta, Nagy Konstantin neje 119
 Faustinus 77
 Fábán, pápa 122, 133
 Fejér Adorján 218
 Felicitász és hét fia vt. 81
 Felix pápa 177
 Felix pk, vt. 177, 205
 Felix vt. 81
 Firmilián, kormányzó 196
 Flavia Domitilla vt. 43
 Flavius Clemens vt. 22, 42, 48
 Flavius Josephus, író 39
 Flavius Philostratus 101
 Franchi de Cavalieri 106, 217
 Fronto 77
 Fructuosus és társai vt. 168
 Funk F. 63, 71, 217
 Fülöp vt. 81, 188
 Galba, császár 39
 Galerius, császár 178, 182 sköv.
 Galerius Maximus, prokonzul 169
 Gallienus, császár 14, 160, 207
 Gallus, császár 159
 Gálos A. 140
 Gebhart Oscar 106

- Gergely (Csodatevő) 134, 153
 Gergely (Nagy) 65
 Germán pk. vt. 177
 Gordián, császár 123, 125
 Grisar 35, 63, 65
 Guddene szűz, vt. 114
 Hadrián, császár 66, 68
 Haidenthaler M., író 26
 Harnack A. 36, 60, 93, 215
 Hegesippus 46, 59
 Heliogábal, császár 115, 116, 125, 132
 Helios 36
 Henrion A. 117
 Heródes 18, 22
 Hilár pk. és társai 177
 Hilarián, prokonzul 109
 Hippolit 89, 121, 167
 Hirschler J. dr. 36
 Ignác vt. (Antiochiai) 60, 63
 Irén pk. vt. 114, 188
 Irén vt. 177
 Iréne szűz, vt. 191, 202
 Ischyryon vt. 140
 István pápa, vt. 163
 István szerpap (első) vt. 18, 163
 Jakab id. apostol 18, 22
 Jakab ifj. apostol 18, 58
 János, apostol 46
 Judás apostol unokái 46
 Julia 24
 Julia Domna, császárnő 101, 115
 Julia és társai vt. 176
 Julia Mammea, császárnő 102, 115, 144
 Julius Caesar 19
 Julius Rusticus 77, 82
 Junia 24
 Jusztin vt. és társai 71, 75, 82
 Kalliszt pápa, vt. 89, 116
 Kelemen (alex.) 105
 Kelemen (római) 32, 36, 38
 Kirch 80, 90, 168
 Kirsch, író 117
 Klette 93
 Knopf R. 106
 Kornél pápa, vt. 159, 161
 Krizánt és Dária vt. 163
 Kühár Flóris dr. 174, 180
 Lactantius, író 4, 38, 42, 129, 161, 172, 184, 208, 212
 Lampridius 115
 Le Blant, író 17
 Legio Fulminatrix 89
 Leo, remete vt. 171
 Leonidas vt. 105
 Licinius, császár 209, 211
 Lietzmann H., író 36
 Lightfoot 215
 Linus pápa 24
 Lisis, prokonzul 189
 Lollius Urbicus, prefektus 76
 Lösch St. író 20
 Lucius vt. 76
 Lucius pápa 159
 Lyoni vértanúk 83 sköv.
 Macrianus, bűvész 161, 173
 Macrinus, császár 115, 125, 132
 Makár vt. 140
 Mappalics és társai vt. 141
 Marcella 104
 Marcellus 186
 Marchi 5
 Márk Aurél, császár 14, 50, 77, 88, 97
 Marucchi O. 5, 117
 Maxentius, császár 10, 179, 211
 Maximián, császár 178, 193
 Maximián és társai vt. 140
 Maximinus Daja, császár 14, 179, 190
 Maximus pap 118, 170
 Melito, hitvédő 42, 70

- Mensurius pk. 204
 Meyer P. M. 135
 Miltiades, hitvédő 78
 Minucius Félix 12
 Mommsen Theodor 5, 17,
 135, 215
 Móric és társai vt. 193
 Mucius Scaevola 64
 Mustiola vt. 117
 Nagy Konstantin 16, 21,
 35, 117, 208 sköv.
 Nerva, császár 51
 Nesztor, pk. 136
 Néró, császár 3, 10, 21, 23,
 25, 27, 29, 33, 49, 57, 129
 Nicefor vt. 171
 Numidicus htv. 142
 Octavia, Néró neje 24
 Optimus, prokonzul 140, 145
 Orbán pápa 117, 119
 Origenes 35, 104, 122, 144,
 145
 Orosius, történetíró 38, 122
 Otacilia Severa, császárnő
 124
 Otho, császár 39
 Otto J. c. T. 82
 Palladius 103
 Paphnutius és társai vt. 193
 Paregorius, Leo vt. 171
 Pascal C. tanár 28, 29
 Paszkál pápa 119
 Pál, apostol 11, 18, 23, 34,
 36, 53, 91
 Pál remete 141
 Pál (samosatai) 174
 Peeters P. 177
 Pelágia szűz, vt. 190
 Perennius 92
 Perpetua és Felicitász vt.
 33, 106, 107
 Pertinax, császár 97
 Pescennius Niger, ellensá-
 szár 98
 Péter apostol 12, 15, 18, 22,
 23, 34, 36, 54
 Péter vt. 184
 Phileas pk. 195
 Philippa vt. 199
 Philippus Arabs, császár 14,
 123, 124
 Pieper A. 135
 Pionius és társa vt. 146
 Plinius 3, 52
 Polemon 147
 Polikárp pk. vt. 61, 71, 73
 Pompeius 18
 Pomponia Graecina 24
 Poncián pápa 121
 Poncius Pilátus 31
 Pongrác vt. 168
 Poppaea Sabina, Néró neje
 24, 27
 Potamiena szűz, vt. 103
 Prisca, Dioklécian neje 178
 Priscus és társai vt. 170
 Probus 188
 Probus, császár 177
 Profumo Attilio író 29
 Protectus pap 123
 Protus és Jácint vt. 167
 Prudentius, költő 166, 169,
 187
 Pseudo-Marcellus 35
 Ptolomaeus vt. 77
 Pudens 24, 113
 Pupienus, császár 123
 Quadratus, hitvédő 67
 Quinta vt. 130
 Quintilian, prokonzul 150
 Quirin pk. vt. 184
 Ramsay W. 215
 Reverián vt. 176
 Robinson Armitage 106, 217
 Rossi, G. B. régiségtudós
 5, 24, 117, 215
 Rufin 194
 Rufin, prefektus 191

- Rufina vt. 167
 Ruinart 5, 81, 106, 141, 146,
 168, 171, 188, 215
 Salonina, császárnő 174
 Salvianus, ker. író 94
 Sapricius, hittagadó 170
 Sándor pk. vt. 81, 136
 Schiller H. 28
 Schoenaich 135
 Scillitán vtk. 90
 Semeria, író 28
 Senecio, konzul 60
 Septimius Severus, császár
 21, 96, 97, 107, 114, 132
 Serapion 131, 157
 Serapion vt. 157
 Severus, császár 179
 Sienkiewicz 28
 Sild O. író 26, 31, 215
 Silvanus vt. és társai 81, 184
 Simeon vt. 58
 Spartianus, író 102
 Stade K. 181
 Stein E. 182
 Stevenson 5
 Styger 5, 44
 Suetonius 19, 26, 34, 42
 Sura, Senecio 60
 Surius 193
 Szápor, király 172
 Szekunda vt. 167
 Szinforóza és 7 fia vt. 68
 Szofrónia vt. 191
 Szótéra 167
 Tacián, hitvédő 78
 Tacitus, császár 177
 Tacitus, író 3, 10, 22, 25,
 27, 29, 31, 38, 213
 Tamás (aquinói) 65
 Tarzicius vt. 163
 Telica és társai 189
 Teofil pk. hitvédő 78
 Tertullian 4, 13, 14, 26, 46,
 58, 66, 79, 88, 94, 96, 99,
 174
 Tetricus, ellencsászár 173,
 176
 Thebei légio 193
 Thebutis 58
 Thermilla vt. 189
 Thræsea Paetus 44
 Tiberius, császár 10, 19
 Timót vt. 188
 Titus, császár 39
 Tóth Kálmán 36, 218
 Traján, császár 3, 21, 44, 50,
 51—52, 56, 65, 94
 Trák Maxin, császár 96,
 120, 132
 Trifon és Respicius vt. 140
 Trofimusz és Sabbatius vt.
 177
 Tyanai Apolló 101
 Valeria, Dioklécian leánya
 178
 Valerian, császár 158, 161,
 164
 Valerian és Tiburtius vt. 118
 Vargha Dezső 17, 53, 162,
 202
 Verus 77
 Vespasian, császár 39
 Vincentius Bellovacensis 176
 Vitellius, ellencsászár 39
 Volusian caesar 159
 Walter J. 218
 Wilpert 5
 Xystus (II.) pápa, vt. 165
 Zenóbia, királynő 173, 174
 Zonaras, író 88
 Zosimus vt. 177
 Zosimus, bakó 203
 Zubriczky Aladár 93, 167,
 211

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
<i>Előszó</i>	3
<i>Bevezető rész</i>	6
1. <i>A keresztény üldözések okai</i>	6
A keresztény hit a pogány vallás ellensége ...	7
A krisztusi erkölcs szentsége	9
Kereskedők, szobrászok, papok... ..	11
A nép és a rágalmak	12
A császárok	14
Melyik volt a keresztényeket üldöző törvény ...	15
2. <i>Az üldözés előjelei</i>	17

I. FEJEZET.

A keresztények a császárok és a nép dühének áldozatai. (64—98.)

1. <i>Az embertelen Néró kegyetlenkedése. (54—68)...</i> ...	23
Néró fölfigyel és észreveszi a keresztényeket ...	23
Róma fölgyujtása és égése... ..	26
A keresztények elfogatása	28
Mikép válik világhírűvé a Vatikán?	31
Szent Péter és Pál halála	34
A nérói üldözés tartalma, kiterjedettsége, a vértanuk száma	37
2. <i>Az «isten» Domicián (81—96) féltékenységének keresztény áldozatai</i>	39
A keresztények viszonya Domiciánhoz ...	41
A császári ház vértanui	42

	Oldal
Acilius Glabrio megöletése	44
A vértanulelkű apostol szenvedése	46
Júdás apostol unokáinak vallatása	46
A vértanuk száma Domicián alatt	47

II. FEJEZET.

A római császárok megfélemezik a népnek a keresztények ellen irányuló dühét.

1. <i>A talpig római Traján császár védenecsei!?</i> (98—117)	51
Mit adott Traján a keresztényeknek?	52
Plinius kételyei	53
Bithynia keresztényei a bíró előtt	53
A keresztények nagy sokasága	55
Traján császár döntése	56
Szent Simeon vértanúsága	58
Az «Isten gabonája», Szent Ignác	60
Szent Ignác halála	63
Új embertípus	64
Traján a keresztény utókor közvéleményében ...	65
2. <i>Hadrián (117—138) és Antoninus Pius (138—161)</i>	
viselkedése a keresztényekkel szemben	66
Szent Szinforóza és hét fiának vértanúsága ...	68
A «kegyesnek» nevezett Antoninus császár ...	69
Szent Polikárp halálát követeli a nép	71
Polikárpot előkeresik	72
Szent Polikárp vallatása	73
Amikor a nép mond a vádlott felett ítéletet ...	74
Róma vértanui	75
Mikor a közönség köréből vádolják a bírót	
igazságtalan ítéletéért	76
3. <i>Márk Aurél uralkodása alatt (161—180) a babona és</i>	
<i>bölcsélet támad a keresztények ellen</i>	77
Pergamum vértanui	80
A bölcselkedő császár Rómája, Szent Felicitás	
vértanúsága	81
Szent Jusztin és társai	82

	Oldal
A lyoni vérfürdő oka ; a keresztények elfogatása	83
A vallatás — kínzatás	84
Mikor a rabszolgák vallanak	84
A kínok pergőtüzében	85
Váltságuk a halál... ..	86
«A keresztényeket védő császár?»	88
Az akrobata Commodus császár	89
A scilliumi vértanuk (Kr. u. 180)	90
Apollonius szenátor tanuságtétele	92
Ítélet a második század fölött	93

III. FEJEZET.

A császárok politikából üldözik az egyházat. (193—249.)

1. <i>A katonacsászár, Septimius Severus és a keresztények</i>	97
Septimius Severusnak a keresztények iránti érzelmei	98
A keresztények iránt is «zord» Severus	99
Septimius Severus üldöző rendelete (202)... ..	102
Szüzességet vagy életet	103
A vértanu atyának vértanulelkületű fia	104
Szent Perpetua és Felicitász vértanúsága	106
Vallatásuk, további sorsuk	109
Felicitász megpróbáltatása	111
A vadállatok előtt	112
Septimius Severus utódai	114
Szent Kalliszt pápa vértanúsága	116
Szent Cecilia	117
Szent Valerián és Tiburcius halála... ..	118
A Ceciliusok unokája	118
2. <i>A bosszúálló Trák Maximin császár (235—238)...</i>	120
Római vértanuk	121
Origenes sorsa	122
Békés évtized (238—249)	123

IV. FEJEZET.

Tűzzel-vassal a keresztények megsemmisítésére! (249—312.)

	Oldal
1. <i>Déciusznak «az elvetemült állatnak» (Lact.) támadása a kereszténység ellen (249—251)</i>	128
Előjelek	129
Az Egyház helyzete Déciusz rendeletének kibocsátásakor	132
A rendelet első hatása	133
Déciusz üldözése minden eddigénél általánosabb volt	135
Déciusz üldözése az eddigiéknél kegyetlenebb volt	138
A kínok szertelen változata	140
Az embertelen lélekkufárok kudarcai	142
Szent Pionius vértanúsága	146
Amikor a helytartó könyörgésre fogja a dolgot Déciusz üldözése a leggyászosabb az eddigié között. — A bukottak. — Következmények	152
Az Egyház a bukottak halálos ágyánál	157
2. <i>Valerián császár megsemmisítő kísérlete az Egyház ellen</i>	158
Valerián : a becsületes katona, a rossz császár	160
Valerián császár első rendelete (257)... ..	161
Valerián császár első rendeletének következményei	163
Valerián második gyilkos rendelete	164
Vérpiros pápai trónon	165
Róma és Nyugat vértanui	166
Szent Cipriánnak, «a római istenek ellenségének» vértanúsága	168
A keleti keresztények sorsa	170
Aki méltatlan a vértanúságra	170
Valerián a római nép csúfsága és szégyene lesz	172
«... és ismét egy kevéssé és megláttok engem»	173
3. <i>Aurelián császár a pogány «egyistenség» szolgálatában</i>	173
Aurelián viszonya az Egyházhoz	175

	Oldal
Keresztényüldöző Aurelián	176
Aurelián utódai	177
4. A Dioklécian-féle pusztító keresztényüldözés	177
a) Néhány fogalomzavar eloszlatása	177
b) Történeti háttér	179
c) Az üldözés tulajdonképpeni oka	181
d) Az üldözés jellege	184
Sciscia püspöke — Savaria (Szombathely) vértanuja (309)	185
A lelket kínozzák	187
Jaj a keresztény nőknek!	189
Pusztító jellege	192
Tömegmészárlások	192
Mikor a kövek sírnak!	196
A keresztény templomok pusztulása	197
A szent iratok elégetése	198
A vértanujelöltek bemutatkozása	199
A hatalommal szemben az igazság bátor megvállalásért halál	201
Irenének, a «bátor és okos» nőnek vallatása	202
Szörnyű megaláztatás — dicső halál	203
Befejezés	206
A nagy visszakozás Galerius részéről	207
Türelmi rendelet	209
Nagy Konstantin véget vet az üldözéseknek	211
Mennyi volt a vértanuk száma?	213
Táblázatos kimutatás a keresztényüldözésekről	216
Főbb forrásművek, irodalom	217
Személynévmutató	219
Tartalomjegyzék	224

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katolikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent István-Társulatlaknak, ez a hivatása a kiadásában megjelenő Szent István Könyveknek.

A Szent István Könyvek sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A Szent István Könyvek a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyen érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a Szent István Könyvek mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ily módon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

A Szent István Könyvek sorozatában eddig megjelentek:

	Pengő
1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet	—
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropozófia ismeretése és bírálata	—
3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene	5.60
5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története	5.60
7—8. Alszeghy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma...	—
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában	2.80
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei	2.80
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkének számára	2.80
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és útirajzok	—
13. Trikal József dr.: Természetbölcselet	2.80
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmelet	2.80
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége	2.80
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete	2.80

17.	Lepold Antal dr.: Szalézi Szent Ferenc válogatott levelei	—
18.	Áldásy Antal dr.: A kereszteshadjáratok története...	—
19.	Marosi Arnold dr.: Átöröklés és nemzetvédelem ...	2.80
20.	Zollwáng Irén dr.: Erotika és irodalom	2.80
21.	Horváth Sándor dr.: Aquinói szent Tamás világnézete	2.80
22.	Balogh Albin dr.: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2.80
23.	Marczell Mihály dr.: A katolikus nevelés szelleme ...	—
24—25.	Molz Atanáz dr.: A német irodalom története... ..	5.60
26.	Babura László dr.: Szent Ambrus élete	2.80
27.	Márki Sándor dr.: II. Rákóczi Ferenc élete	—
28.	Kiss Albin dr.: A magyar társadalomtan története	2.80
29.	Szabó Zoltán dr.: A növények életmódja	2.80
30.	Weszelszky Gyula dr.: A rádium és az atomelmélet...	2.80
31.	Balanyi György: Assisi Szent Ferenc élete	2.80
32.	Dávid Antal: Bábel és Assúr. I. Történet	3.40
33.	Fejér Adorján: Római régiségek... ..	4.50
34.	Balogh József: Szent Ágoston, a levélíró	3.40
35.	Babura László dr.: Szent Jeromos élete	3.40
36.	Karácsonyi János dr.: Szent László király élete... ..	3.40
37.	Miskolczy István dr.: A középkori kereskedelem története	4.50
38.	Szémán István dr.: Az újabb orosz irodalom	4.50
39.	Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története ...	3.40
40.	Trikál József dr.: A gondolkodás művészete	4.50
41.	Kühár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába ...	4.50
42.	Babura László dr.: Nagy Szent Gergely élete	4.—
43—44.	Kühár Flóris dr.: A keresztény bölcsélet története	8.—
45.	Weszely Ödön dr.: Korszerű nevelési problémák... ..	5.60
46.	Somogyi Antal dr.: Vallás és modern művészet ...	3.—
47.	Divald Kornél: Magyar művészettörténet	5.60
48—49.	Birkás Géza dr.: A francia irodalom története ...	8.—
50.	Wodetzky József dr.: A világegyetem szerkezete... ..	3.50
51.	Záborszky István dr.: Rabindranath Tagore világnézete	3.50
52—53.	G. Kurth-Michel K.: A modern civilizáció kezdetei ...	10.—
54—55.	Dávid Antal: Bábel és Assúr. II. Művelődés	7.30
56.	Horváth Jenő dr.: A modern Amerika története... ..	3.30
57.	Balogh Albin dr.: Ország és nyelv	4.70
58.	Meszlényi Antal dr.: A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben	7.30
59—60.	Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. I. Ószövetség	8.30
61.	Kecskés Pál dr.: A házasság etikája	4.—
62.	Huszár Elemér: A katolikus házasságjog rendszere ...	3.30
63.	Petró József dr.: Az ősegyház élete	5.—

	Pengő
64—65. Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség	8.80
66—67. Trikál József dr.: A jelenségekből a valóságba ...	7.—
68. Erdey Ferenc dr.: Kant valláserkölcsei világnézete ...	4.—
69—71. Hartmann Grisar: Luther Márton élete (Fordította Holtsy Lajos Pál.)... ..	12.—
72. Tóth Ágoston: Bevezetés a meteorológiába	5.80
73—74. Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története I. ...	6.60
75—76. Divald Kornél: A magyar iparművészet története ...	7.50
77. Balanyi György: A római kérdés... ..	6.40
78—79. Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története. II.	7.—
80. Pitroff Pál dr.: Bevezetés az esztétikába... ..	3.—
81. Kühár Flóris dr.: A vallásbölcselet főkérdései	5.—
82—84. Kőrösi Albin: A spanyol irodalom története	11.—
85. 'Sigmund Elek dr.: A mezőgazdasági növények termelési tényezői	4.—
86—87. Kalmár Gusztáv dr.: Európa földje és népei	8.—
88. Kiss Albin dr.: Szent Ágoston 'De Civitate Dei' című művének méltatása	4.—
89. Trikál József dr.: A lélek rejtett élete	4.—
90—91. Petró József dr.: A szentmise története	5.50
92. Meszlényi Antal dr.: A magyar jezsuiták a XVI. században	4.50
93. Mihelics Vid dr.: Az új szociális állam	4.—
94. Éhik Gyula dr.: Prémek és prémes állatok	3.—
95—97. Magdics Gáspár: A természettudomány útjai Istenhez	10.—
98. Melichár Kálmán dr.: A zsinatok	3.80
99. Szalay Jeromos: Szent Benedek élete és műve	5.—
100—101. Schütz Antal dr.: Krisztus. Tíz előadás	6.—
102. Balogh Albin dr.: Pannonia őskereszténysége	4.—
103. Kalmár Gusztáv dr.: Magyar hazánk és népei. Magyarország leírása... ..	5.50
104. Auguste Diès—Michel Károly: Plató	3.—
105. P. Takács Ince: Nerótól Diokléciánig... ..	5.—
106. Stuhlmann Patrik dr.: Az ifjúkor lélektana... ..	4.—
107. Pitroff Pál dr.: A szépirodalom esztetikája	3.—
108. K. Török Mihály Miklós: A magyar egyházpolitikai harc története	2.50
109. Schütz Antal dr.: A házasság. Tíz előadás	3.—

NB. Azok a számok, amelyeknél a bolti ár nincs feltüntetve, esakis a teljes sorozat megrendelése esetén kaphatók.

Egy-egy sorozat ára 12 pengő. Fizethető részletekben is!